

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Богдан Винар

**Матеріяли до історії
економічних дослідів на еміграції
(1919 — 1964)**

МІОНХЕН — 1965 — НЬЮ-ЙОРК

Ukrainian Historical Association
Series: Monographs, No. 1.

Bohdan Wynar

UKRAINIAN ECONOMIC STUDIES ABROAD

Historical Materials and Sources

(1919-1964)

München 1965

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
СЕРІЯ: МОНОГРАФІЇ, Ч. I.

Богдан Винар

**Матеріяли до історії
економічних дослідів на еміграції
(1919-1964)**

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН 1965

ВСТУП

Документація наукової роботи на еміграції належить до мало популярних і, мабуть, дуже невдячних тем. На це складається цілий ряд причин. У порівнянні з нормально функціонуючим державним організмом з рядом бібліографічних інституцій бібліографічна праця на еміграції ведеться випадково і натрапляє на цілий ряд труднощів. На увазі треба мати широке географічне розпорошення наукових працівників, частина яких не є пов'язана з будь-якою науковою інституцією на місці їхнього перебування. До негативних факторів треба також зарахувати недостатнє та загальникове звітування діючих еміграційних наукових установ і незадовільний рівень рецензування наших наукових праць. З цього погляду в нас існують дві крайності: деякі цікаві праці просто промовчують або пишуть про них панегірики, які з рецензуванням не мають нічого спільного.

До цього ще треба додати труднощі технічної природи, як, наприклад, недостатня реєстрація українськомовних видань у чужомовних довідниках, брак фондів на власні бібліографічні видання, слабе вивчення україніки в провідних бібліотеках Європи та Америки, недостача кваліфікованих бібліографічних працівників тощо. Це все разом узятє зумовлює сумне явище, що велика частина наукового добробку української еміграції майже не відома. Українські наукові праці мало використовуються чужоземними науковцями, які про них або цілком не знають, або з тих чи тих причин не мають до них доступу.

Завданням, що його поставив собі автор, є подати огляд української економічної літератури, що появилася на еміграції в 1919-64 рр. Для повноти огляду спробуємо обговорити також важливі праці чужинецьких дослідників, які стосуються України. Поскільки наша праця є першою спробою подати такий огляд, в ній буде багато прогалин та недоліків. Отож наш огляд не претендуватиме на повноту; тому автор буде вдячний за критичні зауваги і доповнення, що будуть використані згодом в англomовній редакції.

Пристаюючи до властивої теми, мушу зазначити, що значною трудностю в написанні огляду була методологічна побудова його, бо з цього погляду можуть бути принаймні три можливості. Економічні дослідження можна розглядати за тематикою, за окремими дослідниками в хронологічному порядку чи, нарешті, за географічним принципом у пов'язанні з характеристикою наукових інституцій та діяльності окремих наукових працівників.

Автор обрав третю можливість, що приблизно відповідає окремим етапам розселення та діяльності української еміграції. У зв'язку з цим діяльність окремих осіб, що працювали в різних осередках та хронологічно в різних етапах, буде обговорена в двох окремих розділах. Це — очевидно методологічний недолік. З другого боку, географічний принцип має також свої позитиви, бо дає можливість провести деякі порівняння наукового зацікавлення та якості наукової продукції першої і другої еміграції і врахувати деякі регіональні особливості

З уваги на обмеженість місця оцінка та критичні зауваги щодо окремих економічних праць зведені до мінімуму, при чому пропущено біографічні дані про окремих авторів, поскільки їх можна знайти в гасловій частині Енциклопедії Українознавства. Автор намагався досить докладно удокументувати окремі висновки, відсилаючи читача безпосередньо до цитованих праць, поскільки критична бібліографія предмету майже не існує.

На еміграції не появилoся багато бібліографічних довідників наукової літератури. Важливіші подаємо на цьому місці, інші обговорюватимемо в дальших розділах. Найсерйознішим довідником є «Бібліографічний показник наукових праць української еміграції, 1920-1931» Петра Зленка (Прага, 1932). Далі назвемо такі: Д. Дорошенко, «Українські видавництва за кордоном в 1918-21 рр.» («Книжка», 1921, ч. 3, стор. 47-52); Т. Коструба, «Бібліографія економічної історії України» («Український агрономічний вістник», т. I, Львів, 1934); О. Мицюк, «Українська економічна література» («Слов'янська книга», Прага, 1925, ч. 10, стор. 193-196); Є. Ю. Пеленський, «Бібліографія української бібліографії» (Львів, 1932); Огляд історичної економічної літератури О. Оглоблина в праці D. Doroshenko and O. Ohloblyn, "A survey of Ukrainian Historiography" (The Ukrainian Academy of Arts and Sciences, New York 1957, pp. 433-435).

Короткі бібліографічні огляди появилoся також у журналах — в паризькому «Тризубі», кварталнику «Книголюб» (Прага), «Книжка» (Станіславів). Окремо треба відмітити бібліографічну статтю Михайла Антоновича «Ukrainische wirtschaftliche Literatur seit dem Kriegausbruch» («Ostraumberichte», Nr. 1, 1943, S. 115-124).

РОЗДІЛ I

ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ПРАЦІ НА ЕМІГРАЦІЇ — ВІДЕНСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

Початок української масової цивільної та військової еміграції можна датувати серединою 1919 року. В той час одним з найповажніших осередків скупчення еміграції був Відень, який з цього погляду посідав деяку традицію. Згадаємо, наприклад, діяльність Української культурної ради, заснованої 1915, яка згуртувала українську інтелігенцію з Галичини та Наддніпрянської України і виявила активність в організації шкільництва. Ця рада мала в своєму складі декілька секцій, які влаштовували публічні доповіді, наукові курси і займалися видавничою діяльністю. Інформації про видання можна знайти в таких публікаціях: І. Чепига, «Українська літературна продукція у Відні» (Відень 1916), де зроблений бібліографічний огляд від серпня 1914 до травня 1916; того ж автора «Огляд української літератури на еміграції» (Календар товариства 'Просвіта' на 1917 рік», стор 191-196); І. Крип'якевич, «Українські видання на еміграції» («Українське слово», Львів, 1915, чч. 19 та 41); В. Сімович, «Таборові видання під час світової війни» («Книголюб», 1927, стор. 43-50).

У час війни дуже активною була також політична робота Союзу визволення України (СВУ), де були згуртовані українці з Придніпрянщини. СВУ присвячував багато уваги видавничій справі, зокрема чужомовній, що на цьому місці докладніше не обговорюватимемо. Згадаємо тільки німецьке видання праці проф. Степана Рудницького "Ukraina. Land und Volk" — Eine gemeinfassliche Landeskunde (Wien, 1916, 416 S.), де вміщено багато матеріалів з ділянки економічної географії.

Менші осередки української еміграції були в Празі, Берліні, Лондоні і в Швейцарії.

Таким чином Відень був пригожим ґрунтом для розгорнення наукової та видавничої діяльності. Наш огляд діяльності починаємо 1919 роком; таким чином не згадуватимемо багатьох раніших праць, що появились у Відні переважно німецькою мовою, зокрема про нафтову промисловість Галичини. Деякі з них подані в бібліографічному довіднику Є. Ю. Пеленського «Україна в західноєвропейських мовах» (Записки НТШ, Мюнхен, 1948, стор. 104-109).

Зимово 1920 з ініціативи Академічної секції Союзу українських

журналістів і письменників організовано наукові виклади, які згодом перетворилися на систематичні високошкільні курси з огляду на збільшення кількості української студуючої молоді, що в той час почала напливати до Відня. Керівництво курсами було доручено проф. Михайлові Грушевському. Одночасно пороблено заходи, щоб заснувати університет на еміграції. Створення Українського вільного університету (першої української високої школи на еміграції) формально завершено святковим відкриттям 17 січня 1921 при активній допомозі журналістичного союзу і співучасті Товариства прихильників освіти та Українського соціологічного інституту. Ректором обрано М. Грушевського, який скоро відійшов і на його місце був обраний проф. О. Колесса. Свою працю УВУ почав у складі двох факультетів: філософського — декан проф. С. Рудницький, правничого — декан проф. С. Дністрянський; виклади вели 12 професорів і 3 доценти. Не посідаємо докладних інформацій про виклади з ділянки економіки, знаємо тільки, що протягом трьох перших місяців проф. І. Ганицький читав курс «Розвиток промисловости України».¹⁾ Зрештою університет за короткий віденський період не розвинув помітної діяльності і через рік перенісся до Праги — найбільшого тоді скупчення українського студентства. Подібна доля спіткала також Український соціологічний інститут. Слід ще згадати, що в 1920 році Товариство прихильників освіти оголосило передплату на видання «Української народної енциклопедії», яка мала взоруватися на малих лексиконах Брокгауза і Лярусса. Видання заплановано в двох томах по 800 сторінок великої вісімки. На чолі редакційної колегії стали С. Рудницький та С. Дністрянський; до співпраці запрошено З. Кузеля (Берлін) і І. Крип'якевича, В. Щурата та І. Раковського (Львів). На жаль, цього пляну не вдалося реалізувати.

Деяку діяльність розвинули ті видавництва, що були зв'язані з окремими політичними середовищами або з урядом УНР. Наприклад, вид-во «Дзвін», яке до того часу друкувало свої видання в Києві та Харкові, перенесло в 1919 році свою діяльність до Відня і об'єднало свою роботу з вид-вом «Українська школа». Крім видання ряду шкільних підручників, творів красном письменства (зокрема Винниченка), в рамках цього видавництва появилася декілька популярних брошур на економічні теми. Більший інтерес для нас має видавнича діяльність Дніпровського союзу споживчих союзів («Дніпросоюз»), яка також у 1919 році почалася у Відні. З рамени «Дніпросоюзу» появилася в той час ряд праць з економічної проблематики: брошури А. Сербиненка про українську споживчу кооперацію і про кооперацію на селі,²⁾ переклад твору Е. Вандервільда «Невтральний і соціалістичний кооперативний рух» (1920, 146 стор.) і В. Даймера «Німецька коопе-

¹⁾ «Хліборобська Україна», книга ч. 5-6, 1921, стор. 208.

²⁾ „Die Genossenschaftsbewegung in der Ukraine“, Wien, 1919; „Die ukrainischen Konsumvereine und ihr Zentralverband“, Wien, 1919; „Les Sociétés cooperatives en Ukraine“, Vienne, 1919.

рація» (1919, дві частини, 140 та 144 стор.). У вид-ві «Земля» вийшла в 1922 році «Економічна географія України» І. Фещенка-Чопівського, переклад якої появився згодом французькою мовою. Декілька праць з обсягу економіки випустило також вид-во «Нова доба», яке фірмувало видання Закордонної групи Української комуністичної партії. На жаль, нам не вдалося роздобути підставової праці І. Калиновича «Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури» (Відень-Київ, 1921, 112 стор.). Так, наприклад, з рамени цього видавництва вийшла в українському перекладі Юрія Сірого відома російська праця А. Богданова «Діалектичний матеріалізм» (Відень-Київ, 1920, 80 стор.) і Г. Піддубного «Капіталізм і робітництво в Індії» (Відень, 1922, 83 стор.). У вид-ві «Земля» вийшла в 1921 році відома праця Павла Христюка «Українська революція. Розвідки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.», в якій є багато економічного матеріалу.

В загальному треба сказати, що у Відні видано небагато праць, що присвячені виключно економічній проблематиці. Деякі економічні питання обговорювалися зате в працях з історичною тематикою, і до цієї категорії, крім праці П. Христюка, можна ще додати історичні праці М. Грушевського, зокрема його «Культурно-національний рух на Україні у віці XVI-XVII» (Відень, 1919, «Дніпросоюз», 248 стор.); В. Липинського «Україна на переломі 1657-1659 рр.» (Відень, 1921, «Дніпросоюз», 304 стор.); спогади В. Винниченка «Відродження нації», томи I-III; а з раніше виданих — І. П. Бочковського «Національна справа» (Відень, 1918, 187 стор.) з цікавим розділом про «Економічно-автаркійний бік істоти держави» (стор. 62-65) і німецькомовну статистичну розвідку М. Кордуби «Territorium und Bevölkerung der Ukraine» (Відень, 1919).

Одночасно, за обговорюваний період появилось у Відні дуже багато пропагандивних брошур, які посередньо, а навіть безпосередньо за торкують економічну проблематику. Їх видавали переважно різні дипломатичні представництва; їх тут не обговорюватимемо, бо в більшості випадків вони мають малу наукову вартість. Тільки для ілюстрації згадаємо невелику брошуру С. Р. «Економічні основи галицької державности» (Львів-Відень, 1921, вид-во «Український прапор», 25 стор.), де автор намагається з'ясувати самодостатність Галичини; при цьому він подає перебільшені статистичні дані (наприклад, кількість усіх українців у 1920 році подана ним у числі 48 млн). Брошура розрахована на малокритичного читача. Про інші видання цього роду див. В. Дорошенко «Українські видавництва за кордоном» («Книжка» — вістник українського книжкового руху, ч. 3 за вересень 1921, Станиславів).

Багато цікавого економічного матеріалу подавали пресові періодики, які, починаючи з 1919-20 рр., виходили у Відні. В першу чергу треба назвати тижневик «Український прапор» — орган уряду ЗУНР, комуністичний тижневик «Наша правда», місячник української ака-

демичної молоді «Молоде життя», неперіодичне видання соціалістичної академічної молоді «Наш стяг», неперіодичне видання партії соціалістів-революціонерів «Борітеся — поборете», орган Винниченка та його однодумців «Нова доба» і передусім тижневик «Воля» та неперіодичний збірник Українського союзу хліборобів-державників «Хліборобська Україна». Так, наприклад, у тижневику «Воля» систематично появлялися «Огляд соціально-економічної проблематики» та «Економічна хроніка», як також і ряд окремих статей з економічною тематикою. З цікавіших статей назвемо: Е. Саковича «Економічне становище в Росії» (16. 10. 1920) і Ф. Матушевського «Матеріальні сили України» (21. 2. 1921).

Спинимось на економічній тематиці у «Хліборобській Україні». Збірник появлявся з 1920 по 1925 рік, разом вийшло п'ять книг. Починаючи з книги 2, в збірнику друкується цікава економічна розвідка Михайла Тимофієва «До наших економічних перспектив», що є, мабуть, одною з перших спроб в українській економічній літературі вивчити теоретичні основи організації грошової політики. Автор дає широкий огляд тодішньої західноєвропейської літератури до проблеми грошей, при чому подаються статистичні таблиці про ціни на золото, в тому числі також інформації про продукцію «золота України» в 1909-13 рр., і про діяльність приватних та державних банків у площині емісії грошових знаків. Цікавою, але, на жаль, не повною є частина статті, присвячена аналізу фінансової політики України в час визвольних змагань, і короткі та не завжди точні інформації про фінансову політику більшовицького уряду. У висновках автор пропонує створити «хліборобські банки» для налагодження нормального товарообігу на Україні, завданням яких було б організувати короткочасний сільсько-господарський кредит, що вможливило б також збільшення активного торговельного балансу України в економічних операціях із закордонними країнами. Висновки автора відповідають тодішній економічній платформі Українського союзу хліборобів-державників і деяким концепціям у відомих «Листах до братів-хліборобів» В. Липинського. М. Тимофіїв видав також популярну брошуру «Жиди і народне господарство України» (Відень, 1923).

Започаткований Тимофієвим цикл був продовжений статтею професора УВУ Олексія Одарченка «Основи номінальної валюти» (книга 5 за 1924-25 рр., стор. 217-260). У зв'язку з нестачею золота на міжнародному ринку автор пропонує ввести на Україні номінальну валюту. Обидві праці цікавлять нас не тільки з історичного аспекту. Не зважаючи на те, що в більшості випадків економічні праці політичних середовищ зв'язані з політичною доктриною даного середовища, що не завжди дозволяє робити всебічну аналіз, треба підкреслити, що обидва автори, розглядаючи господарські процеси на Україні, намагаються пов'язати ці процеси з господарським розвит-

ком Західньої Європи, при чому свої висновки вони обґрунтовують багатою літературою.

Належить ще згадати, що у Відні появилася також декілька праць австрійських економістів, які посередньо заторкують питання, зв'язані з економікою України. До цікавіших праць з цієї категорії слід зарахувати студію Граца-Шюллера³⁾ про зовнішню торговельну політику Австро-Угорщини, де автор досить широко обговорює економічне становище на Україні та торговельні зобов'язання України у зв'язку з Берестейським мирним договором.

Не маємо можливости обговорити також інші праці, які появилися в Австрії в період 20-их і до 40-их років, які тільки посередньо, при нагоді обговорення економічних питань Східньої Європи, заторкують також економіку України. З цього погляду, виняток треба, мабуть, зробити для праці Франца Обермаєра,⁴⁾ яка однак не є економічною студією, а радше краєзнавчим довідником.

РОЗДІЛ II

ШВАЙЦАРІЯ — ФРАНЦІЯ — ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Крім великого скупчення української еміграції у Відні, менші колонії, зокрема дипломатичні місії та інші представництва українського уряду, перебували в багатьох європейських країнах. На цьому місці ми не маємо можливости розглянути ці справи докладніше і тому обмежимося поданням тільки важливіших праць з ділянки української економіки, що великою мірою були інспіровані українською дипломатичною діяльністю за кордоном. При цій нагоді згадаємо також деякі інші праці, що появилися значно пізніше і вийшли друком до 1945 року в країнах Західньої Європи.

На початку розглянемо інформаційну роботу у Швайцарії.

У 1915-23 рр. багато інформацій з господарського життя України містив журнал «L'Ukraine», видаваний В. Степанківським у Льозанні. Журнал появлявся нерегулярно; з 21 березня 1918 до 8 травня 1919 як тижневик. У зв'язку з діяльністю Українського клубу та Українського пресового бюро в Женеві інформаційні матеріяли публікувалися в двох франкомовних бюлетенях.⁵⁾ На жаль, нам не

³⁾ Gratz-Schüller: „Die äußere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns“. Wien 1925, 131 S.

⁴⁾ Franz Obermaier: „Ukraine — Land der Schwarzen Erde“. Wien, Wiener Verlagsgesellschaft, 1942, 192 S.

⁵⁾ „Bulletin d'OFINOP“ (Office d'Information Orientale); „Bulletin de Bureau de la Presse“.

вдалося роздобути обох названих бюлетенів, і тому не знаємо, якою мірою присвячувано в них увагу економічним питанням.

Окремо треба відзначити декілька брошур, що безпосередньо за торкують економіку України, виданих французькою мовою в Женеві, як також видану дипломатичним представництвом ЗУНР більшу працю про господарські можливості Галичини.⁶⁾ Найцікавішою працею з ділянки економіки за цей період можна вважати збірник статей, виготовлений у формі дипломатичної ноти до Міжнародної економічної конференції в Брюсселі.⁷⁾ В цьому добре опрацьованому меморандумі є статті про важливіші галузі народного господарства України, серед яких належить окремо відзначити розвідки: В. Тимошенка про аграрну реформу на Україні, І. Шафаренка про матеріальні ресурси і торговельний імпорт та експорт, В. Оренчука і Лукашевича про транспорт та комунікаційні засоби, Ф. Феценка-Чопівського про економічну політику і А. Яковлева про кооперацію. Належить також згадати більшу працю про територію, населення та історію України з окремим розділом про економіку, видану в 1919 році в Берні.⁸⁾ Обидві праці мало відомі українському читачеві; їх можна знайти в нью-йоркській Публічній бібліотеці.

У Франції перебувала в 1920-26 рр. численна українська еміграція на чолі з Симоном Петлюрою, В'ячеславом Прокоповичем та ген. Олександром Удовиченком. З 1921 року дипломатична делегація УНР видавала в Парижі бюлетень,⁹⁾ у якому поміщувано також інформаційні матеріали про господарське життя України. Пізніше засновано клуб і франкомовний журнал «Прометей» — місячник народів Кавказу, Туркестану, Ідел-Уралу, Криму та України. Цей клуб та редакція журналу співпрацювали з французьким товариством «Франс-Оріян», яке видавало свій бюлетень; у журналі та бюлетені також появлялись інформаційні статті з господарського життя України. Видано навіть окрему працю з історії народного господарства України.¹⁰⁾

Українські господарські та політичні організації видавали у Франції ряд періодиків українською мовою. Багато матеріалів з ділянки економіки містив орган уряду УНР «Тризуб», заснований

⁶⁾ „L'Ukraine Economique“. Edition de la Chambre de Commerce Ukraino-Suisse, Genève, 1919, 16 p.; Lubersac Jean, „Un voyage d'enquête économique en Ukraine“, Genève, 1922. E. de Batchinsky „L'Ukraine et le budget russe“. Lousanne, 1919, 65 p.

⁷⁾ „La situation économique de la Galicie Orientale et son importance pour la reconstruction de l'Europe“. Edition de la Presidence du Conceil National Ukrainien, Genève, 1922. 133 p.

⁸⁾ International Financial Conference, Bruxelles, 1920. „L'importance économique de l'Ukraine. Recueil des materiaux et statistiques concernant les questions économiques et financières de l'Ukraine“. Edition A. Breuer, Bruxelles, 1920, 215 p.

⁹⁾ „L'Ukraine: un aperçu sur son peuple, ses conditions culturelles, ethnographiques, politiques et économiques“. R. Suter & Cie, Berne 1919, 203 p.

¹⁰⁾ „Bulletin de la Mission Ukrainienne“.

¹¹⁾ François L. V., „L'Ukraine économique“. Paris, 1928, „France-Orient“, 43 p.

1925 року, де публіковано також огляди україніки чужими мовами. Зокрема належить відзначити статті Книголюба «Україніка в чужих наукових виданнях 1930-32» («Тризуб», 1933) та «Україніка в чужих наукових виданнях від 1933 до половини 1935» («Тризуб», 1935). Економічні огляди містив «Вісник Української громади у Франції»; те саме робили «Господарський бюлетень» — орган Союзу українських інженерів, «Українські вісті» — газета комуністичного напрямку, яка появлялася у зв'язку з короткотривалою діяльністю радянської організації під керівництвом І. Борщака, Т. Галіпа та Норич-Дзіковського. В націоналістичному тижневику «Українське слово», видаваному з 1933 року до другої світової війни Українським національним союзом у Франції, багато статей на економічні теми опублікував Микола Сціборський.

На жаль, не посідаємо задовільних інформацій про видавничу діяльність французькою мовою. Це зокрема стосується 20-их і 30-их років. Сподіваємося, що в другій редакції цієї праці вдасться ці відомості доповнити. Згадаємо тільки дві невеликі економічні розвідки Володимира Тимошенка, надруковані в 1919 році Українським бюро, і невелику об'ємом історичну розвідку про сільське господарство України 17-18 століть, автором якої є А. Мюллер.¹¹⁾ У 1919 році видано в Парижі брошуру Г. Тенненбаума про історію народного господарства Польщі та Литви, в якій окремо обговорюється також і економіка України. Юрій Студинський, після другої світової війни професор політекономії в УВУ, написав як свою докторську дисертацію історичну розвідку про сільське господарство України. Для 1939 року можемо віднотувати дві позиції: історичну довідку Ш. Стебера про народне господарство України та відому працю П'єра Брегі про Україну як російську провінцію, що була написана у співпраці з російським емігрантом князем Сергеем Оболенським.¹²⁾ Велика частина цієї тенденційно написаної історії України присвячена економічним питанням, зокрема торговельним та економічним зв'язкам України з Росією. При цій нагоді варто додати, що українські економісти не сміють ігнорувати цю працю, бо вона віднотовується в усіх поважніших довідниках економічної літератури як основне джерело французькою мовою для вивчення економіки України. Треба сказати, що, крім уже згаданої невеликої праці проф. В. Тимо-

¹¹⁾ Timoshenko V., „Relations économiques entre l'Ukraine et la France“. Bureau Ukrainien, Paris, 1919, 15 p.; Timoshenko V., „L'Ukraine et la Russe dans leurs rapports économiques“. Bureau Ukrainien, Paris, 1919, 16 p.

Muller A., „Considerations sur le développement des institutions agraires de l'Ukraine en 17-e et au 18-e ss.“ Giard, Paris, 1929, 36 p.

¹²⁾ Tennenbaum H., „Les liens économiques entre Pologne, la Lithuanie et les provinces ruthenes“. C. Courmont, Paris, 1919, 11 p.

Studynsky G., „Le probleme agraire en Ukraine“. Paris, 1930, 192 p.

Steber Charles, „L'Ukraine; son histoire, ses richesses...“ Bureau d'éditions, Paris, 1939, 81 p.

Bregy Pierre, „L'Ukraine, terre russe“. 2 ed. Gallimard, Paris 1939, 238 p.

шенка про українсько-російські взаємини, немає у французькій економічній літературі праці, яка могла б рівноважити монографію, інспіровану Оболенським.

Дуже мало економічної, в тому числі також інформаційної, літератури про Україну появилось у Великобританії. Тут з різними перервами діяло з 1913 року Українське бюро в Лондоні, яке в 1935 році перетворилося в Англо-українське товариство.

В інформаційному бюлетені англійською мовою міщено хроніку з господарського життя України; окремо видано в 1920 році добре впорядковану коротку розвідку Ісидора Шафаренка про господарський потенціал України з окремими розділами про сільське господарство, промисловість та зовнішню торгівлю.¹³⁾

Британське міністерство закордонних справ видало в 1920 році довідник про Україну, де, крім детального обговорення економічного значення Берестейського мирового договору, зустрічаємо також багато інформацій про тодішнє господарське становище на Україні. Деякі інформації про економіку України подає видана в 1919 році праця Ралфа Батлера.¹⁴⁾

З пізніших публікацій треба згадати цікаво написану розвідку Г. Тілтема. Більшість англійських праць, у яких обговорюється економіка СРСР, заторкує також (хоч часто фрагментарно) справи господарства України.¹⁵⁾ Деякі інформації про економіку України подавав англomовний журнал гетьманського руху «Інвестігетор», що його редагував д-р В. Коростовець. Провідний журнал англійського слов'янознавства «Слов'янський та східноєвропейський огляд»¹⁶⁾ цікавився передусім справами політичної історії, літератури та філології і за обговорюваний період у ньому не зустрічаються статті на тему української економіки.

РОЗДІЛ III

ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА (1919-44) — УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На території ЧСР уже перед 1919 роком перебувала деяка кількість української еміграції, що складалася великою мірою з біжен-

¹³⁾ „The Ukraine“. Weekly bulletin published by Ukrainian Press Bureau in London, 1919-20.

Shafarenko Isidor, „The natural resources, industry, exports and imports of the Ukraine“. The Ukrainian Press Bureau, London, 1920, 23p.

¹⁴⁾ Gr. Brit. Foreign Office, Historical Section. „The Ukraine“. H. M. Stationary Off., London 1920, 110 p.

Butler Ralph, „The new Eastern Europe“. Longmans & Green, London 1919, 176 p.

¹⁵⁾ Tiltam H., „Peasant Europe“. London, 1934.

Cf. Grierson P., „Books of Soviet Russia, 1917-1942“. Saunders, Toronto, 1943, 354 p.

¹⁶⁾ „Slavic and East European Review“.

ців із західноукраїнських земель, які прибули туди під час першої світової війни і поселилися передусім на Моравії. У 1919 році починає напливати досить численна військова еміграція з інтернованих з'єднань УГА, а згодом також з армії УНР. У військових таборах розгорнулася тоді широка культурно-громадська, а згодом також наукова праця. Приїзд інтелігенції, зокрема з-посеред працівників державного апарату УНР, додатньо вплинув на посилення цієї праці. За короткий час Прага, де скупчилася значна кількість української інтелігенції, стала найбільшим культурним осередком української еміграції з розвинуеною мережею шкільництва і численними культурно-освітніми та науковими установами.

Переселення великої кількості українських кооператорів та працівників державних господарських установ (а згодом діяльність українських високих шкіл і наукових товариств) дозволила розгорнути наукову роботу також у ділянці економічних студій.

З перенесенням УВУ до Праги значно активізувалася педагогічна та науково-дослідна праця в цій найстаршій українській високій школі на еміграції. УВУ складався з двох факультетів — філософічного і правничого, при чому перший був поділений на два відділи: історично-філологічний та природознавчий. Економічні виклади відбувалися в рамках факультету права і суспільних наук. До складу професорської колегії входили визначні економісти-теоретики і господарники-практики з поважним стажем праці в кооперації та державних установах. Згодом, у другій половині 30-их і на початку 40-их років, економічні дисципліни викладали також молодші економісти, випусники УВУ.

В загальному програма навчання не була належно збалансована, що можна пояснити постійною флюктуацією професорського складу — виїздом частини професорів за кордони Чехо-Словаччини і, очевидно, фінансовими труднощами, з якими мусів постійно боротися університет. (До сьогодні ще не написано вичерпної історії УВУ. Наші інформації беремо з брошури «Український вільний університет. Короткий огляд», Мюнхен, 1958, і з «Наукового збірника УВУ у Празі», Прага, 1942, т. 3, стор. 7-76).

Подаємо сумаричний опис викладів економічних дисциплін і список професорів в алфавітному порядку:

Бородаєвський Сергій, звичайний професор, викладав у 1924-41 рр. теорію та історію кооперації, кооперацію продуцентів, принципи кооперативного законодавства, а також цивільне право та цивільний процес.

Димінський Роман, з 1934 доцент, а з 1945 професор, викладав економічну політику, організацію підприємств і організацію банкової справи.

Доманицький Віктор, з 1934 приват-доцент аграрної політики, опісля приват-доцент (суплент) політичної економії, з 1938 професор соціології, викладав руралізм та рурбанізм, соціологію села, основи

та методи праці суспільної агрономії, основи сільсько-господарської політики і економіку та організацію дрібних трудових господарств.

Лисяк Павло, з 1921 року викладав економічні теорії.

Мицюк Олександр, звичайний професор (ректор УВУ в 1938-39 рр.), викладав з 1922 до 1943 політичну економію, історію соціально-економічних доктрин, історію господарського побуту, історію господарства України, історію господарства Підкарпатської Русі, фінансове право і про податки та грошові системи.

Одарченко Олексій, звичайний професор, викладав у 1923-40 рр. фінансове право, торговельне та векселеве право, фінансову науку та бюджет.

Осауленко Кость, приват-доцент економічної політики (габілітований 1938), викладав організацію сільського господарства.

Тимошенко Володимир, з 1922 доцент, з 1923 надзвичайний, а з 1925 звичайний професор, викладав у 1922-23 рр. економічну політику (зокрема курси сільсько-господарської і промислової політики), торговельну політику, про міжнародні господарські інституції і про господарську конкуренцію та кон'юнктуру.

Чапля Василь, надзвичайний професор, викладав з 1939 векселеве право, про джерела торговельного права і про торговельні спілки.

Шрамченко Левко, з 1931 приват-доцент, а з 1934 звичайний професор (в 1941 році декан факультету права та суспільних наук) викладав методологію господарської кон'юнктури, теорію статистики, про статистичну методу в інтернауковому дослідженні, про популяційну проблему в сучасності та спроби її розв'язання, про селянське господарство на українських землях за даними сільсько-господарської статистики і про демологію України.

Щербина Федір, звичайний професор, викладав в 1922-36 рр. кооперативну статистику, теоретичні основи статистики і бюджетну статистику.

Крім поданих тут осіб, економічну проблематику порушували також інші професори; у перший період діяльності УВУ проф. С. Рудницький викладав економічну географію України, а проф. С. Дністрянський протягом багатьох років вів семінар господарського права.

З наведеного бачимо, що у викладах УВУ багато уваги зверталося на теоретичні предмети політичної економії, на право та історичні дисципліни; менше було викладів з ділянки економічної політики та економічної географії, зокрема після виїзду проф. В. Тимошенка до США.

Немає сумніву, що впродовж своєї діяльності в Празі університет проробив поважну роботу щодо підготовки нових кадрів українських економістів. Не менше важливою була участь професорів УВУ в науковій праці, їхня педагогічна та дослідна праця в різних інститутах чеського Празького університету і участь у міжнародних наукових конгресах та конференціях тощо. За почином професорів УВУ

та Української господарської академії в Подєбрадах створено ряд наукових товариств: відоме Історично-філологічне товариство (1923), професійні та фахові товариства, як, наприклад, Товариство українських економістів. Велика частина професорської колегії УВУ брала активну участь у суспільно-громадському житті, а дехто — в політичному. Цих усіх справ тут не обговорюватимемо, а звернемо увагу на видавничу діяльність університету, бо вона найкраще відзеркалює наукові зацікавлення професури. Публікації чужими мовами обговоримо при кінці розділу, при чому згадаємо також україніку з ділянки економічних наук чеських науковців або в чеських періодичних виданнях.

Видавничу діяльність можна поділити на дві групи: а) літографовані видання — манускрипти викладів і б) друковані праці у формі монографій; до цього треба додати наукові збірники та ювілейні видання УВУ. У перший період діяльності університету (1922-31) видано 27 назв університетських підручників, монографій та наукових збірників; у другий (1932-40) — не видано жадних книжок, що слід пояснити фінансовими труднощами. Видавнича діяльність відновилася під час німецької окупації ЧСР, але вона вже не дорівнювала першому періоду.

Заслуга УВУ, як також і всіх інших українських високих шкіл на еміграції, лежить у тому, що в цілий ряд академічних дисциплін уперше введено українську термінологію.

На жаль, у ділянці економічних наук можна відмітити тільки одну позицію — працю Володимира Тимошенка «Картелі і трести. Модерні форми організації промисловости» (Прага, 1923, 332 стор.). У ній розглянено основні характеристики монопольних об'єднань, що виникли в наслідок змін у ринковій конкуренції за останні роки 19 століття. Автор наводить багато матеріалу з питань адміністративно-структуральних форм монополістських об'єднань, розглядаючи їх вплив на розвиток промислового виробництва і технічного прогресу; зокрема цікавий є розділ про ролі державного апарату та його вплив на розвиток монополій.

Деякий інтерес з погляду економічних досліджень викликають два томи праці проф. Степана Рудницького «Основи землезнання України»: «Фізична географія» (200 стор.) і «Антропогеографія України» (326 стор.). У другому томі подані сконденсовані інформації про економіку України з окремими розділами про економічно-географічні відносини, лісове господарство, хліборобство, скотарство, мінеральні багатства, домашній промисел та ремесло, фабричну промисловість і торгівлю України.

В серії друкованих монографій економічні питання не обговорювалися, зате ці питання якоюсь мірою були відзначені в наукових та ювілейних збірниках УВУ. В «Науковому збірнику» (том I, Прага, 1923) опублікована теоретична стаття Федора Щербини «Значення статистики як наукової експертизи», яка з уваги на популярний ви-

клад сьогодні не має великого наукового значення. Цього не можна сказати про монографію того ж автора «Історія статистики і статистичних установ» (Український громадський видавничий фонд, Прага, 1925, 288 стор.), в якій уперше в українській економічній літературі науково розглянено історичний розвиток статистичної науки, ролю та значення окремих статистичних установ для вдосконалення статистичної методи. З цього погляду українська економічна література не має нічого подібного, що могло б продовжити започатковану працю. В третьому томі «Наукового збірника» УВУ опубліковані статті Віктора Доманицького «Напрявні упрямисловлення українського села» і Олександра Мицюка «Вплив української суспільно-господарської думки на московську» (Прага. 1942; Доманицький — стор. 138-160, Мицюк — стор. 244-259). Доманицький розглядає питання кустарно-промислової кооперації на Україні, при чому подає цікаві статистичні дані про мережу промислової та лісової кооперації в 20-их роках. У вступі до своєї праці автор використовує також і деяку чужомовну літературу, зокрема переповідає погляди Де Ляпуже, Чарлза Тейлора, Пітіріма Сорокіна та інших. Стаття побудована на соціологічній базі і має конспективний характер. Здається, що названу тему автор розробив дещо краще в інших своїх працях. Дуже цікавою є стаття Мицюка, де схарактеризовані погляди агрономів-економістів Києво-Могилянської академії та економічна доктрина Карамзіна, а далі питання кріпацького «колективізму» Стремєухова і економічна платформа «хлопоманів» 50-их років 19 століття. Свій огляд автор закінчує характеристикою праць М. Драгоманова, М. Зібера та С. А. Подолинського. Стаття має досить багато неточностей, що відмітив сам автор, і тому вона не претендує на вичерпання тематики. Її цінність полягає радше в піонерській роботі автора, поскільки заторкнута проблематика дуже мало опрацьовується в економічно-історичній літературі на еміграції.

Педагогічна та наукова діяльність О. Мицюка була тісно пов'язана з УВУ, тому слід на цьому місці обговорити також інші праці автора. Бібліографічні довідки для праць, виданих УГА-УТГІ, пропусаємо тут, бо вони належать до характеристики наукових дослідів при обох згаданих наукових інституціях.

Проф. Олександр Мицюк (1883-1943), визначний економіст-історик та соціолог, опублікував коло 80 наукових праць. На Україні був міністром внутрішніх справ (1918), згодом товаришем міністра народного господарства (1920). Крім праці в УВУ, він був також професором УГА і дійсним членом Слов'янського інституту в Празі. Як науковець, він менше цікавився теоретичними питаннями політичної економії, а звертав увагу радше на економічну історію України і економічну політику, зокрема в ділянці сільського господарства. Вже в 1917 році, в Лубнях, він опублікував свою першу працю з історії сільського господарства п. н. «Община і земельна реформа», а згодом у Львові в 1921 році «Земельні реформи на Україні». З цієї

тематики автор опублікував дві статті також у «Наукових записках» УГА — «Форма і значення селянських рухів» (том I, 1927) і «Усуспільнення земельної власності після війни» (том II, 1929).

Бувши професором політичної економії у двох українських високих школах, О. Мицюк написав декілька підручників, наприклад, «Історія політичної економії» і «Аграрна політика» (два томи). До найцінніших його праць належить велика монографія про господарський розвиток Закарпаття «Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі» (в чотирьох томах), де ґрунтовно опрацьована ця історія, з часів середньовіччя почавши. Питанням господарського розвитку Закарпаття у 12-14 стол. цікавився також Євген Перфецький, професор Братиславського університету.¹⁷⁾ Проф. О. Мицюк вивчав також сільсько-господарські відносини у радянській дійсності, опублікувавши цікаву публіцистичну працю «Селянство і економіка більшовизму» (Львів, 1930) і менші розвідки «Індивідуалізм і колективізм українських хліборобів» (Львів, 1920) та «Націоналізм в аграрній політиці в Середній Європі» («Літературно-науковий вісник», р. 13, стор. 331-341). Його цікавило також питання переселення українців з території УРСР і проблема національних меншин на Україні (зокрема єврейське питання) та їх роля в економіці України. До більших праць з цієї категорії належать «Аграризація жидівства України» (Прага, 1932) та «Самостійність України і жидівство» (Прага, 1933). При цій нагоді належить згадати також короткий бібліографічний нарис п. н. «Головніші з опублікованих творів академіка проф. Ів. Туган-Барановського» («Кооперативна республіка», ч. 7-8, 1930, стор. 255-257).

В загальному О. Мицюк застосовував емпіричний підхід у вивченні економічних процесів, спираючи свої висновки на широкий соціологічний базі. Зокрема це помітно в його працях з ділянки сільсько-господарської політики, в деяких історичних працях і в працях, присвячених єврейському питанню.

З інших економічних праць, друківаних у виданнях УВУ, слід згадати статтю проф. В. Тимошенка «Проблема і розуміння конкуренції», що була поміщена в «Ювілейному збірнику» на честь проф. Станіслава Дністрянського (УВУ, Прага, 1923, стор 238-264), і його історичну розвідку «М. І. Туган-Барановський і західноєвропейська економічна думка», поміщена в «Науковому збірнику» УВУ (том I) і згодом перевидана англійською мовою в «Аналах УВАН» у Нью-Йорку.¹⁸⁾

Проф. В. Тимошенко не працював довго в УВУ, бо в 1926-27 рр. перебував на науковій стипендії в США, а в 1928 році не міг виконувати обов'язків ректора УВУ, бо виїхав на постійне перебування

¹⁷⁾ Perfecky, E., „Socialne-hospodarske pomery Podkarpatské Rusi ve století XII-XIV». Bratislava, 1924.

¹⁸⁾ „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts & Sciences“, vol. 3, No. 3 (9), 1954.

до США. Спробуємо на цьому місці схарактеризувати празький період наукової праці В. Тимошенка. (Детальніший огляд його наукової праці в нарисі автора цієї статті п. н. «Проф. д-р Володимир Тимошенко», «Розбудова держави», чч. 17-20, 1955-57). За часів Української Центральної Ради і Гетьманату В. Тимошенко працював як радник міністерства торгівлі та промисловости і брав участь у працях економічної комісії, що випрацювала низку господарських угод з Центральними державами. Беручи участь у роботі української мирової делегації в Парижі, В. Тимошенко написав дві праці французькою мовою (згадані вже вище) і ґрунтовну розвідку про економічні взаємовідносини України з Росією. Крім педагогічної праці в УВУ та УГА, В. Тимошенко продовжував свою науково-дослідну діяльність також у Празі і опубліковує ряд підручників та наукових праць. Університетські підручники проф. Тимошенка відрізняються від інших подібних видань своїм багатим статистичним матеріалом та цікавими теоретичними висновками. Методологічність підручників Тимошенка високо оцінювали фахівці, в тому числі також на Україні. Проф. А. Синявський у праці «Методологія економгеографії. Основні питання» (Науково-дослідна катедра сільсько-господарської економії, Київ 1927, стор. 169-170) ставить підручник В. Тимошенка «Вступ до вивчення про світовий ринок» (УГА, Подебради 1922, 70 стор.), як зразок для радянських видань і стверджує, що ця праця «являє собою значний поступ своєю методологічною побудовою, порівнюючи... з курсами російською мовою і європейськими».

Окремий інтерес викликає праця В. Тимошенка «Україна і Росія в їх господарських взаєминах». Автор написав її, перебуваючи на українській державній службі, і ця розвідка є, мабуть, однією з перших спроб в українській науково-економічній літературі обґрунтувати політичну самостійність України також з економічного аспекту. Автор висловлюється за повну самостійність українських господарських позицій, але не в рамках автаркії, і подає інформації про різні галузі народного господарства України та їх відношення до економіки Росії. В цій праці заторкнено дуже цікаве питання, наскільки господарське усамостійнення України вдарятиме по господарських інтересах Росії; автор старається розв'язати це питання позитивно в історичному аспекті. Ця праця В. Тимошенка була перевидана Українським науковим інститутом у Берліні в поширеному вигляді. Проф. В. Тимошенко написав багато праць також у рамках діяльності в подебрадській Українській господарській академії (УГА). Але ці праці, як і вся діяльність УГА, належать до окремого огляду.

РОЗДІЛ IV

ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА (II) — УКРАЇНСЬКА ГОСПОДАРСЬКА АКАДЕМІЯ І УТГІ

В порівнянні з Українським вільним університетом (УВУ) більше значення у розвитку економічної науки мала Українська господарська академія (УГА) в Подєбрадах, створена в 1922 році з ініціативи Українського громадського комітету в Празі. Це була перша українська технічно-господарська школа.

На початку 1922 року організаційна комісія для заснування академії — в складі М. Шаповала, О. Мицюка, В. Старосольського, Б. Матюшенка, С. Гольдельмана, Б. Мартоса та М. Коцюри — нав'язала листування з членами Всеукраїнської спілки сільсько-господарських техніків у Варшаві (І. Шовгенів, Б. Іваницький та інші) і з колами української професури в Чехо-Словаччині, так що вже 28 квітня 1922 могла відбутися перша нарада професорів академії. Діяльність УГА (як також і Українського технічно-господарського інституту — УТГІ) докладно описана в збірниках «Українська господарська академія в ЧСР — 1922-35» (Нью-Йорк, 1959) та «Український технічно-господарський інститут» (Нью-Йорк, 1962); з давніших джерел належить згадати довідку «Українська господарська академія в ЧСР» («Записки УГА», том I, Подєбради, 1927, стор. 365-406).

Навчання в УГА відбувалося на трьох факультетах: економічно-кооперативному, агрономічно-лісовому та інженерному. В складі першого факультету були такі відділи: економічний, кооперативний та статистичний; економічний відділ мав секції: банкову, промислову, консульської служби та торговельної агентури за кордоном і місцевого самоврядування. В рамках цього факультету були формально затверджені 20 катедр: народного господарства, теорії статистики, господарської статистики, економічної географії, економічної політики, соціальної політики, фінансової науки, рахівництва, приватної економії, соціології, державного та міжнародного права, адміністративного права, приватного права, історії кооперації, теорії кооперації, споживчої кооперації, кооперації продуцентів, місцевого самоврядування, суспільної гігієни та санітарії (термінологія назв залишена без змін).

Якщо взяти до уваги факт, що за весь час існування УГА в її складі було 35 професорів та 19 доцентів (тут не враховано 26 професорів чеських високих шкіл і запрошених фахівців-викладачів),

то очевидно аж 20 кафедр для економічно-кооперативного факультету було завеликою кількістю, при чому не всі кафедри були належно обсажені, а деякі з них взагалі не проявили будь-якої серйознішої діяльності. Як в УВУ, де більше наголошувано правові та історичні дисципліни, програма навчання в УГА не була належно збалансована. На це склалися різні причини, в першу чергу великі фінансові труднощі та постійна пливкість професорського складу. До негативних моментів треба, мабуть, зарахувати також надмірну увагу до кооперативних і технічних дисциплін, про що свідчить існування аж чотирьох кафедр для кооперативних знань та окремої кафедри для рахівництва. З другого боку, саме така структура програми навчання великою мірою виправдувалася потребою перевишколу значної кількості української інтелігенції, зокрема військової еміграції, що тоді перебувала на території Чехо-Словаччини. При цьому не можна поминути також факт, що більшість професорів УГА в минулому працювала як кооператори і виявила свої наукові зацікавлення саме в цій ділянці.

Як у випадку УВУ, наведемо список осіб, які в різний час викладали економічні дисципліни в УГА.

Бородаєвський Сергій, звичайний професор УВУ та УГА, викладав загальну історію кооперації і кредитову кооперацію;

Бочковський Ольгерт Іпполіт, доцент, — соціологічні дисципліни;

Гольдельман Соломон, доцент, пізніше професор, — економічну політику, зокрема політику промислову і торговельну;

Доманицький Віктор, професор соціології УВУ, — соціологічні дисципліни і сільсько-господарську політику;

Добриловський Микола, доцент, згодом професор, — політичну економію та фінанси;

Івасюк Іван, лектор для кооперативного рахівництва;

Коберський Карло, лектор, пізніше доцент, — приватну економію;

Мартос Борис, доцент, згодом професор кооперації, — теорію кооперації і про споживчу кооперацію;

Матюшенко Борис, професор, — соціальну гігієну і санітарні науки;

Мацієвич Кость, професор, — сільсько-господарську політику і громадську агрономію;

Мицок Олександр, професор політичної економії УВУ та УГА, — господарську історію, політичну економію та економічну політику;

Моралевич Яків, лектор, пізніше доцент, — рахівництво і фінансову математику;

Садовський Валентин, з 1925 року доцент, згодом професор, — соціальну політику та економічну географію;

Тимошенко Володимир, з 1922 року доцент, згодом професор, — економічну географію та економічну політику;

Фролов Леонид, професор, викладав ряд курсів з ділянки цукрової промисловости і технології цукроварства;

Шрамченко Левко, з 1922 року доцент, — теорію статистики;

Щербина Федір, з 1922 року професор, — теорію статистики та історію статистики.

Юридичні науки викладали на економічно-кооперативному факультеті: Бич Лука — місцеве самоврядування і торговельне право, Ейхельман Отто — адміністраційне і міжнародне право, Лащенко Ростислав — цивільне право, Старосольський Володимир — державне право.

За час існування УГА економічно-кооперативний факультет проробив велику педагогічну працю: цей факультет закінчило 167 осіб з титулом інженера-економіста, і з-поміж них деяка частина ще й сьогодні працює в ділянці економічних наук. Також професори УГА не тільки брали участь у науковому та суспільно-громадському житті української еміграції в ЧСР, але також активно співпрацювали з чеськими й іншими чужинецькими науковими установами, зокрема з чеською Хліборобською академією в Празі.

Однак найбільшою заслугою УГА з погляду потреб української економічної науки є її дуже широка видавнича діяльність. Щодо випуску фахової літератури УГА безперечно вибивається на перше місце в порівнянні з УВУ чи навіть з усіма українськими високими школами в Західній Німеччині в період після другої світової війни. За приблизними підрахунками («Українська господарська академія в ЧСР», Нью-Йорк, 1959, стор. 78) заходами або за допомогою УГА видано 229 назв книжок з 2 149 аркушами друку, в тому числі 803,9 аркуша з ділянок економіки, правознавства, соціології та споріднених дисциплін. Щоб забезпечити студентів підручниками, видавано передусім виклади літографічним способом. І хоч багато з цих підручників сьогодні не посідають спеціальної наукової вартості, не вільно забувати, що саме при їх допомозі збагатилася українська економічна термінологія і з цього погляду видання УГА відіграли в історії української економічної науки дуже велику роль.

Для випуску підручників існувало при УГА окреме «Видавниче товариство», яке розповсюджувало ці видання. Ці підручники мали низькі тиражі, так що сьогодні багато з них годі розшукати. Заходами згаданого товариства появилось коло 130 назв, у тому числі понад 20 підручників з ділянки економічних наук. На жаль, не маємо навіть докладніших бібліографічних даних для всіх назв, тому спробуємо подати принаймні короткий реєстр найважливіших позицій. Отож видано високошкільні підручники 12 професорів та доцентів: С. Бородавського «Історія кооперації» (1924, 658 стор.), «Теорія і практика кооперативного кредиту» (1925, 367 стор.) і «Історія кооперативного кредиту» (Прага 1923, 216 стор.); С. Гольдельмана «Економія і політика промисловости» (1923, 364 стор.) і «Міжнародна господарська політика» (випуск I, 1924, 256 стор.); М. Добриловського «Короткий курс фінансової науки» (т. I, 1924, 255 стор., і т. II, 1924, 222 стор.); І. Івасюка «Рахівництво кооперативних товариств» (1924, 72 стор.), «Банкова справа» (1925) і «Рахівництво кредитових кооперативів»

(1924, 91 стор.); К. Коберського «Приватна економія. Економія підприємства, загальна» (1925, 493 стор.); Б. Мартоса «Теорія кооперації» (ч. I. 1924, 246 стор.); О. Мицюка «Історія політичної економії» (т. I, 1922, 254 стор., і т. II, 1923, 136 стор.) і «Аграрна політика» (т. I, 1925, 478 стор., і т. II, 1925, 72 стор.); Я. Моралевича «Фінансові обрахунки. Контокоренти і калькуляція» (ч. I та II, 1924, 234 стор.), «Комерційна арифметика. Загальна частина» (1924, 327 стор.) і «Курс загального рахівництва» (1925, 390 стор.); Соковича «Залізнична політика» (ч. I, Загальна, 1925, 216 стор.); В. Тимошенка «Вчення про світове господарство» (1923, 402 стор.), «Вступ до вчення про світовий ринок» (1922, 70 стор.) і «Економічна географія» (1923, 66 стор.); Л. Фролова «Цукроварство» (1927, 618 стор.); І. Шовгенева «Сільсько-господарська техніка» (1927, 249 стор.) і Ф. Щербини «Статистика. Історія статистики і статистичних установ» (1923, 133 стор.) та «Основи світової сільсько-господарської статистики» (1925, 284 стор.).

Крім підручників, що появлялися літографічним способом, студенти і деякі професори видали багато скриптів, зокрема з ділянки технічних наук, як також і деяких економічних дисциплін. На жаль, нам не відомо, чи зберігся повний комплект цих видань, поскільки скрипти викладів розмножувалися в надто обмеженій кількості. З цікавіших скриптів можемо назвати тільки такі позиції: С. Бородаєвського «Кооперативний збут» (213 стор.), Р. Димінського «Гроші і банки» (364 стор.), М. Добриловського «Митна справа» (183 стор.), О. Ейхельмана «Промислове право» (110 стор.), В. Садовського «Охорона праці» (325 стор.), П. Терпила «Товарознавство» (460 стор.) і Б. Мартоса «Кооперативна ревізія» (169 стор.).

Дуже мало вивчена студійна праця численних семінарів УГА з ділянки економічних наук, де саме вивчалися питання, посередньо чи безпосередньо зв'язані з економікою України. Нам відомо, що до 1927 року студійна праця велася в таких семінарах: семінар політичної економії — керівник проф. О. Мицюк; семінар фінансової науки — керівник доц. М. Добриловський; семінар місцевого самоврядування — керівник проф. Л. Бич; семінар соціології — керівник доц. О. І. Бочковський; семінар приватного господарства — керівники доценти К. Коберський та Я. Моралевич; семінар статистики — керівники проф. Ф. Щербина та доц. Л. Шрамченко; семінар прикладної економії — керівники професори В. Тимошенко та С. Гольдельман; семінар кооперації — керівники професори С. Бородаєвський та Б. Мартос; семінар сільсько-господарської економії — керівник проф. К. Мацієвич.

Деякі семінарійні праці були видані у формі скриптів. Так, наприклад, розмножено 9 рукописів Кабінету приватного господарства, в серії якого, крім деяких перекладів німецьких праць, появилися також збірні праці (за редакцією К. Коберського) — «Техніка торгівлі товарами» і «Матеріали по організації фабрики». 3

оригінальних праць слід назвати розвідку Р. Димінського «Напрями повоевної доби в кредитуванні торгівлі» (1927). Літографічним способом появилися також праці Кабінету народного господарства, і в цій серії найцікавішою публікацією є збірник «Господарські нариси» за редакцією В. Тимошенка та С. Гольдельмана. Звіт з праці цього кабінету поданий у розвідці Л. Биковського «Кабінет народного господарства УГА» (1925, 22 стор.), але, на жаль, нам не вдалося розшукати цю розвідку. Із студентських праць слід назвати розвідку В. Сахна «Аграрна політика радянської влади» (1925, 50 стор.) і О. Кіцери «Земельні відносини в Східній Галичині» (1925, 58 стор.).

У 1927-31 рр. заходами УГА появилися друком три томи періодичного видання «Записки Української господарської академії в ЧСР», де опубліковано чимало цікавого економічного матеріалу. З цікавіших праць, що появились у «Записках» слід назвати розвідки М. Добриловського «Оподаткування селянських господарств на радянській Україні» (т. I, 1927) та «До питання про вплив господарської кон'юнктури на надходження господарських податків», т. II, 1929). Перша розвідка — це фактично уривок з більшої праці п. н. «Система простих податків на Україні», яка, на жаль, ніколи не появилася в цілості друком. Добриловський коротко характеризує дореволюційний податок на теренах колишньої Російської імперії і запроваджений у 1921 році натуральний податок. Більша частина праці присвячена вивченню змін у податковій структурі СРСР за 1922-26 роки, при чому автор дуже докладно аналізує податкову реформу від 25 квітня 1926, подаючи статистичні інформації про податкову скалю для України. З уваги на використання багатой і сьогодні мало доступної літератури праця Добриловського викликає ще й тепер поважний науковий інтерес.

Цікаве питання економічного районування України опрацював В. Садовський у двох розвідках «До поняття економічного району» («Записки УГА», т. I, 1927) та «Районізація України (т. III, 1931). Історичній проблематиці присвячена стаття лектора В. Сапіцького «До історії економічної думки на Україні» (т. II, 1929), в якій обговорена наукова діяльність М. Зібера. З інших статей у «Записках УГА» треба згадати такі (всі в томі I): С. Бич, «З сучасних тенденцій у господарстві французької самоуправи»; С. Бородаєвський, «Принципи кооперативного законодавства» та «Селянський кредит сільсько-господарський кооперативний у Чехо-словацькій Республіці» (т. II); С. Гольдельман, «Нарис по теорії акційного підприємства»; Б. Мартос, «Клясифікація кооперативів»; Ф. Щербина, «Клясифікація потреб населення у світлі бюджетних даних»; К. Коберський, «Підприємство як організм».

*

У 1928 році УГА, що до того часу була підпорядкована міністерству закордонних справ ЧСР, перейшла у відання міністерства

хліборобства. З цим були зв'язані великі обмеження щодо фінансових асигнувань з боку чеського уряду, і тоді почалися поважні фінансові труднощі для УГА. Коли ж у 1931 році виникло питання ліквідувати УГА, вирішено створити «Товариство прихильників УГА», завданням якого було далі фінансувати діяльність академії. Однак скоро виявилось, що це товариство не буде в стані забезпечити УГА, і тоді постав плян заснувати Український технічно-господарський інститут (УТГІ) заочного навчання (формально заснований 12 грудня 1932), щоб таким чином затримати принаймні у зміненій формі академію, при чому педагогічний персонал УГА вів би навчання в УТГІ. З 1 січня 1936 УГА перестала існувати і всі її архіви, бібліотеку та майно перебрав УТГІ. З того часу УТГІ, який з 1932 року був тільки прибудівкою УГА, почав діяти самостійно, як висока школа заочного навчання.

Педагогічна праця в УТГІ велася у змінених формах, однак за навчальними планами, опрацьованими в УГА. УТГІ мав три відділи: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний і хемічно-технологічний. Відділ економічно-кооперативний посідав два підвідділи: кооперативний і промислово-торговельний. З 12 листопада 1936 при цьому відділі створено ще підвідділ — високу школу політичних наук; з 1 квітня 1937 при хемічно-технологічному відділі відкрито технікум сільсько-господарської промисловости. Протягом 1932-1937 рр. до УТГІ вписалося на студії 749 осіб, у тому числі 226 осіб в економічно-кооперативному відділі.¹⁾ Впродовж 1932-39 рр. загальна кількість студентів УТГІ становила 1 003 особи, а за 1940-44 аж 7 017 осіб.²⁾

Не зважаючи на збільшення кількості студентів, УТГІ мав за період німецької окупації ЧСР цілий ряд поважних труднощів, зокрема в справі кольпортування своїх видань на терені Галичини та Волині.

У квітні 1945 УТГІ припинив свою діяльність у Подєбрадах, а частина професури виїхала в Західню Німеччину. Як уже сказано, професура УТГІ з незначними змінами та доповненнями складалася з колишніх професорів УГА.

У зв'язку з заочним навчанням УТГІ видав 71 підручник, з чого частина була переробкою раніше виданих текстів УГА. З важливіших підручників з ділянок економічних наук треба назвати такі: Безкровний К., «Торговельне рахівництво» (22 лекції, 272 стор.); Безкровний К., «Фабричне рахівництво» (4 лекції, 132 стор.); Бородаєвський С., «Кооперативний кредит» (18 лекцій, 170 стор.); Добриловський М., «Політична економія» (36 лекцій, 305 стор.); Коберський К., «Головні засади організації підприємства» (128 стор.); Мартос Б., «Теорія кооперації» (перероблене видання, 18 лекцій, 145

¹⁾ Наріжний С., «Українська еміграція», Прага, 1942, стор. 169.

²⁾ Збірник «Український технічно-господарський інститут, 1932-1952», Нью-Йорк, 1962, стор. 37).

стор.); Моралевич Я., «Основи рахівництва» (перероб. вид., 10 лекцій, 109 стор.); Моралевич Я., «Калькуляція фабрична, торговельна і банківська» (13 лекцій, 168 стор.); Моралевич Я., «Контокоренти» (перероб. вид., 8 лекцій, 80 стор.); Моралевич Я., «Комерційна арифметика» (перероб. вид., 15 лекцій, 138 стор.); Садовський В., «Світове господарство» (12 лекцій); Садовський В., «Економічна географія» (11 лекцій, 78 стор.); Шрамченко Л., «Основи теорії статистики» (25 лекцій, 268 стор.); Фролов Л., «Цукроварство» (перероб. вид., 12 лекцій, 124 стор.); Фролов Л., Іванис Б., Чередиїв В., Зайцев М. та Кучеренко В., «Товарознавство» (67 лекцій, 608 стор.); Яковлів А., «Торговельне право» (24 лекції, 209 стор.).

*

Серед професорів УГА-УТГІ одним з найвизначніших науковців-економістів був теоретик кооперативізму Сергій В. Бородаєвський (1870-1942). Він відіграв поважну роллю вже в дореволюційному державному апараті Російської імперії, будучи директором департаменту міністерства торгівлі і промисловости в Петербурзі. Під час визвольних змагань С. Бородаєвський брав активну участь у творенні українських центральних кооперативних установ і був головою Всеукраїнського союзу виробничих кооператив, як також і товаришем міністра торгівлі і промисловости в уряді гетьмана П. Скоропадського. У 1919 році, на еміграції, викладав у Міжнародній академії в Брюсселі, в 1921-22 рр. — в паризькій Сорбонні, а з 1923 — в УВУ та УГА. Перу проф. С. Бородаєвського належить коло 50 великих наукових праць українською, російською, чеською, французькою та іншими мовами. Майже всі його праці присвячені вивченню кооперативного питання і ролі кредиту у розвитку сільського господарства. Перша його праця появилася 1900 року французькою мовою, що була його магістерською дисертацією про роллю кредиту в Росії.³⁾ У 1904 році він опублікував дві статистичні розвідки про значення кооперації та кредиту для сільсько-господарської промисловости, а в 1912 році — порівняльну студію про кооперативний рух серед слов'янських народів.⁴⁾ Ця праця була згодом використана ним у монографії про історію кооперації, що через 13 років появилася українською мовою в Празі. З інших його праць слід відзначити розвідку про спорудження кооперативних елеваторів для збереження зерна, статистично-історичну студію про роллю земств у розвитку дрібної промисловости і посібник для вивчення дрібних форм сільсько-господарського кредиту на кооперативних заса-

³⁾ «Crédit populaire en Russie», St. Petersburg, 1900.

⁴⁾ «Кооперация» (Свод трудов местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности), Петербург, 1904;

«Кредит» (Свод трудов местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности), Петербург, 1904;

«Кооперация среди славян», Петербург, 1912.

дах, який дочекався аж семи видань. Ці праці появилися російською мовою в 1915 році.⁵⁾

Працюючи в УВУ та УГА, проф. С. Бородаєвський брав також активну участь у праці різних чужинських наукових та професійних установ, зокрема в Міжнародному кооперативному союзі, і публікувався у фаховій кооперативній пресі. Його високошкільні підручники належать до найкраще опрацьованих довідників у ділянці кооперативної науки. Але найбільшою його заслугою для української економічної науки є видання монументальної праці «Історія кооперації» (Український громадський видавничий фонд, Прага, 1924, 438 стор.). Названа праця є другою редакцією раніше виготовленого ним рукопису п. н. «Історія кооперативного руху в різних країнах», що його автор передав паризькому відділові «Дніпросоюзу» в 1922 році для опублікування. На жаль, «Дніпросоюз» чомусь цієї праці тоді не видав. С. Бородаєвський вирішив свою працю ґрунтовно переробити та доповнити, і вона появилася в Празі. Український громадський видавничий фонд у Празі, що був створений з ініціативи Українського громадського комітету (УГК) в ЧСР під головуванням Микити Шаповала, має великі заслуги щодо видань цілого ряду цінних наукових праць (Правові основи УГК з'ясовані у звіті «Три роки праці, 7.VII.1921-7.VII.1924», Прага, 1924, 102 стор.).

Праця С. Бородаєвського «Історія кооперації» має 19 розділів, в яких обговорюються не тільки теоретичні питання кооперативного руху, але також історичний розвиток кооперативних організацій у Західній Європі. Там детально наświetлене кооперативне життя на Україні, в Росії, Польщі, Чехо-Словаччині та Угорщині і в скандинавських та балканських країнах. Окремі розділи присвячені Америці, Азії та Африці і міжнародним кооперативним об'єднанням. Як уже раніше відзначувалося в численних чужомовних та українських рецензіях, історична монографія С. Бородаєвського своєю методологічною побудовою і поданням фактичного матеріалу набагато перевищує подібні праці французьких, німецьких та англійських⁶⁾ авторів, у тому числі також і відому працю Кулеманна,⁷⁾ що на той час уважалася найповнішою історією кооперативного руху в Західній Європі. На нашу думку, монографія проф. Бородаєвського ще й сьогодні залишилася найповажнішим досягненням української економічної літератури в ділянці кооперативної науки.

Крім С. Бородаєвського, питанням кооперації цікавився також відомий кооператор, знавець споживчої кооперації проф. Борис Мартоґ, який під час визвольних змагань посідав цілий ряд ва-

⁵⁾ «Зернохранилища, элеваторы и кооперативный сбыт хлеба», Петербург, 1912;

«Кооперация, земства и кустарная промышленность», Петербург, 1915;

«Сборник по мелкому кредиту», 7 изд., Петербург, 1915.

⁶⁾ Hubert-Valleroux, «La coopération», Paris 1904; Crueger (1892); Fay (1909).

⁷⁾ Kulemann W., «Die Genossenschaftsbewegung», 1922.

жливих постів у державному апараті УНР: секретаря земельних справ Центральної Ради, голови Всеукраїнського кооперативного комітету, міністра фінансів, а згодом голови ради міністрів УНР. На еміграції Б. Мартос далі бере активну участь у громадському та політичному житті і є одним з засновників УГА. Працюючи доцентом, а пізніше професором теорії кооперації в УГА, він видав ґрунтовний високошкільний підручник про теоретичні основи кооперації, що його пізніше, як уже згадано, перевидав УТГІ як посібник для заочного навчання. Б. Мартос багато писав на кооперативні теми у фахових та наукових журналах, співпрацюючи активно з кооперативними установами в Галичині. З інших його праць слід згадати: «Кооперативна ревізія» (Львів, 1927), «Відбудова української кооперації» (стаття в збірнику «Сільське господарство України», редакція В. Доманицького, Прага, 1942).

З інших дослідників кооперативного питання треба назвати Івана Івасюка (1879-1933), колишнього голову кооперативного банку «Центросоюз» на Кубані та міністра фінансів Кубанського уряду. З 1922 року І. Івасюк був лектором кооперативного рахівництва в УГА і видав три підручники з цієї ділянки, про що вже було згадано. Його найповажнішою працею є широка розвідка про «Кредитову кооперацію на Україні», видана Українським науковим інститутом у Варшаві (1933, Серія економічна, книга 3). І. Івасюк цікавився також економічною географією і в цій ділянці відготував його монографію про господарські ресурси Кубані, що появилася заходами Українського громадського видавничого фонду («Кубань. Економічно-статистичний нарис», Прага, 1925, 120 стор.).

Цікаво підкреслити, що в науковій праці УГА-УТГІ чомусь замало уваги присвячувано питанню сільського господарства України, і з цього погляду не можна віднотувати жодної більшої праці з цієї ділянки. Професором сільсько-господарської економіки в УГА був Кость Мацієвич, добрий знавець цієї справи, який на цю тему багато публікував у виданнях Українського наукового інституту у Варшаві і про наукову діяльність якого писатимемо пізніше.

Питанням сільського господарства цікавився також проф. Віктор Доманицький, автор численних праць з ділянки соціології, кооперації та сільського господарства. З 1924 до 1935 року В. Доманицький був лектором, а згодом доцентом та керівником катедри спеціального хліборобства і викладав в УГА передусім агрономічні дисципліни, а в УВУ — соціологічні предмети. Він багато дописував у журналах і найбільшою його заслугою в той період його діяльності було видання збірника «Сільське господарство України», де, крім його статті, опубліковані також праці відомих знавців цього предмету (Прага, 1942, 216 стор.). З цікавіших статей цього збірника слід віднотувати такі: К. Мацієвич, «Завдання аграрної політики і її напрями у переходову добу»; І. Дикий, «Розвиток цукрової промисловости на Україні»; М. Зайцев, «Олійні рослини, олія

та олійна промисловість на Україні». Питання, зв'язані з сільсько-господарською кооперацією, обговорюються в збірнику «Українська сільсько-господарська кооперація» (Подебради, 1926, 130 стор.).

До діяльності В. Доманицького ми ще повернемося при обговорюванні діяльності УТГІ в Західній Німеччині, де він був одним з найактивніших професорів та ректором.

Однією з цікавіших праць в українській економічній літературі є невелика розміром розвідка В. Доманицького «Засади українського рурбанізму» (Прага-Братіслава, 1940, 348 стор.), де автор пробує накреслити філософсько-педагогічну систему «погодження міста з селом», пропонуючи читачеві досить оригінальну соціологічну розв'язку цього питання. Цю працю треба зарахувати до перших спроб соціологічного дослідження українського села та міста у світлі західноєвропейської науки. До 1940 року Доманицький опублікував цілий ряд менших праць з ділянки сільсько-господарської політики, агрономії, соціології та кооперації і часто писав як у галицьких періодиках, так і в деяких англійських та чеських журналах.⁸⁾

Перелік праць В. Доманицького до 1940 року поданий у розвідці «Засади українського рурбанізму» (стор. 36); з них важливіші такі: «Коротка історія і напрямок діяльності Центрального українського сільсько-господарського союзу — Централ», «Проблема організації сталого господарства у степу» (Подебради, 1927, 48 стор.), «Нові засади аграрного законодавства» (Прага, 1936, 22 стор.).

У порівнянні з сільським господарством у виданнях УГА-УТГІ набагато краще представлена статистика. Це треба передусім завдячувати відомому сеньйорові статистичної науки проф. Федорові Щербині (1849-1941), громадському діячеві Кубані та членові-кореспондентові Російської академії наук у Петербурзі. Він надрукував багато наукових праць з ділянки статистики ще до свого виходу на еміграцію (подаємо з важливіших: «Очерки южно-русских артелей и общинных артельных форм», 1891; «Крестьянские бюджеты», 1890).

З 1922 року Ф. Щербина викладав статистику в УВУ та УГА і дописував до українських та чужомовних журналів. Уже вгорі ми згадали його розвідку «Класифікація потреб трудового населення в світлі бюджетових даних», яка може послужити як добрий зразок наукової сумлінності автора. Ця розвідка нав'язує до опрацьованої ним класифікації потреб населення у формі детальної статистичної схеми, яка нараховує 27 відділів та 70 окремих груп.

Дві праці автора, що появилися як монографії, заслуговують на окрему увагу. У першій, «Основи світової статистики сільсько-господарської», що вийшла як високошкільний підручник, поданий історичний огляд важливіших статистичних установ, при чому увага автора концентрується передусім на статистиці сільсько-господар-

⁸⁾ «Plant and seed cultivation in the Ukraine» («The Investigator», London, 1933, no. 11); «Individuelni a kolektivni hospodareni v zemledelstvi s hlediska historickeho» («Vestnik Ceskoslov Akademie Zemledelske», Praha, 1937, c. 12, str. 333-342),

ській. Ця праця виходить поза межі звичайного високошкільного підручника і своїми цікавими теоретичними узагальненнями є дуже важливим причинком до української статистичної літератури. Друга праця Ф. Щербини, «Історія статистики і історія статистичних установ», що в 1923 році вийшла як підручник для студентів УГА, була автором поширена в 1925 році і вийшла заходами Українського громадського видавничого фонду як окрема монографія (Прага, 1925, 288 стор.). Як і праці В. Тимошенка та С. Бородаєвського, монографія Щербини була широко рецензована в українській та чужомовній фаховій періодиці і її слід уважати однією з найкращих праць, що їх до того часу видала українська еміграція в ділянці історії статистики.

Питанням статистики цікавився також Левко Шрамченко (1877-1954), визначний громадський діяч, товариш міністра, а згодом міністер народного господарства і державний секретар УНР. Проф. Л. Шрамченко очолив після смерті проф. Ф. Щербини кафедру статистики в УГА, будучи одночасно професором статистики в УВУ. З 1928 року він був продеканом економічно-кооперативного факультету, а після ліквідації УГА працював також в Українському соціологічному інституті в Празі, де був директором від 1935 року аж до приходу німців у березні 1939. Перед першою світовою війною він друкував свої праці у збірниках статистичних праць Чернігівського земства і в статистичних виданнях Кавказького намісництва (див. Денисенко Г., «Професор Л. Д. Шрамченко. З нагоди ювілею 70-ліття та 50-ліття громадської і наукової праці» в «Наукових записках УТГІ», т. 4, Регенсбург, 1948, стор. 195-198). В рамках УТГІ Л. Шрамченко видав підручник «Основи теорії статистики» (Полтава, 1936, 268 стор.), де він на відміну від Ф. Щербини відстоює погляд, що статистика не є наукою самостійною, а радше допоміжною, бо статистичну методу можна застосовувати в ряді різних дисциплін для з'ясування квантитативних явищ. Обговорюючи питання статистичної аналізи, Л. Шрамченко посідає посереднє становище між математичною і нематематичною школою, радше схилиючись до більше консервативних поглядів. Статистична наука відкидає сьогодні його погляди цілковито, однак, не зважаючи на ті чи ті методологічні недоліки в його праці, підручник Л. Шрамченка слід уважати першою спробою на еміграції дати до рук українського читача солідно опрацьований підручник статистичної методи з докладним опрацюванням методології обробки та аналізу статистичного матеріалу. З інших праць Л. Шрамченка треба згадати монографію про О. О. Русова («Записки НТШ», Львів, 1938), біографічну розвідку «Ф. А. Щербина як статистик» (Прага, 1929) і дуже цікаву статистичну працю «Українське і білоруське та грузинське студентство у високих школах Чехо-Словаччини» («Записки УГА в ЧСР», т. I, стор. 248-280).

У науковій видавничій праці УГА-УТГІ багато уваги присвячувано

вивченню економічної географії та розвитку української промисловости. Тут у першу чергу треба назвати проф. Валентина Садовського (1886-1947), відомого економіста та правника. В. Садовський закінчив юридичний факультет Київського університету та економічний відділ Політехнічного інституту в Петербурзі. На Україні він дуже активний у громадському та політичному житті як член РУП і УРСДП; під час визвольних змагань виконував обов'язки секретаря судових справ у Центральній Раді, а згодом був міністром праці в уряді УНР. З 1925 року викладав в УГА спершу як доцент, пізніше як професор економічну і соціальну політику, будучи одним з найпродуктивніших членів професорської колегії.

В. Садовський писав багато на економічні теми, і коло його наукових зацікавлень було дуже широке. Його цікавили передусім питання економічної географії в аспекті вивчення потенціальних можливостей господарських ресурсів України для розвитку промисловости та інших ділянок української економіки. Однією з перших праць В. Садовського є невеликий «Нарис економічної географії України» (1919), який був перевиданий у Києві в 1920 році. Ця праця в доповненому та переробленому вигляді була пізніше надрукована як підручник УТГІ для заочного навчання п. н. «Економічна географія українських земель» (Подебради, 193?, 78 стор.). Його праця «Світове господарство» (Подебради, 193?) присвячена вивченню економічної географії чужоземних країн. У празький період своєї діяльності В. Садовський писав багато до українських та чужомовних журналів. Ми вже згадували його дві розвідки, поміщені в «Записках УГА» — «До поняття економічного району» та «Районізація України». Перша праця — це коротка методологічна розвідка про теоретичні основи економічного районування з поданням проглядного огляду стосовної літератури («Записки УГА», т. I, стор. 231-239). Друга праця була запланована у формі монографії п. н. «Господарські райони на Україні», але вона, на жаль, ніколи не появилася друком; обговорювана тут стаття фактично подає сконденсований зміст згаданої монографії («Записки УГА», т. III). У цій статті автор подає вичерпний історичний перегляд різних схем економічного районування України дореволюційного та пореволюційного періодів, докладніше аналізуючи пророблену в цій ділянці працю Держплану України у 20-і роки.

Становище в українській промисловості 20-их років, зокрема питання капіталовкладень та перших проектів п'ятирічних плянів, обговорено в статті В. Садовського «Проблема індустріалізації в народному господарстві України» («Записки УГА», т. II, 1929, стор. 117-141). Названа тема значно ширше обговорюється в працях та окремих монографіях автора, поміщених у виданнях Українського наукового інституту у Варшаві. До цих праць ми ще повернемося. В. Садовський цікавився також господарською історією України і поруч з проф. О. Мицюком багато писав на економічно-історичні

теми. На жаль, ці праці, а зокрема виголошені ним доповіді в Історично-філологічному товаристві (УІФТ), ніколи не були надруковані. Появилася друком тільки його розвідка «Господарські погляди українського поміщика в першій половині ХІХ ст.» («Праці УІФТ», т. II, Прага, 1929), в якій автор затримує проблему участі української провідної верстви у формуванні української економічної думки. При цій нагоді треба згадати інші історичні праці автора, друковані в Галичині, зокрема в журналі «Життя і знання», наприклад, «Шляхи розвитку народного господарства» і «Розвиток економічної думки на Україні» (1928).

До особи проф. В. Садовського ми ще повернемося в розділі про економічні дослідження в Польщі, поскільки саме у варшавському Українському науковому інституті він розгорнув дуже широку наукову діяльність.

Микола Добриловський (1888-1947), доцент, пізніше професор фінансів і довголітній декан економічно-кооперативного факультету УГА, цікавився передусім фінансовою політикою, а частинно також теоретичними питаннями політичної економії. З ділянки фінансів він написав три підручники: «Короткий курс фінансової науки», «Митна справа» і «Державний кредит». На жаль, ми не могли розшукати його основної праці «Фінанси України» (Прага, 1928-29 ?) і тому не можемо її обговорити. Всім студентам українських високих шкіл на еміграції добре відомий підручник М. Добриловського «Політична економія» (26 лекцій, Подебради, рік не зазначений, 305 стор.), який був передрукований в УТГІ в Регенсбурзі та в УВЕШ у Мюнхені. Не зважаючи на велику популярність, цей підручник має деякі недоліки, зокрема до слабших розділів належить обговорення суто теоретичних проблем, у тому числі також ті розділи, що затримають бюджет, кредит, грошовий обіг і питання національного доходу, тобто навіть справи, що належать до ділянки фінансів. Автор досить слабо використав чужомовну літературу, зокрема класиків англійської, французької та американської економічної науки. Однак, не зважаючи на ці недоліки, видання є надзвичайним особистим досягненням автора, який в усіх своїх наукових працях мав легкий, приступний стиль і стислий виклад. М. Добриловський писав багато у фахових періодиках; про його статті в «Записках УГА» ми вже згадували. Тут слід підкреслити також його редакторську працю, зокрема при відомому збірнику «Карпатська Україна» (Подебради, 1939), де опубліковані також економічні матеріали. В загальному можна ствердити, що він мало цікавився історично-економічними питаннями, за винятком однієї радше публіцистичної праці «З історії господарської політики незалежної України», поміщеної в «Збірнику пам'яті Симона Петлюри» (Прага, 1930, стор. 149-165).

В УГА працював у 20-их роках також відомий галицький кооператор, громадський та політичний діяч і редактор львівського жур-

нала «Кооперативна республіка», д-р Карло Коберський (1890-1939), який був лектором, а згодом доцентом приватної економії. Він опрацював підставовий підручник з цього предмету — «Приватна економія. Економія підприємства, загальна» (Видавниче товариство УГА, Подєбради, 193?, 493 стор.). К. Коберський цікавився також економічною географією, статистикою, зокрема статистикою торговельного балансу України. Однією з його найпопулярніших і широко використовуваних праць є статистична студія «Україна у світовому господарстві» (видання Української Стрілецької громади у США; Прага, 1933, 79 стор.), де автор подав короткі інформації про природні багатства і стан виробничих ресурсів України. Основна частина студії присвячена описові торговельного балансу українських земель у період до першої світової війни і ролі Української РСР у зовнішній торгівлі Радянського Союзу. Окремі розділи присвячені зовнішньому товарообороту Кубані, Галичини, Закарпаття, Буковини і Басарабії. Для цієї студії К. Коберський використав дослідження довоєнного торговельного балансу України, зокрема праці Кривченка, Капорського, Галицького, Ляценка та інших. Слабше використана ним література пореволюційного періоду, зокрема в питанні торговельних взаємин УРСР з СРСР, при чому автор посилається тільки на праці Чернова, Шрага та Воблого і використовує деякі статистичні матеріали Держплану УРСР. Ця студія К. Коберського має великою мірою компілятивний характер, і це є одним з її недоліків; крім цього, автор не точно цитує використані джерела і припускає неточності у власних статистичних обрахунках. З другого боку, автор дбайливо зібрав приступний йому матеріал і його студія далі залишається корисним довідником торговельних зносин України з Росією та іншими країнами, поскільки на дану тему на еміграції писано аж надто мало. При цій нагоді слід згадати також іншу студію К. Коберського — «Економіка українських земель під Польщею» (Львів, 1928).

З інших провідних економістів, що працювали в УГА, треба в першу чергу назвати професора економічної політики Соломона Гольдельмана. Видатний єврейський діяч з часів Української Народної Республіки викладав в УГА з 1922 по 1930 рік і керував (разом з проф. В. Тимошенком) семінаром народного господарства України. Він опрацював ґрунтовний підручник для УГА «Міжнародна господарська політика» і обширний посібник «Економія і політика промисловости», про що ми вже згадали попередньо. Треба підкреслити, що обидва високошкільні підручники є й сьогодні єдиними посібниками для українських високих шкіл з ділянки економічної політики. С. Гольдельман писав багато у фаховій пресі, а про його статті в «Записках УГА» ми вже нагадали на іншому місці. (Цікаві деталі про наукову працю проф. С. Гольдельмана подав С. Довгаль у статті «75-і роковини професора Соломона Гольдельмана», кварталник «Вільна Україна», 1961, ч. 29, стор. 75-79).

Одним з найкращих знавців цукрової промисловости на еміграції був проф. Леонид Фролов (1879-1944), за фахом інженер-технолог, який за часів УНР був директором відділу посередніх податків у міністерстві фінансів. В УГА працював з 1922 року і видав справді найкращий посібник для цукроварства, що пізніше був перевиданий також Українським громадським видавничим фондом у Празі. Л. Фролов написав у періодичній пресі багато статей на тему цукроварства на Україні і вів також науково-редакційну роботу: написав, наприклад, широко передмову до праці М. Рашевського «Рафінація цукру», що її в 30-і роки видав Український громадський видавничий фонд.

Над економічними питаннями посередньо працював також перший ректор УГА, проф. Іван Шовгенів (1874-1943), один з видатних знавців гідрології і гідротехніки. Він писав на економічні теми у фаховій пресі і був співробітником цілого ряду наукових установ у Польщі та Німеччині. Багато його праць опубліковано у виданнях варшавського Українського наукового інституту. В Чехо-Словаччині вийшов його підручник «Сільсько-господарська гідротехніка» (Видавниче товариство УГА, Подебради, 192?, 249 стор.).

Ще більше зацікавлення економічними студіями виявив професор хемічної технології УГА Василь Іванис, за професією інженер-технолог, міністер торгівлі та промисловости, а пізніше голова ради міністрів Кубанської Республіки. Економічні праці В. Іваниса друкувалися переважно за кордонами ЧСР, тому їх на цьому місці не обговорюватимемо. Зробимо це при нагоді обговорення видань Українського наукового інституту у Варшаві з ділянки економічних наук. В Чехо-Словаччині вийшла тільки його невелика праця «До питання про рідке паливо на Північному Кавказі та Україні» (Подебради, 1931).

У зв'язку з науковою роботою професорів УГА-УТГІ треба особливо згадати Романа Димінського та Євгена Гловінського, які почали свою наукову кар'єру в подебрадській Українській господарській академії. Характеристику їхньої наукової праці відкладаємо до дальших розділів. Тут подамо тільки, що Р. Димінський (1899-1949) був з 1927 року лектором, а згодом доцентом, і викладав торговельну політику та економіку промисловости і в рамках видавничої програми УТГІ видав підручник для торговельної кореспонденції, про що була згадка вже вище. Р. Димінський працював пізніше в берлінському Українському науковому інституті. Є. Гловінський (1894-1964) був асистентом при катедрі фінансової науки в УГА і саме в Чехо-Словаччині почав свої студії фінансової системи УРСР. Тоді появилася його стаття «Проблема розрахункового балансу України» (журнал «Український економіст», 1928, ч. 1., стор. 42-57). Пізніше він працював в Українському науковому інституті у Варшаві.

РОЗДІЛ V

ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА (ІІІ) — ІНШІ ВИСОКІ ШКОЛИ, НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ І ВИДАВНИЦТВА ДО 1945 РОКУ

Крім Українського вільного університету (УВУ), Української господарської академії (УГА), а згодом Українського технічно-господарського інституту (УТГІ), на території Чехо-Словаччини працювали ще інші українські високі школи, наукові організації, професійні об'єднання тощо, які цікавилися економічними дослідженнями і видавали деякі праці з ділянки економічних наук.

Тут треба в першу чергу назвати Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВП), завданням якого було готувати вчителів для українських середніх шкіл. Хоч УВП економічними науками безпосередньо не цікавився (в рамках інституту працювали два відділи — літературно-історичний і математично-природничий), однак у зв'язку з викладами географії (на початку проф. Степан Рудницький, а згодом доцент Мирон Дольницький) та політичної економії (доцент Іван Кабачків) дещо уваги присвячувано посередньо також і економічним наукам.

За час свого існування УВП видав три томи наукових збірників, а при допомозі видавничого товариства «Сіяч» — ряд підручників та монографій передусім з ділянки історії, гуманістичних та природничих наук.

Окремо відзначаємо наукову працю проф. Івана Кабачкова (1874-1962), одного з видатних знавців державного бюджету, який у 1919-20 рр. був державним контролером УНР, а в 1925-34 рр. — доцентом УВП, де викладав економічні дисципліни і згодом також історію українського права. В «Науковому збірнику Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова» (Прага, 1932, том II) він опублікував порівняльну студію «Структура державного бюджету на Україні і в ЧСР». Крім цього, появились такі високошкільні підручники цього автора: «Політична економія» (Прага, 1924) та «Історія економічних і соціальних доктрин» (Подебради, 1942). Бувши добрим знавцем структури державного бюджету та його контролю, І. Кабачків написав також розвідку п. н. «Майбутня організація державного контролю на Україні» (Прага, 1944), де подані цікаві думки про конечні фінансові реформи у перехідний час, тобто в час звільнення України від російсько-більшовицької окупації.

Важливу наукову працю проробило Українське історично-філологічне товариство в Празі, членами якого були майже всі поважніші наукові сили празького осередку, як також з інших країн. Діяльність товариства проявлялася передусім у формі публічних наукових доповідей, які звичайно були реферуванням більших монографій, над якими працювали окремі доповідачі. З українських

економістів найчастіше виступав тут В. Садовський, темою доповідей якого була зокрема історія економіки. Історична проблематика народного господарства України обговорювалася також у доповідях таких істориків, як от Борис Крупницький, Дмитро Дорошенко, Олександр Шульгин та інші. На жаль, у наслідок скромних фінансових засобів видавничої діяльності товариства не була велика: видано всього п'ять томів праць і неперіодичні «справоздання». Таким чином багато цінних праць, в тому числі передусім праці В. Садовського, залишилися в рукописах.

Український соціологічний інститут, що його довгий час очолював Л. Шрамченко, безпосередньо економічними студіями не цікавився і нам не відомі праці, що стосувалися б вивчення економіки України. Зате більше уваги присвячували економічним студіям деякі професійні товариства, в першу чергу Товариство українських економістів, яке в 1928-29 рр. видавало неперіодичні збірники «Український економіст» (всього вийшли три числа). Для ілюстрації подаємо зміст двох чисел: В. Тимошенко, «Україна і Росія в їх економічних взаємовідносинах»; В. Садовський, «Становище народного господарства на советській Україні»; Р. Димінський, «Приватна економія в Українській господарській академії в ЧСР»; С. Володимирів, «Огляд економічної преси» (том I); В. Сапіцький, «З життя і діяльності Миколи Зібера на Україні»; С. Гольдельман, «Соціально-економічні підстави національної політики»; М. Добриловський, «До методології визначення ролі України в публічних бюджетах Радянського Союзу»; О. Питель, «Огляд міського господарства і політики в УССР»; Г. Денисенко, «Вплив окремих факторів на розвиток земельної аренди на Україні»; М. Малашко, «Кооперативний відділ Української господарської академії в ЧСР» (том II). Зміст третього тому цього збірника нам, на жаль, не відомий.

Деякі наукові економічні матеріали можна знайти також у журналі Товариства українських кооператорів «Кооперативний альманах», що появлявся в Подєбрадах у 1923-25 рр. Для ілюстрації подамо зміст трьох книг. Книга I: М. Храпко, «Індивідуальність у кооперації»; М. Левицький, «Перші зерна кооперації — спогади»; О. Питель, «Дефініція кооперативу». Книга II: С. Бородаєвський, «Важкі часи німецької кооперації»; М. Малашко, «Сучасне становище кооперації на Україні»; С. Володимирів, «Споживча кооперація на Україні»; А. Кущинський, «Сучасний стан кооперації в Галичині». Книга III: Б. Мартос, «Всесвітня кооперативна виставка в Генті»; С. Бородаєвський, «XI Міжнародний кооперативний конгрес»; Ф. Микуляк, «Організація виробництва споживчими і продукційними товариствами»; М. Летвицький, «Роля кооперації у відродженні цукрової промисловости на Україні»; А. Кущинський, «Культурно-просвітна діяльність українських кооперативних центрів»; С. Зеркаль, «Пасічництво на Україні».

Також неперіодичне видання «Кооперативний огляд», що його

видавало Товариство для розповсюдження кооперативного знання при УГА в Подєбрадах, опублікувало цілий ряд економічних матеріалів (1925-26). Те саме треба сказати про видання Агрономічного товариства при УГА — «Збірник сільсько-господарської науки» (два томи) та «Молодий агроном» (три числа).

Велику видавничу діяльність розгорнув Український громадський видавничий фонд (УГВФ) у Празі, видання економічних праць якого ми обговорили в попередніх розділах цієї студії. Інші видавництва, як от «Наукова бібліотека» Юрія Тищенка, «Всесвіт» Василя Королева або «Дніпрові пороги» та «Пробоем» Степана Росохи *) економічної літератури майже не публікували.

Слід підкреслити, що за німецької окупації Чехії наукова праця української еміграції мала значні цензурні труднощі. Не зважаючи на це, з ініціативи Українського національного об'єднання (УНО) появились згаданий уже збірник «Сільське господарство України» (редакція В. Доманицького) і деякі інформативні брошури німецькою мовою, темою яких були економічні питання.

Статті з економічної ділянки друкувалися також у багатьох періодичних органах різних політичних середовищ. У першу чергу треба тут назвати надзвичайно вміло редагований журнал соціалістичного напрямку «Нова Україна», де, крім статей на економічні теми, періодично публікувалися господарська хроніка та бібліографія економічної літератури. Багато уваги економічним питанням присвячував також журнал націоналістичного напрямку «Розбудова нації» (орган проводу українських націоналістів), де на господарські теми писали проф. Олександр Мицюк і ідеолог націоналістичного руху Микола Сціборський, який редагував також економічну хроніку та огляди світового господарства.

Поскілки праця М. Сціборського як економіста мало відома, треба принаймні в загальних рисах подати характеристику його важливіших писань. Сюди належить його інформативна студія «Україна в цифрах» (вид-во УНО, Вінніпег, 1940, 43 стор.), яка згодом появилася в перекладі на німецьку мову (Берлін, 1941). Одним з цікавіших розділів є обговорення промислового розвитку України за час першої та другої п'ятирічки, де на підставі статистичних даних обґрунтовується економічна експлуатація України Москвою і наświetлюється питання розбудови промислових осередків СРСР коштом ресурсів української економіки. Слід підкреслити, що статистичні методи самостійних обрахунків автора є більше сконкретизовані в порівнянні з обговореною вже працею К. Коберського. На тему економічних взаємовідносин України і Росії Сціборський опублікував студію англійською мовою (Нью-Йорк, 1940, 92 стор.)⁹⁾ Згадаємо

*) За винятком додатку «Технік» (1940-43 рр.), в якому співпрацювали в ділянці екон. проблематики М. Сціборський, В. Кабин і ін.

⁹⁾ «Ukraine and Russia: a survey of Soviet Russia's 20 year occupation of Eastern Ukraine».

також його публіцистичні праці німецькою та французькою мовами, де окреме місце посідають економічні справи України.¹⁰⁾ Автор особливо цікавився сільсько-господарським питанням та аграрною політикою на Україні. Крім численних публіцистичних праць з цієї ділянки (наприклад, розвідка п. н. «ОУН і селянство», 1933, місце видання не зазначене), треба назвати його студію «Земельне питання» (вид-во Українська книгарня-накладня, Париж, 1939, 109 стор.), в якій обговорюється історична еволюція аграрних відносин на Україні.

На закінчення цього нашого розділу треба згадати, що в Празі мали місце два конгреси української науки. Перший конгрес відбувся 3-7 жовтня 1926, другий — 20-24 березня 1932. У першому, скликаному з ініціативи Українського академічного комітету в Празі, взяли участь передусім українські науковці, що проживали тоді в ЧСР, і тільки декілька осіб з інших країн, у тому числі також і з Галичини. Окремі секції відбули 41 наукове засідання, в тому числі 4 засідання секції економічно-кооперативної; у цій секції заслухано 13 доповідей. Короткі резюме конгресових доповідей опубліковані в звідомленні з'їзду (Прага, 1929, 74 стор.). У другому конгресі взяли участь, крім українських науковців з ЧСР, також члени НТШ і співробітники українських наукових інститутів у Варшаві та Берліні. На конгресі виголошено 159 доповідей, між ними проф. М. Добриловського «Праця української еміграції на полі економічних наук» і проф. Б. Мартоса «Праця в галузі кооперації». Матеріали з'їзду опубліковані в широкому звіті (Прага, 1934, 164 стор.).

В загальному треба ствердити, що, крім праць О. Мицюка та В. Садовського, українські економісти в ЧСР присвячували мало уваги вивченню економічної історії України. Це питання посередньо затронує монографія І. Вітановича «Історія і сучасний стан українського села» (Подебради, 1935). Ще треба також згадати невелику брошуру В. Біднова «З історії грошевих знаків на Україні» (Прага, 1927, 19 стор.).

*

У Чехословаччині багато уваги присвячувано питанню вивчення економіки Закарпаття. Ми вже згадали праці О. Мицюка та Є. Перфецького з цієї ділянки. Треба додати, що також деякі чеські дослідники цікавилися господарською історією та географією Закарпаття, як от Кетнер, Матовсек, Драгни, Хмеляж та інші. Ділянкою українознавчої тематики цікавилися зокрема такі славістичні видання: «Slavische Rundschau», видаване Німецьким товариством славістичних студій; «Germanoslavica» — кварталник, видаваний з 1931 року Слов'янським інститутом у Празі та згаданим німецьким товариством; кварталник

¹⁰⁾ «Ukraine und die Nationalitätenpolitik Moskaus». Berlin, 1938;

«La question ukrainienne» («Revue économique internationale», 1940, No. 32, pp. 443-478).

«Slavia»; щорічник «Byzantinoslavica», видаваний з 1929 року; щорічник «Casopis Narodního Muzea»; часопис Орієнтального інституту «Archiv orientální» і, нарешті, «Slovansky Prehled». У деяких з названих публікацій, зокрема в «Слов'янському огляді», постійно міщено українську хроніку. З поважніших економічних праць, що друкувалися в цих журналах, назвемо статтю М. Кушніренка «Socialny obraz karpatoruske osady» («Slovansky Prehled», 1933, с. 6-7, str. 136-146).

В Ужгороді вийшла цікава книжка про технічні праці на Закарпатті, що являє собою господарську монографію про засоби сполучення (залізниця, шляхи і водний транспорт), лісівництво, хліборобство, природні багатства, промисловість, ремесло та інші ділянки економіки Закарпаття (Musil J., «Technicka prace v zemi Podkarpatske — 1919-33». Uzhorod 1933, vydal odbor Spolku ceskoslovenskych inzenaru, 386 str.).

На цьому місці слід відзначити також працю французького дослідника Рене Мартеля «La Ruthenie Subcarpatique. Podkarpatska Rus» (Ed. Hartman, Paris, 1935, 188 p.), що є майже енциклопедичним довідником про Закарпаття з добрим розділом про господарські ресурси і географію.

*

Як відомо, в Празі існувала досить велика колонія російської еміграції, а серед неї деякі визначні російські економісти. Тільки для ілюстрації згадаємо економічні семінари проф. С. Н. Прокоповича для вивчення економіки СРСР, при чому багато студійних тем стосувалося також питання України. Економіку Закарпаття вивчав відомий російський науковець Л. Попов. У Празі появилася праця російського історика В. Мякотіна, яка, поруч з монографією Слабченка, належить до найповажніших історичних студій господарства України 17 та 18 століть.¹¹⁾ Мякотін писав дуже багато на українські теми не тільки російською, але також і французькою та німецькою мовами.¹²⁾

РОЗДІЛ VI

НІМЕЧЧИНА — 1919-1944

Перебування української еміграції в Німеччині, як і питання українсько-німецьких взаємин, має свою історію та відповідну літе-

¹¹⁾ «Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII веках», Прага, 1930; «Прикрепление крестьянства Левобережной Украины в XVII-XVIII вв.», Софія, 1932.

¹²⁾ «La fixation des paysans ukrainiens à la glebe aux XVII-e et XVIII-e siècles» («Le Monde Slave», octobre et novembre 1932, pp. 31-58 et 182-207);

«Die Vereinigung der Ukraine mit dem Moskauer Staat» («Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», 1933, Nr. 3, S. 321-350.

ратуру. До важливіших праць на цю тему належить передусім історична монографія Дмитра Дорошенка, в якій обговорюється питання німецько-українських стосунків у світлі німецьких публікацій.¹⁾ Є ще деякі менші праці українських та німецьких авторів, що їх тут не потрібно згадувати. Поскільки нас цікавить передусім справа дослідів економіки України в Німеччині, мусимо вже тут зазначити, що наш огляд не був би повний, якби ми обмежилися обговоренням економічних праць українських авторів. Економічною проблематикою України цікавилися також німецькі наукові установи ще перед першою світовою війною, і ці справи ми обговоримо в другій частині цього розділу, що присвячений німецьким дослідженням економіки України.

Українські дослідження

Слід почати цей огляд з часу існування таборів українських військовополонених під час першої світової війни. В більших таборах, як, наприклад, у Вецлярі, Зальцведелі та Раштатті, культурно-освітню роботу організував згаданий уже раніше Союз визволення України; однак ці справи безпосередньо не входять у хронологічні рамки нашої теми. Згадати треба тільки, що в цих таборах появлялися, починаючи 1916 роком, різні таборові періодики, як от «Розсвіт» у Раштатті (ред. Василь Сімович) і «Просвітний листок», згодом «Громадська думка» у Вецлярі та «Вільне слово» в Зальцведелі (ред. Зенон Кузеля). У цих періодиках друкувалася економічна хроніка і деякі статті на економічні теми.²⁾

Більше значення має діяльність українських дипломатичних місій у Берліні. На жаль, видавнича діяльність усіх місій УНР сьогодні ще мало вивчена, і нам відомі тільки розвідка Василя Оренчука про господарську відбудову України і брошура Ореста Даскалока про Україну, як терен праці для німців та німецького капіталу.³⁾

Поважну роль в творенні зв'язків з німецькими колами відіграла «Українська громада в Берліні» (1919-25), яка організувала також культурно-освітню роботу в українській колонії. З ініціативи цієї організації відбувалися публічні доповіді для німців. Слід згадати також діяльність «Німецько-українського товариства» на чолі з Павлем Рорбахом та Акселем Шмідтом, яке видавало свій журнал

¹⁾ Doroschenko D., «Die Ukraine und das Reich» (Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur), Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1941, 299 S.

²⁾ Wongart S. und Hellman S., «Die Zeitung in deutschen Gefangenen- und Interniertenlagern», Verlag Unitas, Baden, 1920, 76 S.

³⁾ Orentschuk W., «Der Wiederaufbau der Ukraine» in «Mitteilungen des Deutsch-Ukrainischen Wirtschaftsverbandes», Nr. 3-4, 1920.

Daskaljuk O. W., «Die Ukraine als Arbeitsfeld für Deutsche und deutsches Kapital», Verlag G. Stilke, Berlin, 1922, 80 S.

«Ді Україне»; впродовж 1918-26 рр. появилось 40 чисел журналу, де поміщено кілька статей на економічні теми.⁴⁾

Також «Українське пресове бюро» видало кілька публікацій про економіку України. З цікавіших назвемо статистичну студію Василя Мазуренка, що фактично є скороченим німецьким перекладом його праці, яка друкувалася у віденській «Новій добі». Крім цього, деякі статистичні матеріали про торговельні зносини України з Німеччиною подає розвідка Л. Вальдельмана про Східню Європу і Німеччину. В той час появилася в Берліні студія Севрюка про кооперацію в СРСР, в якій заторкнено також питання української кооперації.⁵⁾

Економічні матеріали містили також українські періодики, що появлялися в Берліні: «Українське слово» (1921-25), «Літопис» (1923-24) і «Український прапор» (1923-31). Деякі інформаційні матеріали про господарське життя України друкувалися також у двотижневнику «Остойропейше корреспонденц» (1926-34) та в інформативному бюлетені «Українішер Пресседінст». З рамени цієї пресової служби вийшла цікава брошура про минуле та сучасне України, в якій опублікована стаття Б. Крупницького про господарські підстави української державности.⁶⁾

За часів націонал-соціалістичного режиму видавничу діяльність розгорнули дві громадські організації — «Українське національне об'єднання» та «Українська громада», які видавали також газети: «Український вісник» (УНО — 1938-45) та «Українська дійсність» (УГ — 1940-45).

Окремо слід згадати видавництво Якова Оренштайна (Берлін-Ляйпціг), яке опублікувало велику кількість українських книжок, у тому числі також і деякі популярні видання на економічні теми. Редакторами цього видавництва були Богдан Лепкий (1916-19), Василь Сімович (1920-23) і Зенон Кузеля (1924-33). Це видавництво було розгромлене гітлерівським режимом, бо власником його був український єврей.

Український науковий інститут

З ініціативи гетьманських кіл у Берліні, а зокрема з ініціативи гетьмана Павла Скоропадського, у 1926 році постав Український на-

⁴⁾ Dr. Harard Bruno, «Das Donetzgebiet und die sonstigen Kohlengebiete der Ukraine», «Die Ukraine», Jahrgang 2, 1920, S 3-17. Butenko B.: «Die Wasserstraßen in der Ukraine», Jg. 2, 1920, S. 255-260. Schafarenko I., «Die natürlichen Hilfsquellen der Ukraine — Industrie, Export und Import», Jg. 2, 1920, S. 113-128 und Jg. 3. 1921-22, S. 103-126.

⁵⁾ Mazurenko W., «Die wirtschaftliche Selbstständigkeit der Ukraine in Zahlen», Ukrainischer Pressedienst, Berlin, 1921, 20 S.

Waldelmann L. S., «Osteuropa und Deutschland», Berlin, 1921, 14 S.

Sewruk P., «Das Genossenschaftswesen in der Union der SSR», Neuer Deutscher Verlag, Berlin n. d., 77 S. (Rußland-Bibliothek, Nr. 4).

⁶⁾ «Ukraine von gestern und heute», herausgegeben vom Ukrainischen Pressedienst. Verlag Bernhard & Gräfe, Berlin, 1933, 62 S.

уковий інститут, завданням якого було «дбати про поширення автентичних відомостей про Україну серед німецького наукового світу» (Іван Мірчук у збірнику «Сьогодні і минуле», видання НТШ, Мюнхен, 1949, т. 1-2, стор. 87). Для забезпечення діяльності інституту була створена кураторія, на чолі якої стояли ген. Гренер (1926-33), проф. Пальме (1934-39) і проф. Геруліс (1939-45). Крім цього, членами кураторії в різні періоди були: професор політичної економії Берлінського університету Зерінг, професор славистики цього університету Фасмер, історик проф. Майнеке, географ проф. Пенк, славіст проф. Дільс, проф. Маєр, проф. Травтманн, проф. Сімсон (Саскатун) та інші. З українського боку заступником голови кураторії був Олександр Скоропис-Йолтуховський, а членами кураторії: проф. М. Панчишин, проф. Д. Дорошенко, проф. І. Мірчук і д-р В. Коростовець. Директором інституту обрано в 1926 році Дмитра Дорошенка, а в 1931 — Івана Мірчука, який керував інститутом до поразки Німеччини в 1945 році.

Основним завданням інституту було, як уже згадано, нав'язання контактів між українськими і німецькими науковцями, а також з науковими установами та товариствами в інших країнах. Члени інституту передусім студіювали українознавчу проблематику в найширшому значенні цього слова. Науковий склад інституту ділився на звичайних та надзвичайних членів, при чому кожний звичайний член керував однією з дослідних кафедр інституту. На початку були намічені такі кафедри: української історії, народного господарства України, релігійних відносин, історії українського права, історії матеріальної культури, української мови та літератури й етнології та етнографії. Найактивнішою була кафедра історії, яку очолювали Вячеслав Липинський та Д. Дорошенко. При цій кафедрі працювали Домет Оляничин, Василь Кучабський, Борис Крупницький, а пізніше Михайло Антонович. З відомих економістів надзвичайними членами були Харитон Лебідь-Юрчик та Володимир Тимошенко. З 1944 року кафедрою народного господарства України керував Роман Димінський, колишній стипендіят цього інституту.

Діяльність Українського наукового інституту в Берліні (УНІ-Б) можна поділити на два періоди. У перший період (1926-31) інститут, крім науково-дослідної праці, розвинув також науково-інформаційну та педагогічну діяльність. З цього погляду слід відзначити постійні виклади для українських студентів, що вчилися в німецьких високим школах, уділювання стипендій і доповіді німецькою мовою, що мали місце в Берлінському університеті. У той час інститут опублікував три томи «Записок» і два томи «Повідомлень» німецькою мовою.⁷⁾ «Записки» відзначалися досить різноманітним змістом, при чому деяку увагу присвячувано також економічним питанням. До

⁷⁾ «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts», Berlin, 1927, 1929, 1931; «Mitteilungen d. Ukrainischen Wiss. Inst.»

більших економічних праць належить розвідка Х. Лебідь-Юрчика про перший український державний бюджет на 1918 рік.⁸⁾

Харитон Лебідь-Юрчик (1877-1945) був видатним економістом-фінансистом і в 1917-21 рр. був директором департаменту державної скарбниці, а в 1919 році заступником міністра фінансів УНР. Був доцентом фінансової науки Кам'янець-Подільського університету і в той час опублікував кілька праць про цукрову промисловість України. На еміграції перебував у Польщі. Крім співробітництва в УНІ-Б, опублікував у Львові працю «Бюджетове право» (1927, 187 стор.). Праця про державний бюджет України є ширше задуманою розвідкою, ніж це вказував би її заголовок. Автор детально з'ясовує труднощі у фінансовому господарстві молодого держави і на світлі перші кроки в налагодженні фінансового апарату. Як зазначає автор, матеріали для складення бюджету були опрацьовані за гетьманської влади і Директорія затвердила їх 24 січня 1919. Обговорена розвідка не охоплює цілості господарської діяльності урядів, однак подає цікаві дані про діяльність фінансового апарату, які можуть послужити важливим матеріалом для наświetлення економічної політики українських урядів.

При кафедрі історії працював уже згаданий Дюмет Оляничин, який у своїй статті про українсько-німецькі взаємини другої половини 17 стол. заторкує також деякі господарські питання («Записки», т. 1, 1927). Праці з ділянки господарської історії України, зокрема з історії зовнішньої торгівлі, Д. Оляничин друкував у Польщі і Галичині. Так, у варшавському місячнику «Наша культура» появилися його статті «Торговельні зносини України з Бреславом у XVIII стол.» (ч. 8, 1935) і «Торговельні зносини України з Ляйпцігом у XVIII стол.» (ч. 10, 1936). Крім цього, він написав праці «До історії торгівлі Русь-України з Балтикою, зокрема Стародуба з Кенінсбергом у XVII і початках XVIII стол.» («Записки НТШ», т. СІ, Львів, 1931) і «До історії торгівлі України з Кримом, 1754-58» («Записки НТШ», т. СІІ, Львів, 1932). Дослідні праці Оляничина, базовані на сумлінному вивченні архівного матеріалу, належать до кращих зразків історичних праць з ділянки історії торгівлі України.

У «Записках УНІ-Б» (т. 1, 1927) поміщений німецький переклад праці проф. О. Одарченка про моністські теорії цінності, надрукованої раніше в журналі «Хліборобська Україна». Деякі економічні матеріали друкувалися також у «Повідомленнях» УНІ-Б, з яких треба в першу чергу назвати розвідку В. Тимошенка «Україна і Росія у взаємних господарських зносинах» (т. 2, 1928, стор. 1-20), що є поширеною працею автора, надрукованою в празькому «Українському економісті». З інших праць слід згадати статистичну студію Сергія Володимирова «Загальне українське населення в світі» («Повідомлення УНІ-Б», т. 2, 1931, стор. 24-53).

⁸⁾ Lebid'-Jurtschik Ch., «Das erste ukrainische Staatsbudget für das Jahr 1918». «Abhandlungen...», Bd. 2, Berlin, 1929, S. 148-186.

У 1931 році інститут перейшов на утримання пруського міністерства освіти і таким чином став німецькою державною установою, зберігаючи однак свій внутрішній український характер. У цьому другому етапі перестали появлятися наукові «Записки» та «Повідомлення», зате співробітники інституту збільшили свою участь у німецьких наукових журналах; також збільшилася кількість викладів на українознавчі теми в Берлінському та інших німецьких університетах. Варто згадати співробітництво членів інституту з німецькими енциклопедіями — Брокгауза, Гердера та Маєра, і працю «Словникового відділу» під керівництвом З. Кузелі та Ярослава Рудницького, яка завершилася виданням великого «Українсько-німецького словника»; цей відділ підготував українсько-німецький господарський словник (коло 30 тис. гасел) за редакцією З. Кузелі та Р. Димінського, але цей словник друком не появився.

Не зважаючи на появу ряду цінних наукових праць з обсягу політичної історії та історії культури України,⁹⁾ другий період у діяльності інституту має передусім науково-інформаційний характер, про що зокрема свідчать його періодичні видання: «Статті з українознавства» та «Звідомлення Українського наукового інституту»,¹⁰⁾ які появлялися також українською мовою і в яких публіковано деякі економічні матеріали, що їх редагував Р. Димінський.

Про початки наукової кар'єри доц. Романа Димінського в УГА вже згадано попередньо. Р. Димінський, з 1945 року професор УВУ та УТГГ в Німеччині, спеціалізувався в питаннях, зв'язаних з розвитком української промисловости та економічної географії. (Він є автором розділу «Географія промисловости» в «Географії України» В. Кубійовича, виданій у 1943 році). Крім ряду статей у періодичних виданнях УНІ-Б, він опублікував синтезуючий «Нарис народного господарства України» у виданому інститутом «Довіднику про Україну».¹¹⁾ Слід підкреслити, що за винятком матеріалів в «Українській загальній енциклопедії» (три томи, Львів, 1934) видання енциклопедичного довідника про Україну було першою спробою в цьому напрямі; тому написання Димінським загального огляду народного господарства України в той час не було справою легкою. Як відомо, частина матеріалів, опрацьованих Димінським, була пізніше використана також в «Енциклопедії українознавства». Крім загального розгляду основних проблем економіки України, в тому числі також і проблеми колоніальної залежності УРСР у всесоюзному радянському комплексі, автор описує в окремих розділах сільське та лісове господарство, корисні копалини, промисловість, транспорт, торгівлю

⁹⁾ Krupnyckyj B., «Geschichte der Ukraine». Im Auftrage des Ukrainischen Wiss. Inst., Verlag O. Harrassowitz, Leipzig, 1939, 324 S.

¹⁰⁾ «Beiträge zur Ukrainekunde», «Kulturberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts».

¹¹⁾ Mirtschuk I. (Herausgeber), «Handbuch der Ukraine». Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts, Leipzig, 1941.

і кооперативні організації, не заторкуючи однак питання фінансів. Свої інформації він ілюструє деякими статистичними даними за станом 1937 року. В загальному розвідка Димінського виконала своє завдання, а деякі її недоліки треба радше віднести на рахунок головного редактора-упорядника довідника. Масмо на увазі передусім пропагандистський характер довідника з досить бідною літературою предмету. Цей довідник був передрукований (майже без істотних змін) англійською мовою, як видання УВУ.¹²⁾ Цього аж ніяк не вільно було робити, не виправивши численних неточностей у поданій літературі та бібліографічних нотатках.

Хоч у рамках інституту замало уваги присвячувалося економічним питанням у порівнянні з Українським науковим інститутом у Варшаві (УНІ-В), треба все ж таки підкреслити, що пророблена праця, зокрема розвідки Х. Лебідь-Юрчика, В. Тимошенка та Р. Димінського, вперше познайомила німецького читача з економічними питаннями України в аспекті національних інтересів українського народного господарства.

Деякі українські науковці публікували свої праці на економічні теми також у німецьких журналах. Згадаємо тільки розвідки В. Кубійовича («Донецький басейн — розвідка про розвиток його населення і про українсько-російський національний кордон»), В. Січинського («Паперові фабрики на Україні в 16-18 стол.») і В. Садовського («Україна».¹³⁾ Окремо відзначаємо працю І. Шовгенева про шляхи сполучення українських земель.¹⁴⁾

Нам не відомі поважні праці українською мовою, які появилися під час другої світової війни в Німеччині; не подає жадних позицій у цій ділянці також довідник Богдана Романенчука «Бібліографія української книги у Великонімеччині» (Українське видавництво, Львів-Краків, 1942, 31 стор. Українська книгознавча бібліотека, ч. 6).

Німецькі дослідження

Історією, культурою та економікою слов'янських країн, у тому числі також і України, у Німеччині почали цікавитися вже у 18 столітті. Це зацікавлення посилилося під час першої світової війни. Між працями того періоду слід назвати брошуру О. Кеслера, яка між іншим подає цікаві статистичні інформації про участь України в загальному промисловому і сільсько-господарському виробництві Російської імперії; крім того, треба згадати коротку працю Акселя

¹²⁾ «Ukraine and its people». Munich, 1949, Ukrainian Free University, 280 pp.

¹³⁾ Kubijowytsch W., «Ost-Europa», November 1936.

Sitschynsky V., «Papierfabriken in der Ukraine im XVI-XVIII Jahrhundert». «Gutenberg Jahrbuch», Mainz, 1941, S. 23-29.

¹⁴⁾ Sadowskyj W., «Die Ukraine». «Deutsche Monatshefte», Jahrgang 9 (19), 1942, Hefte 3, 4, 5.

¹⁴⁾ Schowheniw I., «Das Verkehrswesen der ukrainischen Gebiet». Publikationsstelle, Berlin, 1941.

Шмідта, в якій окремий розділ про економіку України написав відомий економіст проф. Г. Германн, який вказує на поважний економічний потенціал України і рекомендує політичну самостійність України, щоб послабити російський господарський комплекс. Ця праця появилася в редакційній д-ром Павлом Рорбахом серії «Російська небезпека. Статті і документи до поточної історії».¹⁵⁾ Господарське значення України для дальшого ведення війни обговорює також брошура проф. Ф. Фрех-Бреслява.¹⁶⁾

Переговори української делегації в Бересті і питання, зв'язані з Берестейським мирним договором, мають багату літературу різними мовами, в тому числі також і німецькою. До найцікавіших публікацій належать: невелика збірка документів, де поданий текст торговельного договору, і ті німецькі видання, де звернено увагу на господарський бік переговорів; сюди треба зарахувати спогади графа О. фон Черніна, який мировому та торговельному договорі присвячує окремий розділ (стор. 289-347), спогади ген. М. Гоффманна і публіцистичну студію К. Ф. Новака.¹⁷⁾

Однією з цікавіших праць, що подає багато матеріалу про народне господарство України з доби визвольних змагань, є монографія д-ра Бернгарда Троекфельса про російську економіку, де в окремому розділі («Центральні держави і українська економіка», стор. 41-63) обговорені сільське господарство, кам'яновугільна промисловість та інші промислові галузі України. Автор обвинувачує німецькі офіційні кола в тому, що вони спротивилися проведенню аграрної реформи за доби Гетьманату.¹⁸⁾ З інших публікацій згадаємо невелику розвідку В. Ноймана про господарське значення України, публіцистичний есей С. Цуккерманна і більшу працю Л. Гетца про німецько-російські торговельні взаємини за середньовіччя, в якій багато уваги присвячено також Україні.¹⁹⁾

¹⁵⁾ Kessler O., «Die Ukraine — Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft», Berlin, 1916, 53 S.

Schmidt Axel, «Das Ziel Rußlands». Mit einem ökonomisch-politischen Kapitel von G. Hermann. Stuttgart, 1916, 80 S. («Die russische Gefahr — Beiträge und Urkunden zur Zeitgeschichte»).

¹⁶⁾ Frsch-Breslau F., «Die Bedeutung der Ukraine für den Weltkrieg». München, 1917, I. F. Lehmann-Verlag, 73 S.

¹⁷⁾ «Der Friedensvertrag mit der Ukraine vom 9. Februar 1918, der Zusatzvertrag und der deutsch-ukrainische Handelsvertrag nebst der amtlichen Denkschrift: Die wirtschaftliche Bedeutung der Ukraine», herausgegeben von M. Busemann. Deutsch-russischer Verein zur Pflege der gegenseitigen Handelsbeziehungen, Berlin, 1918, Verlag R. V. Decker, 88 S.

Czernin O. von, «Im Weltkriege». Berlin-Wien, 1919.

Hoffmann M., «Der Krieg der versäumten Gelegenheiten», München, 1923.

Nowak K. F., «Der Sturz der Mittelmächte». München, 1921.

¹⁸⁾ Treuenfels B., «Die Reste der russischen Volkswirtschaft». Stuttgart, 1920.

¹⁹⁾ Neumann W., «Die wirtschaftliche Bedeutung der Ukraine». Verlag Kameradschaft, Berlin, 1919, 32 S.

Zuckermann S., «Wirtschaftspolitisches aus der Ukraine». Berlin, 1918.

Götz L., «Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters». Lübeck, 1922.

Після першої світової війни в Німеччині появлявся цілий ряд спеціальних журналів, присвячених вивченню питань слов'янського світу. В першу чергу треба назвати історичний кварталник «Цайт-шріфт фіюр остойропейше Гешіхте», що його з 1910 року видавали історики Т. Шімани, О. Гетш та Л. Гетц; війна перервала це видання, і його відновлено лише в 1931 році. За першого періоду в журналі співпрацювали Михайло Грушевський та Мирон Кордуба, а після його відновлення — М. Кордуба, Д. Дорошенко, Ігор Лоський та Василь Кучабський. Крім статей, в журналі публікувалися рецензійні огляди, хроніка та бібліографія України. З економічних матеріалів знаходимо, крім рецензій на праці Мякотіна та Джиджори і на видання українських високих шкіл у Празі, цікаву статтю А. Ершо-ва про грошову валюту на Україні в 17-18 стол. з багатою літературою предмету.²⁰⁾

До важливіших центрів слов'янознавства належав зокрема бресьлявський Східноєвропейський інститут із журналом «Річніки культури та історії слов'ян» (1924-35), який змінив свою назву на «Річніки історії Східної Європи» (1936-41).²¹⁾ На українські теми писали в цьому журналі Ганс Кох, Борис Крупницький, Михайло Антонович і В. Мякотін. У журналі появилос'я багато рецензій на українські видання, в тому числі також на кілька економічних праць. З 1943 року інститут почав видавати «Остравм-Беріхте», журнал, присвячений вивченню господарських питань Східної Європи і редактований тодішнім директором інституту проф. Серафімом. У журналі була поміщена вже згадана вище бібліографічна розвідка М. Антоновича про українську економічну літературу; питання економіки України обговорювалися в численних статтях про радянську економічну систему. В рамках інституту появилос'я також ряд окремих праць, присвячених економіці СРСР, у тому числі посередньо і України. Тут згадаємо тільки ті монографії, які безпосередньо стосуються українських господарських питань: Г. Шуманна про гетьманську державу і О. Фрібеля про торговельні зв'язки Одеси.²²⁾

З інших інститутів, що працювали над вивченням історії та економіки Східної Європи, слід назвати Східноєвропейський інститут у Кенігсберзі з періодичними виданнями «Киріос» та «Остойропейше Форшунген». У видавництві цього інституту появилос'я цікава монографія Е. Рабиновича про українську цукрову промисловість.²³⁾

²⁰⁾ Erschow A., «Goldrechnung und Münze in der Ukraine des 17. und 18. Jahrhunderts auf Grund der ukrainischen Historiographie von 1918-1929». «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», Nr. 5, 1931, S. 340-348.

²¹⁾ Ost-Europa-Institut, Breslau: «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven»; «Jahrbücher für Geschichte Osteuropas»

²²⁾ Schumann H., «Der Hetmanstaat». Breslau, 1936, 50 S.

Friebel O., «Der Handelshafen Odessa», Ost-Europa-Institut, Breslau, 1922, 111 S.

²³⁾ Rabinowitsch E. (Solomonowitsch), «Die russisch-ukrainische Zuckerindustrie seit dem Weltkriege — 1914-1930». Ost-Europa Verlag, Berlin — Königsberg, 1930.

Економічні питання Східної Європи досліджувалися також у Берлінському університеті, в Ляйпцігу, Кілю та Штеттіні.²⁴⁾

З окупацією Польщі і Чехо-Словаччини під час другої світової війни створено нові дослідні осередки в Познані та Кракові²⁵⁾ і розбудовано пражський осередок. У працях цих інститутів увага німецьких дослідників була звернена на радянське великопростірне господарство, а українські економічні питання розглядалися як інтегральна частина радянського господарського комплексу.

В період до другої світової війни появилось досить мало німецьких праць, які розглядали б економіку України як окрему народно-господарську цілість. Так, німецьких дослідників цікавили зокрема питання торговельних взаємин України і експортних можливостей Німеччини. З цієї ділянки появилися історична студія В. Г. Василевського про торгівлю між Києвом і Регенсбургом і подібна праця Й. Бруцкуса про торгівлю євреїв з Києвом за середньовіччя. Бруцкус досліджував також сільське господарство України і разом з Володимиром Полетикою опублікував ґрунтовну працю про цю ділянку української економіки.²⁶⁾ Сільське господарство України обговорюють також монографії Фрідріха Вайта та Курта Фреге.²⁷⁾ Питання української промисловости з'ясовані в німецьких працях, присвячених вивченню радянських індустриальних процесів, з-поміж яких можемо віднотувати тільки невелику студію Г. Кляйна про українську металургію і досить загальникову статтю Б. Ішбольдіна про процес індустриалізації України.²⁸⁾

Деякі матеріали з ділянки української економіки публікувалися в маловідомих журналах, так що їх сьогодні надзвичайно важко знайти. Кілька німецьких періодиків присвятили українській проблематиці свої окремі числа: згадаємо передусім «Зюддойче Монатсшефте»

²⁴⁾ Institut für mittel- und südeuropäische Wirtschaftsforschung, Weltinstitut der Handelshochschule — Leipzig; Institut für Weltwirtschaft — Kiel; Wirtschaftswissenschaftliches Institut — Stettin.

²⁵⁾ Wirtschaftswissenschaftliches Institut — Posen; Institut für deutsche Ostarbeit — Krakau.

²⁶⁾ Wasilewski W. G., «Kiew's Handel mit Regensburg in alter Zeit». «Abhandlungen des historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg», Nr. 57, S. 183-225.

Brutzkus J., «Der Handel der westeuropäischen Juden mit dem alten Kiew». «Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland», Nr. 10, 1931, S. 97-110; Brutzkus J., «Der Fünfjahresplan und seine Erfüllung» (1932) und «Agrarentwicklung und Agrarrevolution in Rußland» (1926).

W. von Poletika und Brutzkus-Ugrimov, «Die Getreidewirtschaft in den Trockengebieten Rußlands». Berlin, 1932.

²⁷⁾ Weit F., «Landwirtschaft und Agrarverfassung der Süd-Ukraine (Neu-Russlands) unter Berücksichtigung der historischen Entwicklung». Verlag Walter de Gruyter, Berlin-Leipzig, 1927, 128 S.

Frehe K., «Die Schwarzerde und ihre wirtschaftsgeographische Bedeutung». Berlin, 1931, 154 S.

²⁸⁾ Klein H., «Die süd-russische Eisenindustrie». Düsseldorf, 1920.

Ischboldin B., «Die wirtschaftlichen und politischen Probleme der Sowjet-Ukraine». «Weltwirtschaftliches Archiv», Nr. 48, 1938, S. 379-398.

з статтею д-ра Г. Майзінгера про економічне зацікавлення Німеччини Україною.²⁹⁾ Статті про українську економіку публікував маловідомий українському читачеві місячник «Дер Унтернемер», який у 20-і роки появлявся в Берліні і редактором якого був д-р Курт Келер. У цьому журналі друкувалися статті д-ра Юліуса Шнорра і д-ра Фрайтаг-Льорінгофена.³⁰⁾ У 1938 році тижневик «Дойче Беруфсцайтунг» видав окреме число, присвячене українській проблематиці, в якому статтю про економіку України написав Роман Димінський.

У зв'язку з вибухом німецько-російської війни в 1941 році і у зв'язку з діяльністю міністерства східних справ Розенберга та апарату Еріха Коха появився цілий ряд публікацій про економіку України, які мали переважно інформаційний характер. Так, Георг Ляйббрандт (упорядник) використав матеріали, раніше опубліковані в праці Акселя Шмідта «Україна — країна майбутнього», окремий розділ якої був присвячений господарським питанням.³¹⁾

Багато матеріалів друкувалося в газеті «Дойче Віртшафтсцайтунг», з-поміж яких треба відзначити статтю про «монопольні спілки в аграрному секторі України».³²⁾ Німецькі офіційні кола цікавилися зокрема питанням сільського господарства України та його відбудовою; з цієї ділянки появилася декілька об'ємистих праць радше пропагандистського характеру.³³⁾ Багато праць про економіку України надруковано тільки для «внутрішнього вжитку» нацистського партійного апарату, з яких нам удалося покищо розшукати тільки невелику працю проф. Германна Ляйтера.³⁴⁾ В публікаціях про господарське життя в «Генеральній губернії» обговорено також деякі господарські питання «дистрикту» Галичина.³⁵⁾

Всі останні німецькі праці не посідають наукової вартости і не дають нічого нового для вивчення предмету. Все ж таки їх треба відносити як цікавий документ доби та важливе джерело для дослідження німецької економічної політики під час тимчасової окупації України в ході другої світової війни.

²⁹⁾ «Süddeutsche Monatshefte» (Artikelreihe «Die Ukraine und Deutschlands Zukunft»), Nr. 5, Februar 1924; Dr. H. Maisinger, «Deutsche Wirtschaftsinteressen in der Ukraine» (S. 153-210).

³⁰⁾ Schnorr J., «Die kulturelle und wirtschaftliche Bedeutung der Ukraine»; Dr. Freytagh-Lohringhofen, «Die Rechtsgrundlagen des Geschäftsverkehrs mit Sowjet-Rußland» in «Der Unternehmer» (Herausgeber Dr. Curt Köhler).

³¹⁾ Leibbrandt Georg, «Ukraine» (Bücherei des Ostraumes). Verlag O. Stollberg, Berlin, 194?, 113 S.

Schmidt Axel, «Ukraine — Land der Zukunft». Hobbings-Verlag, Berlin, 1939, 206 S.

³²⁾ «Neue Monopolgesellschaften im Agrarsektor der Ukraine» in «Deutsche Wirtschaftszeitung» vom 3. August 1943.

³³⁾ Vaatz A., «Sowjetische Kollektivwirtschaft im Gebiet der UdSSR, insbesondere im ukrainischen Raum». Berlin, 1941, 121 S.

«Der deutsche Landwirt in der Ukraine», Ostministerium, Berlin, 1943.

³⁴⁾ Leiter H., «Der Südosten Europas in der Wirtschaft Deutschlands — Ukraine». NSDAP, Wien, 1942, 16 S.

³⁵⁾ Muhler J., «Das Generalgouvernement. Seine Verwaltung und seine Wirtschaft». Krakau, 1943.

РОЗДІЛ VII

ПОЛЬЩА, 1919-44 — УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як і в Німеччині, на терені Польщі скупчилася після першої світової війни значна кількість української еміграції. На початку 20-их років зокрема Варшава стала одним з важливіших осередків еміграції з Наддніпрянщини, де, як відомо, перебувала частина уряду УНР в екзилі на чолі з Андрієм М. Лівіцьким. Заходами дипломатичної місії УНР появилось тоді багато брошур на українські теми, більшість яких годі сьогодні відшукати. Віднотуємо тут тільки одну економічну позицію — «Питання відбудови господарства України», опубліковану французькою мовою.¹⁾

Крім дипломатичного представництва та цілого ряду політичних організацій, у Польщі (точніше — у Варшаві) існувало багато суспільно-громадських і професійних організацій, з-поміж яких слід назвати передусім Український центральний комітет у Польщі (УЦК), Спілку українських інженерів та техніків, Українське правниче товариство, Українське військово-історичне товариство (УВІТ), Українську академію ім. Петра Могили та Івана Мазепи, Товариство допомоги українським студентам вищих шкіл, які всі тією чи тією мірою цікавилися також видавничими справами. Окремо треба згадати Лігу поневолених Москвою народів «Прометей», що була осередком діяльності політичних еміграцій неросійських народів СРСР.

До 1939 року у Варшаві друкувалися різні українські періодики, що містили також деякі економічні матеріали передусім інформаційного характеру. З важливіших згадаємо щоденник «Українська трибуна» (1921-22), тижневик «Українська нива» (1926-27), яка згодом виходила в Луцькому, журнал «За незалежність» (орган УЦК), журнал «За державність» (видання УВІТ, 1925-39), місячник «Наша культура» (1935-37) і «Промислово-торговельний вісник», де опрацьовувано економічну проблематику і де в 1933 році була надрукована довідка Л. Лукасевича п. н. «Наша торговельно-економічна преса». Інформації про господарське життя України подавали польською мовою також «Польсько-український бюлетень» і щоденне пресове видання «Українські вісті».²⁾ Багато таких матеріалів публікували також місячник польського Інституту дослідів національних справ і кварталник орієнталістичного Кола молодих «Схід».³⁾

На жаль, ми не мали можливості переглянути видання дослідних інститутів польських університетів і бібліографії наукових видавництв; тому не можемо обговорити ті польські праці, які стосуються

¹⁾ «Les Problemes de la réstauration économique de l'Ukraine». Institute économique de l'Ukraine, Edition du Bureau d'Organisation, Varsovie 1922, 44 p.

²⁾ «Biuletyn polsko-ukraiński»; «Wiadomości ukraińskie».

³⁾ «Sprawy narodowościowe»; «Wschód».

економіки України. Також у польській літературі є багато монографій, присвячених питанню вивчення господарських відносин в окремих областях, містах, а навіть селах. Тільки випадково ми познайомилися з працею В. Пржибиславського про село Уніж, Городенківського повіту, з цікавими даними про населення, землеробство, тваринництво, заробіткові умови, торгівлю та матеріальну культуру цього українського села.⁴⁾ Не сумніваємося, що подібних праць є значно більше в польській економічній літературі.

Широку науково-дослідну працю розгорнув заснований у 1928 році Український науковий інститут у Варшаві (УНІ-В), який видав цілий ряд дуже цінних праць з ділянки економічних наук. У Варшаві працювало з 1932 року Українське економічне бюро (УЕБ), відоме виданням статистичних річників. Однак ці справи треба обговорити окремо.

Крім Варшави, невелика українська емігрантська колонія існувала в Кракові. Тут, в Академії гірництва, при катедрі металургії та термічної обробки працював з 1922 по 1945 рік відомий металург проф. Іван Феценко-Чопівський, який брав активну участь у політичному житті України під час визвольних змагань, будучи членом Центральної Ради, міністром торгівлі та промисловости в уряді Голубовича і міністром народного господарства в уряді Остапенка. (Цікаву статтю про нього написав Я. Зозуля в джерсі-сітській «Свободі» від 16 січня 1964).

Ще до виходу на еміграцію І. Феценко-Чопівський опублікував деякі свої праці, між ними «Природні багатства України» і «Економічна географія України» (обидві в двох томах); скорочене видання останньої появилася у Відні (вид-во «Земля», Відень, 1922, 144 стор.). Він є автором коло 140 наукових праць, які друкувалися польською, російською, французькою, англійською та німецькою мовами, переважно з ділянки металургії та споріднених дисциплін.

Коли в 1939-41 рр. у зв'язку з великим напливом нової еміграції Краків став найважливішим українським осередком у Польщі, там виник плян створити український науковий інститут з 16 катедрами і 2 самостійними доцентурами. На жаль, ці заходи Українського центрального комітету (УЦК) на чолі з проф. Володимиром Кубійовичем не увінчалися успіхом, бо німецька окупаційна влада не погодилася на створення такого інституту (С. Ю. Пеленський, «Українська наука в Польщі за час 1940-44 рр.» в журналі «Сьогочасне і минуле», Мюнхен 1948, ч. 1, стор. 43). Також безуспішними були заходи Наукової ради при УЦК дістати дозвіл на друкування наукових праць. На сторінках газети «Краківські вісті» (наприклад, у чч. 63, 80, 95 та 115 за 1941 рік) можна було друкувати тільки звідомлення з наукових доповідей. Серед книжок, що в той час появилася в «Українському ви-

⁴⁾ Przybysławski W., «Uniż, wieś powiatu horodeńskiego». Studium społeczno-gospodarcze. Warszawa, 1933, 104 str.

давництві» в Кракові, були також деякі наукові праці; окрему увагу заслуговують два річники журналу «Українська книга».

Поза виданнями УНІ-В та Економічного бюро у Варшаві появилoся в Польщі дуже мало економічних праць. Серед них відзначається передусім «Географія України і сумежних земель» Володимира Кубійовича (Краків-Львів 1943), яка тільки посередньо заторкує економічну науку і в якій є окремі розділи про географію сільського господарства (В. Кубійович) та про географію промисловости (Р. Димінський). З менших праць, що раніше появилися в Польщі, слід згадати розвідку В. Садовського «Українці поза межами УРСР на основі перепису 1926 р.» (Варшава, 1931) і цього ж автора «Нарис економіки українських земель» (Варшава, 1935). Питанням вивчення сільського господарства України присвячена невелика праця Г. Лазаревського «Земельний устрій совєтської України» (Варшава, 1938).

Деякі питання української економіки опрацьовував Український чорноморський інститут, заснований з ініціативи Лева Биковського, Івана Шовгенева та Юрія Липи. У 1941-44 рр. заходами цього інституту вийшло шість випусків «Чорноморського збірника»; крім цього, появилися такі розвідки: Анатоль Огієнко, «Комунікаційне летунство в чорноморському просторі» (Варшава, 1941, 32 стор.); Олег Кулиняк, «Чорноморська проблема в українській промисловості» (Варшава, 1941, 50 стор.); Г. І. Братіяну, «Початки торгівлі на Чорному морі» (Варшава, 1940, 68 стор.); І. Шовгенів, «Чорне море. Гідрографічний нарис» (Варшава, 1941, 112 стор.). У Польщі були видані також дві інші наукові розвідки І. Шовгенева: «Водне господарство на українських землях» (Варшава, 1934) та «Енергетичні ресурси на українських землях» (Варшава, 1940).

УКРАЇНСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ БЮРО — 1933-38

З завданням у приступній формі популяризувати відомості про господарське життя на Україні і на еміграції Українське економічне бюро у Варшаві почало видавати з 1933 року свої статистичні збірники.

«Перший український статистичний річник» (Варшава, 1933, 137 стор.) зредагувала колегія в складі Лева Лукаевича, Юрія Липи та Євгена Чеховича. Статистичний матеріал упорядкований у трьох основних розділах: а) статистичні відомості про Україну — територія і населення, промисловість, транспорт, рільництво і кооперація, б) «показник української культури» — адреси і короткі інформації про українські господарські та суспільно-громадські інституції, в) господарський огляд, де вміщені короткі інформаційні статті про «наші здобутки і наші втрати», «значення духових цінностей в культурно-економічному житті української нації» тощо; в цьому розділі надруковані також звіт про діяльність Українського економічного бюро і бібліографія видань Ревізійного союзу українських кооператив (РСУК) у Львові.

Ця перша спроба статистичного опрацювання інформацій про господарське життя на українських землях і в окремих країнах поселення української еміграції робить корисне враження, не зважаючи на дещо нерівномірний характер статистичних показників і таблиць, які не завжди стоять на фаховому рівні. До недоліків треба також зарахувати факт, що не подано джерел та літератури до статистичних таблиць і що інформації в бібліографії не уточнені (наприклад, пропущений рік видання).

«Другий український статистичний річник» (Варшава, 1934, 173 стор.) є значним кроком уперед. Для кращого опрацювання статистичних матеріалів значно поширено редакційний комітет. Як нових співробітників zaangażовано М. Захарченка та С. Сірополка з Праги, І. Косенка з Парижу, В. Косоноцького, М. Маслова та С. Поповича з Варшави, В. Кубійовича з Кракова і А. Жука, Ю. Соневицького та Л. Ясінчука зі Львова. Зміст річника дещо поширено і введено нові підрозділи. В основному є такі три частини: а) Україна в цифрах — загальні інформації про територію та населення і про українську еміграцію в Англії, Франції та США, б) народне господарство — промисловість на Великій Україні, нафтова промисловість у Східній Галичині, соляна промисловість, кооперація і транспорт, в) «показник української культури» — видавництва, преса, церква і громадські та суспільні організації. В довіднику опубліковано статтю-огляд п. н. «Від п'ятирічного пляну до податкової політики в 1933 році» (стор. 51-65), де обговорені важливіші події з господарського життя УРСР. Подана також бібліографія української економічної літератури, зібрана проф. С. Сірополком (стор. 168-171), в якій автор по користувався бібліографією радянських видань, що стосуються економіки України.

Детальніше і більше фахове опрацювання статистичних матеріалів знаходимо в «Третньому українському статистичному річнику» (Варшава, 1935, 288 стор.), що появився за редакцією В. Кубійовича, Л. Лукасевича та Є. Чеховича. Добре зредаговані статистичні таблиці і короткі коментарі дають виразний перегляд окремих галузей народного господарства УРСР та українських земель під Польщею і економічних досягнень еміграції в різних країнах поселення. При інформаційному матеріалі подані джерела і деяка економічна література. До важливіших розділів цього річника треба зарахувати такі: а) людинність, б) сільське господарство (обидва розділи з-під пера В. Кубійовича), в) гірництво і промисловість — В. Іваниса, г) торгівля і кооперація — А. Жука, який написав ще окрему статтю про українську кооперацію в Польщі, г) політична і культурна статистика, д) «показник української культури» і е) «місцеллянеа»; в останньому розділі подані статистика українських громадських та господарських інституцій (Б. Кабарівський) і цікава стаття В. Ю. Кисілевського «Зріст зацікавлення українським питанням в Англії».

«Четвертий український статистичний річник, 1936-37» (Варшава, 1938, 365 стор.), що появився в дещо збільшеному об'ємі за редакцією

В. Кубійовича, Л. Лукасевича та Є. Гловінського, е щодо змісту і структури подібний до попереднього річника. Тут є такі розділи: а) людиність, б) сільське господарство (автором обох розділів є В. Кубійович), г) гірництво та промисловість — Б. Іванис, г) фінанси і торгівля — Є. Гловінський, д) політична і культурна статистика — Л. Лукасевич, е) «показник української культури» і е) «місцеллянеа». З цікавіших статей, опублікованих в останньому розділі, належить відзначити нотатку В. Садовського «Українська наука в Чехо-Словаччині» (стор. 300-301) та інформаційну статтю Є. Гловінського «Економічний відділ Українського наукового інституту у Варшаві» (стор. 301-305).

Резюмуючи, можна сказати, що зміст усіх чотирьох річників Українського економічного бюро у Варшаві переходив межі звичайної статистики. Не зважаючи на різні незначні хиби, треба ствердити, що виконано тут дуже серйозну роботу в зібранні статистичного матеріалу з господарського життя України, як також із життя української діаспори, — матеріалу, який ще сьогодні посідає значну наукову вартість. Жаліти треба, що після другої світової війни українська еміграція не спромоглася на подібне видання.

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У ВАРШАВІ

Найсоліднішу працю в ділянці дослідів економіки України провів за умовно короткий час свого існування Український науковий інститут у Варшаві (УНІ-В), що був організований у 1928 році за ініціативою проф. Олександра Лотоцького, під чім керівництвом (і при фінансовій допомозі польського міністерства освіти) він працював до осені 1939 року. Інститут видав велику кількість наукових праць з різних ділянок українознавства. Неповний опис цих видань (тільки до 1937 року) можна знайти в «Каталозі видань Українського наукового інституту у Варшаві. 1930-37 рр.», де подані також анотації змісту окремих монографій (Варшава, 1937, 41 стор.). Основним завданням інституту було досліджувати українознавчі питання, зокрема ті, які не могли бути науково опрацьовувані в УРСР. За час свого існування інститут згуртував значну кількість українських науковців, в тому числі також економістів. Хоч про діяльність УНІ-В досі опубліковано досить багато статей, на жаль, немає його докладної історії. На цьому місці використовуємо статтю Дмитра Дорошенка «Український науковий інститут у Варшаві», що була надрукована в журналі НТШ «Сьогодні і минуле» (Мюнхен, 1949, ч. 1-2, стор. 90-91).

В УНІ-В існував окремий економічний відділ на чолі з проф. Валентином Садовським; крім того, під його керівництвом постійно працював економічний семінар. Заступником керівника семінару був проф. І. Шовгенів, секретарем інж. Є. Гловінський. Семінарійні роботи велися постійно при участі 15-20 економістів та інших фахівців споріднених дисциплін. До 1937 року таких семінарійних засідань відбу-

лося 51; починаючи з 1934-35 рр., появлялися літографовані звіти засідань з резюме доповідей і короткими підсумками дискусій. Про працю економічного відділу УНІ-В появилася інформаційна стаття Є. Гловінського в «Четвертому українському статистичному річнику» (Варшава, 1938, стор. 301-305). Про працю економічного семінару інформують окремо видані звіти, з яких нам вдалося роздобути тільки два: ч. 1 за 1934-35 рр. і ч. 2 за 1935-36 рр. На підставі згаданої статті Є. Гловінського і обох звітів можна виробити собі образ проробленої праці.

З цікавіших доповідей, виголошених у 1930-31 рр., можна назвати такі: Є. Гловінський, «Проблема розрахункового балансу України» та «Проблема української валюти — українські гроші випуску 1917-1920 рр.»; К. Мацієвич, «Аграрна криза»; В. Садовський, «Советський демпінг»; В. Шевченко, «Агрономічна організація в УРСР»; В. Яновський, «Вугільна промисловість на Україні».

Рік 1931-32: Є. Гловінський, «Проблема української валюти — радянські гроші і питання інфляції»; О. Чубенко, «Стан професійної освіти на Україні»; В. Яновський, «Технічно-робітничі кадри УРСР і їхній побутово-матеріальний стан» і «Тракторизація сільського господарства СРСР».

Рік 1932-33: Є. Гловінський, «Сільсько-господарський податок в УРСР» та «Податкова реформа 1930 року в СРСР»; І. Липовецький, «Зовнішній товарообмін України в 1921-29 рр.» та «Рільничий експорт України за 1925-29 рр.»; В. Яновський, «Нариси з робітничого питання в УРСР».

Рік 1933-34: І. Липовецький, «Досягнення експорту СРСР у період першої п'ятирічки», «Імпорт СРСР у період першої п'ятирічки» та «Становище сільського господарства в УРСР в 1933 році»; Г. Лазаревський, «Колективізація на радянській Україні»; І. Шовгенів, «Водне господарство в басейні Дніпра на Україні»; В. Яновський, «Електрифікація УРСР».

Рік 1934-35: Є. Гловінський, «Гроші СРСР останнього етапу НЕП-у» та «Кредит СРСР останнього етапу НЕП-у»; І. Липовецький, «Проблема тваринництва в УРСР за 1928-34 рр.»; Ю. Черкавський, «Доктрина колективізації сільського господарства і її теоретики»; В. Яновський, «Залізничний транспорт СРСР у 1935 році».

Рік 1937-38: В. Яновський, «Металургійна промисловість СРСР»; І. Липовецький, «Сучасний стан зовнішнього товарообміну СРСР»; Є. Гловінський, «Еволюція бюджетового права в СРСР»; В. Іванис, «Хемізація сільського господарства СРСР»; Б. Іваницький, «Сучасний стан лісового господарства в європейських країнах».

Крім дослідження конкретних тем з ділянки економіки, з 1932 року реферовано також окремі твори західноєвропейських советознавців, щоб (як це зазначено в передмові до першого збірника «Економічний семінар при УНІ») «таким способом дати можливість учасникам познайомитися і критично підійти до тієї літератури, що появля-

ється на західноєвропейських ринках, і щоб поруч матеріалу радянського використати також інший матеріал західноєвропейських досліджувачів та спостерігачів економічного життя на Україні». Наприклад, у 1937-38 році відбулися два такі семінарні засідання: темою першого була «Новіша польська економічна література про господарське та суспільне життя в СРСР», а другого — «Новіша французька та німецька література про економічне і суспільне життя в СРСР».

Треба було дещо ширше поінформувати про працю економічного семінара під керівництвом проф. В. Садовського, бо саме добра студійна підготовка економістів УНІ-В дала в порівнянні з іншими, раніше обговореними інституціями чи не найкращі наслідки, про що промовисто свідчать дуже цінні монографії з ділянки економічних дослідів.

*

Праці Економічного відділу УНІ-В в кількості 11 томів економічної серії (в тому числі два томи збірника «Сучасні проблеми економіки України») і 2 томів статистичної серії вносять багато нового матеріалу у вивчення народного господарства України і з цього погляду вони становлять найповажніший вклад в українську економічну науку на еміграції.

Першою працею був збірник статей «Українська людність СРСР», виготовлений на підставі статистичних матеріалів про перепис населення СРСР у 1926 році (Варшава, 1931, 160 стор. — «Праці УНІ», том I, серія статистична, книга 1). Дві вступні розвідки — В. Садовський, «Огляд літератури про українську демографію» і Т. Олесевиц (Олексюк), «Загальний нарис території та населення УРСР», — подають перегляд основних проблем: перша — в аспекті наукових дослідів, що їх проведено з обсягу української демографії, друга — в аспекті аналізу фактичних змін в адміністративній структурі УРСР та порівнянь наслідків перепису населення з 1926 року з такими переписами 1897 і 1914 років. Інші статті розглядають такі питання: «Національні відносини на Україні в світлі статистики» (О. Питель), «Рестрація мовної і національної ознаки в переписі 1926 року» (О. Чубенко), «Розселення народностей УРСР» (Т. Олесевиц) і «Українці поза межами УРСР по перепису 1926 року» (В. Садовський). Згодом проф. В. Садовський ще раз повернувся до цієї теми, опрацювавши її в аспекті колонізаційної політики в СРСР і розглянувши окремі етапи економічного освоєння східних та північних просторів СРСР («З підсумків колонізаційної політики в СРСР» у збірнику «Сучасні проблеми економіки України», том 2, стор. 1-24; «Праці УНІ», том XXXII, серія економічна, книга 8. Варшава, 1936).

Статистичний матеріал про українське населення СРСР опубліковано в розвідці Т. Олесевица «Статистичні таблиці українського населення СРСР за переписом 17 грудня 1926» («Праці УНІ», том II, серія статистична, книга 2, Варшава, 1930, 128 стор.). Перша таблиця

має орієнтаційний характер; у ній подано загальну кількість українського населення в межах СРСР і розселення українців по окремих адміністративних комплексах. Детальні інформації автор подає в другій таблиці, де подана аналіза національного складу тих територій, що мають компактне українське населення. У третій таблиці поданий детальний національний розподіл населення по адміністративних одиницях, до районів включно. Не зважаючи на деякі методологічні огріхи (зокрема в застосуванні індексних обрахунків), згадані праці УНІ-В становлять поважне досягнення української демографічної науки і творять базу для аналізу переписів населення СРСР з 1939 та 1959 років, яка ще чекає на свого автора.

В дослідних працях УНІ-В помітне велике зацікавлення питаннями, зв'язаними з розвитком української промисловости.

Монографія проф. Василя Іваниса «Промисловість України і Північного Кавказу» («Праці УНІ», том XLIII, серія економічна, книга 10, Варшава 1938, 155 стор.) подає в синтетичній формі загальний огляд розвитку цієї промисловости, при чому автор, обмежившись тільки радянським періодом, міг докладно використати багату літературу 20-их років. Крім загальної характеристики промисловости, — її розміщення, виробничих потужностей, продукції тощо, — автор докладно обговорює стан окремих галузей важкої та легкої промисловости і наводить багатющий статистичний матеріал, який тепер мало приступний за кордоном. Великий науковий інтерес викликає також друга монографія проф. В. Іваниса «Енергетичне господарство України і Північного Кавказу» («Праці УНІ», том XXIII, серія економічна, книга 5; Варшава, 1934, 141 стор.), де обговорюються проблема використання резерв енергії і корисне перетворення її. Автор окремо розглядає енергетику головніших галузей промисловости і в заключному розділі подає інформації про використання енергії в сільському господарстві, транспорті і в міських житлах. При цьому подаються також цікаві деталі про адміністративні розпорядження радянської влади, яка безпосередньо втручається в процес обміну господарськими ресурсами України і Північного Кавказу, творячи цілий ряд штучних бар'єрів. Перу цього автора належить також розвідка «Донбас і Урало-Кузнецкий басейн за часів першої та другої п'ятирічок» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 2, стор. 65-90), де використано надзвичайно цікавий матеріал з дискусії між українськими і російськими економістами у зв'язку з форсованою індустріалізацією східних районів СРСР, проведеною значними коштами господарських ресурсів України.

Питанню господарського планування присвячена розвідка проф. Валентина Садовського «П'ятилітка і народно-господарські інтереси України» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 1, стор. 88-141; «Праці УНІ», том III, серія економічна, книга 1), де проаналізовано взаємовідносини між республіканськими і загальносоюзними органами на тлі планування першої п'ятирічки. Тут цитується цікавий

матерія Українського держплану і обговорюється «українська схема» для загальносоюзного планування, яка, як відомо, ішла врозріз з намаганнями планувальних органів СРСР переводити приспівшену індустріалізацію східних районів СРСР коштом українських капіталовкладень.

Вивченню сільського господарства України присвячені дві праці проф. Костя Мацієвича. В першій п. н. «Сільсько-господарська політика СРСР в світлі аграрної кризи» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 2, стор. 25-64) автор аналізує стан сільського господарства України на тлі аграрної кризи 1929-30 рр. і радянську економічну політику, відірвану та ізольовану від будь-якого зв'язку з світовим господарством. У другій п. н. «Колективізація сільського господарства на Україні» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 1, стор. 21-87) автор подає цікаві інформації про роллю українського наркомзему на першому етапі суцільної колективізації.

Грунтозна праця проф. В. Садовського «Робоча сила в сільському господарстві України» («Праці УНІ», том XXVI, серія економічна, книга 6; Варшава 1935, 125 стор.) подає історичний перегляд цього питання з кінця 19 століття по 1928 рік. Тут з'ясовані стихійний колонізаційний рух українського селянства і ролля військових поселень. Автор докладно обговорює становище сільсько-господарських робітників за радянської влади, при чому він використав дані з перепису населення 1926 року. Автор інформує також про стосовне радянське законодавство, пересічну заробітну платню, умови праці тощо.

Більш універсальний характер має праця В. Садовського «Праця в УРСР» («Праці УНІ», том VII, серія економічна, книга 2; Варшава, 1935, 148 стор.), яка, до речі, є першою науковою спробою висвітлити становище українського робітництва напередодні війни і під час революції, узглядивши при цьому господарський розвиток України і політику царського уряду. Багатий матеріал історичного характеру уможливив авторові зробити докладну аналізу радянської робітничої політики на Україні. Таким чином більша частина праці присвячена оцінці цієї політики, при чому наведено цікаві матеріали про питання безробіття, як також скоментовано основні настанови радянського законодавства щодо соціального забезпечення і з'ясовано географічне розміщення робітничих кадрів. Окреме зацікавлення викликає розділ, де говориться про наслідки русифікаційної політики радянського уряду. Розділи про потреби робітництва після війни і про шляхи ліквідації радянської політики праці носять виразний політично-програмовий характер.

У роботі Економічного відділу УНІ-В присвячено багато уваги фінансовим питанням, поскільки саме наукове дослідження фінансової політики радянського уряду на Україні розкриває, мабуть, найкраще колоніалістські риси в структурі радянської економіки з усіма впливаючими з такого стану наслідками. Серед співробітників УНІ-В фінансові справи досліджував передусім Євген Гловінський,

праці якого треба вважати найповажнішим вкладом української еміграційної науки в цій ділянці. Він є автором двох розвідок у двох томах збірника «Сучасні проблеми економіки України»: «Гроші і кредит в СРСР останнього етапу НЕП-у» (том 2, стор. 121-143) і «Проблема розрахункового балансу України» (том 1, стор. 5-20). У першій праці він розглядає централізм кредитової системи в СРСР на тлі кредитової реформи 1930 та 1931 років і наводить цікаві матеріали про грошовий обіг в СРСР та про окремі фінансові розпорядження радянського уряду, які гальмували розвиток народного господарства України. В другій праці зроблено історичний перегляд експорту та імпорту України в дореволюційний період, при чому докладніше з'ясовано її торговельний баланс. Статистичні дані автора стосуються передусім 1922-29 років і для цього періоду поданий багатий статистичний матеріал про торговельні зносини України з закордоном та з іншими радянськими республіками.

Окремо належить відмітити ґрунтовну монографію Є. Гловінського «Фінанси УРСР» («Праці УНІ», том XLIV, серія економічна, книга 9; Варшава, 1939, 332 стор.), яка ще й сьогодні є неперевершеною науковою працею з даної ділянки і яка, поруч праць В. Садовського, належить до найцінніших видань з економічної проблематики, що появилися на еміграції. В цій монографії обговорені фінанси колишньої Російської імперії і подані інформації про фінансову політику Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. В дальшому подано аналіз фінансів УРСР з доби військового комунізму та НЕП-у, податкової реформи 1930 року; окремі розділи присвячені оподаткуванню приватного сектора і податкові з обороту та іншим податкам з усуспільненого сектора. Цікаві деталі автор подав про сільсько-господарський податок, про структуру всесоюзного бюджету, про державний кредит та місцеві бюджети. До найцінніших розділів належить наукове дослідження фінансової експлуатації України, при чому використана література про «територіальний бюджет» з матеріалами Яснопольського, Мальцева та Порша (якщо мова про дореволюційний період) і матеріали Українського держплану разом з працями Доброгаєва, Волобуєва та інших українських економістів (якщо мова про період радянський). Поскілки проблема економічного колоніалізму є популярною також і сьогодні, варто б деяким українським авторам познайомитися докладніше з монографією Є. Гловінського, зокрема якщо йдеться про методологічну побудову його праці і про його самостійні обрахунки.

Питанням фінансів присвячена також розвідка І. Кабачкова «Реконструкція податкової системи в СРСР» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 2, стор. 144-163), в якій обговорюється податкова реформа 1930 року і подаються важливі деталі про закон від 21 грудня 1931 та про його роллю в укладанні республіканських і місцевих бюджетів.

На окреме підкреслення заслугоує дослідна праця проф. І. Шов-

генева, одного з найкращих знавців енергетичного господарства України. В його розвідці «Водне господарство в басейні р. Дніпра» («Праці УНІ», том XX, серія економічна, книга 4; Варшава, 1934, 58 стор.) схарактеризовані водні запаси цього басейну, розвиток водного транспорту та меліораційні роботи і подані цікаві інформації про намічені заходи для розбудови «Великого Дніпра». Автор зібрав багатий статистичний матеріал також у праці «Енергетичні ресурси на українських землях» (Варшава, 1940), а в збірнику «Сучасні проблеми економіки України» (том 2, стор. 164-176) опублікував розвідку «Повені на Україні і способи боротися з ними».

До наукових праць тривалого значення належать дослідні праці проф. Б. Іваницького про лісове господарство України. Сюди в першу чергу належить монографія «Ліси і лісове господарство України», що появилася в двох томах («Праці УНІ», томи XXVII та XLV, серія економічна, книги 7 та 11; Варшава, 1936 і 1939). Розглядаючи питання лісової промисловости і транспорту, автор дає дуже вичерпні інформації про лісове забезпечення України перед 1914 роком. В дальших частинах монографії описані ліси та лісове господарство за часів радянської влади, при чому поданий багатий статистичний матеріал про лісовий фонд УРСР з часів п'ятирічних плянувань; з'ясовані також особливості радянської політики, яка не завжди покривається з інтересами народного господарства України. До цієї теми належить також його короткий порівняльний нарис «Лісове господарство Московщини і України» (збірник «Сучасні проблеми економіки України», том 2, стор. 91-120).

В роботі Українського наукового інституту у Варшаві найменше уваги присвячувано питанню української кооперації, мабуть, тому, що ці питання великою мірою досліджувано в подебрадській Українській господарській академії. На тему кооперації в УНІ-В появилася тільки монографія І. Івасюка «Кредитова кооперація на Україні» («Праці УНІ», том XI, серія економічна, книга 3; Варшава, 1933, 120 стор.). У вступі подано короткий історичний нарис про розвиток цієї категорії кооператив на Україні, при чому автор, на жаль, нічого не згадує про період визвольних змагань. В окремих розділах характеризується радянське кооперативне законодавство і подаються інформації про низову мережу організацій народного кредиту, окружні кредитові союзи та органи самоврядування і всеукраїнські кооперативні центральні.

*

Наш короткий огляд дослідних економічних праць, що появилися заходами Економічного відділу УНІ-В, говорить дуже багато про всебічність діяльності цього відділу. Основне завдання відділу лежало в студюванні економічних процесів на Україні і в досліджуванні господарства України, що (як це зазначено в передмові до першого тому збірника «Сучасні проблеми економіки України») «розвивається на ґрунті, з одного боку, спеціальної економічної політики сучасної

влади, а, з другого, під впливом тих органічних законів економічної еволюції та господарської самодіяльності українського населення, що завжди і за найрізномордніших державних форм становлять істотну основу економічного поступу кожної країни».

В рамках видавничої програми УНІ-В опубліковано цілий ряд монографічних праць та окремих наукових розвідок з обсягу української промисловости, сільського господарства, фінансів, робітничого питання, лісівництва, демографії і статистики, які разом узяті поклали три-чотири підвалини для дальшого дослідження економічних процесів у народному господарстві України радянського періоду. Очевидно, що не всі ділянки та проблеми, зв'язані з народним господарством України могли бути опрацьовані за цей відносно короткий час діяльності інституту. Наприклад, замало уваги присвячувано історичній проблематиці чи окремим галузям промисловости та сільського господарства. Однак великою заслугою інституту є факт, що він зумів об'єднати в рамках своєї діяльності наукових дослідників старшого і молодшого покоління, запевнивши таким чином потрібну тяглість у розвитку української економічної науки на еміграції.

Повторюємо, історія Українського наукового інституту у Варшаві ще чекає на свого автора і дослідника.

РОЗДІЛ VIII

ЗАХІДНЯ НІМЕЧЧИНА — 1945-65

При кінці другої світової війни і після її закінчення більшість української нової еміграції опинилася в Західній Німеччині, передусім у таборах Ді-Пі (т. зв. «переміщених осіб»). За неточними даними з березня 1946 у Західній Німеччині перебувало коло 178 тис. українців, а в Австрії — коло 30 тис. Після подолання початкових труднощів, зокрема у зв'язку з спробами репатріації в окупаційних зонах західних альянтів, українська еміграція виявила досить добрий організаційний хист. У більших таборах постали школи, преса та видавництва, налагоджено культурне життя, а згодом розвинуто наукову діяльність. Найбільша частина еміграції поселилася в Баварії — в кільканадцятьох таборах на околицях Мюнхену, далі в Берхтесгадені та Міттенвальді, в Аугсбурзі, Ашаффенбурзі, Діллінгені, Інгольштадті, Ляндсгуті, Ной-Ульмі, Регенсбурзі та Фюрті. Деяка частина українців замешкала приватно в Мюнхені, в тому числі дехто з інтелігенції та багато студентів. У британській окупаційній зоні найбільші українські скупчення були в Ганновері та Корігені-Кілі. В Австрії — в Зальцбурзі, Іннсбруці та Ляндеку.

У 1945-49 рр. тут появлялася численна преса, де публіковано та-

кож інформаційні статті з економічної проблематики, а навіть дослідні розвідки з цієї ділянки. Згадаємо тільки часописи «Наше життя» — Авгсбург (1945-48), «Неділя» — Швайнфурт-Ашаффенбург, «Слово» — Регенсбург, «Українські вісті» — Ной-Ульм (1945 і досі), «Час» — Фюрт (1945-48), «Українська трибуна» — Мюнхен (1946-49, понад 20 тис. примірників тиражу), «Промінь» — Зальцбург (1946-48). Із журналів економічні матеріяли містили: «Визвольна політика» — статті К. Кононенка та М. Мироненка, «Збірник Українського національно-державного союзу» — статті Є. Гловінського, «Орлик» — статті С. Ю. Процюка; такі матеріяли публікувалися також у журналах «Проблеми» та «За соборність». Крім цього, в серії «Наша книгозбірня» появилися брошури Михайла Трихреста на економічні теми і розвідка Нестора Олешка (Костя Кононенка) «Аграрна політика більшовиків» (Мюнхен 1947, 103 стор.). Багато з цих матеріялів сьогодні майже неприступні для дослідника і тому варто б їх заіндексувати для повної бібліографії українських економічних досліджень на еміграції.

Приступніші газети та журнали, що почали видаватися в 50-і роки, тобто після переселення більшості української еміграції за океан. З важливіших видань того періоду треба згадати передусім двотижневик «Сучасна Україна» (1951-60), де за 1956-59 роки був окремий додаток п. н. «Суспільство, економіка, соціальна політика», який редагував Кость Кононенко. На сторінках цього додатку надруковано багато матеріялів до питання вивчення історії та сучасного стану економіки України: статті К. Кононенка про сільське господарство, Євгена Гловінського — про фінанси і торгівлю, Богдана Винаря — про історичний розвиток економіки та легку промисловість. У 1961 році «Сучасна Україна» об'єдналася з «Українською літературною газетою» в журнал «Сучасність», де друкувалися економічні статті Є. Гловінського, К. Кононенка, С. Ю. Процюка, І. Майстренка, Б. Винаря та інших.

Деякі економічні статті друкуються також у тижневику «Шлях перемоги» (Мюнхен, 1954 і досі) та в газеті, а згодом журналі «Український самостійник». Окремо належить відзначити місячник «Вперед» (Мюнхен, 1953-59), де в статтях В. Голубничого, Б. Левицького та І. Майстренка поданий цікавий матеріял до питання української економіки в СРСР. Інформації з господарського життя на Україні подає також кварталник «Problems of the peoples of the USSR», орган Ліги зволення народів СРСР (т. зв. «Паризького бльоку»), членом якої є Українська Національна Рада; кварталник появляється з 1958 року.

У Баварії відновили свою діяльність Український вільний університет (УВУ) та Український технічно-господарський інститут (УТГІ), постала Українська економічна висока школа (УЕВШ). Восени 1945 почало свою діяльність Українське наукове товариство, яке було предтечею відновленого в березні 1947 львівського Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), і організувалася Українська вільна академія наук (УВАН).

Зацікавлення економічними питаннями в НТШ, найстаршій українській науковій установі, датується кінцем 19 стол. Економічні студії велися в Історично-філософській секції (див. видання Правничої комісії, а зокрема з 1900 року «Часопись правнича і економічна»). У цьому ранньому періоді досліджувалися питання економічної політики Австро-Угорщини в західних областях України, а також і такі актуальні для Галичини справи, як от організація господарських спілок, парцеляція великої землевласности, скасування панщини тощо. З важливіших дослідників цих питань треба згадати передусім Євгена Олесницького, Костя Левицького, Теофіла Кормоша (довголітній голова Правничої комісії НТШ), економіста-теоретика Костя Кульчицького, Костя Паньківського старшого, економічного географа Г. Величка та М. Коцюбу, а зокрема універсального Івана Франка, який цікавився питанням великої землевласности в Галичині та історією скасування панщини.

Аграрні відносини в Галичині обговорює студія В. Будзиновського в III та IV томах «Записок НТШ». Відомо, що також тодішній голова НТШ проф. Михайло Грушевський опрацював разом з своїми учнями багато економічних матеріалів, що частинно друкувалися в «Жерелах до історії України-Руси» та в інших виданнях. Один з його учнів, Іван Джиджора, спеціалізувався в ділянці економічної історії України й опублікував у «Записках НТШ» студію про економічну політику царського уряду супроти України в 1710-30 рр.

З 1909 року НТШ публікувало окреме видання, присвячене суспільно-економічній тематиці, «Студії з поля суспільних наук і статистики» (п'ять томів до 1914 року), де міщено огляди економічної політики на українських землях, обговорювалося робітниче питання.

На початку 30-их років при Історично-філософській секції постала Комісія економіки, соціології та статистики під головуванням Юліана Павликовського (заступник голови — Карло Кoberський, секретар — В. Огоновський, пізніше І. Витанович). У працях комісії брали участь О. Луцький, Р. Зубик, В. Несторович, Є. Храпливий та інші; з нею співпрацювали також економісти-емігранти, як от В. Садовський та І. Шимонович. У 1935 році комісія видала черговий том «Студій з поля суспільних наук і статистики», присвячений пам'яті Олександра Русова. У наслідок фінансових труднощів більшість праць членів комісії друкувалася в інших періодичних виданнях, наприклад, у «Кооперативній республіці» (редактор К. Кoberський), «Українському агрономічному віснику» (редактор Є. Храпливий) і журналі «Торговля і промисл» (редактор В. Несторович). Члени комісії брали активну участь у підготові сільсько-господарської енциклопедії, перший зошит якої появилася перед вибухом другої світової війни за редакцією Євгена Храпливого; деякі члени

комісії співпрацювали з В. Кубійовичем у виданих ним географії та атласі України, де поміщено багато цінних економічних матеріалів.

Отож бачимо, що вивчення економічної проблематики в рамках НТШ має свої традиції. Після війни значна частина членів НТШ опинилася на еміграції, де вони відновили діяльність товариства в 1947 році в Мюнхені. До часу переїзду більшості членства за океан НТШ видало два числа журналу «Сьогочасне і минуле» та кілька томів «Записок». Окремо треба відзначити монографію проф. Л. Окіншевича «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII стол.» («Записки НТШ», том 157, Мюнхен 1948, 232 стор.), де дещо уваги присвячено також питанню вивчення суспільно-економічних відносин. Далі треба згадати збірник праць, присвячених 300-річчю Хмельниччини («Записки НТШ», том 156, Мюнхен 1948, 168 стор.), де поміщена історична розвідка проф. О. Оглоблина «Хмельниччина і залізнорудна промисловість Правобережної України» (стор. 129-142).

У початковий період своєї діяльності на еміграції НТШ видало тритомову тематичну «Енциклопедію українознавства» під головною редакцією проф. Володимира Кубійовича та проф. Зенона Кузелі і при співпраці численних українських науковців, які в той час перебували переважно в Західній Німеччині. Розділ «Народне господарство» надрукований у третьому томі (стор. 1028-1130), що треба вважати першою спробою синтетичної характеристики історії та сучасного стану народного господарства України. Матеріал упорядкований у 12 підрозділах. Історіографічну статтю про стан дослідів економіки України написав проф. Ілля Витанович; її доповнює, може, дещо слабше опрацьована характеристика економіки України в історичному аспекті (проф. М. Васильів та проф. Р. Димінський). Статті про сільське господарство написали К. Кононенко, С. Баран, Г. Махів та В. Кубійович, при чому, мабуть, найслабшою є також історична частина матеріалу. Дуже добре опрацьоване лісове господарство у статті знавця цієї ділянки проф. Бориса Іваницького. Найбільше місця віддано питанню вивчення промислового потенціалу України. У цій частині окремі статті написали Р. Димінський — про корисні копалини та джерела енергії і М. Васильів — про промисловість. Розвиток транспорту розглядає стаття Р. Димінського та В. Кубійовича, а питання зовнішньої та внутрішньої торгівлі — стаття Р. Димінського. Районовий огляд господарства України, де, на жаль, мало використано вже відому літературу (зокрема праці В. Садовського), зробив М. Васильів; розвиток кооперації опрацьовали Д. Піснечевський та І. Витанович. Розділ замикають статті Т. Соснового про фінанси і М. Васильєва про теперішній матеріальний стан українського населення.

Якщо взяти до уваги умови, в яких писалися довідкові матеріали для енциклопедії — неприступність більшості літератури, брак бі-

бліотек тощо, треба визнати, що поданий матеріал є одним з найбільших досягнень української еміграції того періоду.

Українська вільна академія наук

Другою науковою установою в Західній Німеччині була Українська вільна академія наук (УВАН), де згуртувалися передусім науковці з Наддніпрянщини. За короткий час УВАН розгорнула досить жваву наукову діяльність, видавши монографії з ділянки мовознавства, літератури та історії. Короткі статті інформаційного характеру друкувалися в «Бюлетені» та «Літописі УВАН». На окрему згадку заслугове монографія Бориса Крупницького «Гетьман Данило Апостол і його доба — 1727-1734» (Авгсбург 1948, 192 стор.), де обговорюється також економічне життя на Гетьманщині, в тому числі розвиток сільсько-господарських промислів, початки мануфактурного виробництва на Україні і торговельна політика гетьмана у взаєминах з російським царським урядом.

Група економістів заснувала економічне товариство, яке в 1947 році увійшло до складу УВАН як окрема секція. Головою секції обрано проф. М. Величківського, секретарем — доц. М. Дудру. Секція плянувала видавати збірники, з яких до друку підготовано перший том. Однак у наслідок фінансових труднощів пляни не могли бути реалізовані. Лише згодом деякі з підготованих матеріалів використано на сторінках лондонського місячника «Визвольний шлях», де надруковано статті М. Величківського «Участь кредиту в сільському господарстві України» (ч. 1, 1954), «Нове планування сільсько-господарського виробництва за советів» (ч. 5, 1955), «Сучасний стан працюючих у СРСР» (ч. 2, 1956), «Комуністичний визиск селянства за советів і дійсність» (ч. 5, 1957) і «Плян урожайности за советів і дійсність» (ч. 5, 1959). Крім статей М. Величківського, надруковано тут демографічні праці Г. Селегень «Демографічна наука на Україні» (ч. 1, 1954) та «Міста України є українські» (ч. 2, 1954) і дослідження Я. Шумелди «Українська машинобудівельна та металургійна промисловість» (ч. 2, 1954).

Українська економічна висока школа

У вересні 1945 з ініціативи проф. Миколи Величківського група українських професорів — Б. Мартос, І. Замша, В. Горбачевський — заснувала «Комітет для організації економічної високої школи». 3 листопада 1945 відбулося перше засідання професорської ради УЕВШ, на якому обрано керівні органи школи: проф. Б. Мартос — ректор, проф. В. Горбачевський — проректор. Два дні пізніше почалося аудиторне навчання. У програму введено передусім прак-

тичні предмети: бухгалтерію, комерційну арифметику, фінансовий обрахунок тощо; до обов'язкових предметів належали також: українознавство, соціологія, соціальна гігієна, питання самоврядування, організація та ведення зборів і німецька та англійська мови. Навчання в УЕВШ тривало шість семестрів — кожний семестер коло 15 тижнів; після закінчення студій та складення відповідних іспитів абсолювенти отримували звання «дипломованого економіста». Сьомий та восьмий семестри були призначені на поглиблення теоретичних знань, після чого студенти мали право або писати працю практичного характеру на диплом «інженера-економіста», або писати дисертацію на здобуття «доктора економічних наук».

За час 1945-51 рр. УЕВШ випустила 80 дипломованих економістів, 19 інженерів-економістів і 6 докторів економічних наук.

На 10 катедрах — бухгалтерія, народне господарство, приватне господарство, статистика, економічна географія, товарознавство, публічне право, приватне право, соціологія, кооперація — вели виклади 17 професорів, 16 доцентів, 14 лекторів та 8 асистентів. До 1949 року ректором був Б. Мартос, а після нього до закриття УЕВШ у 1951 році — проф. К. Косенко.

В УЕВШ викладали: проф. Микола Величківський — статистика, фінансова наука; проф. д-р Ілля Витанович, — історія народного господарства, історія суспільних доктрин; проф. Валеріян Горбачевський — бухгалтерія; проф. Ілля Григоренко, — статистика; проф. д-р Микола Кулицький — економічна географія; проф. Іван Замша — бухгалтерія, комерційна арифметика, ревізія; проф. Борис Мартос — політична економія, кооперація, організація та ведення зборів; проф. д-р Матвій Стахів — економічна політика; доц. інж. Роман Гойдиш — статистика; доц. д-р Михайло Дудра — економія сільського господарства, сільсько-господарська політика, організація торгівлі; доц. Іван Петриченко — економічна географія, доц. Лев Попович — фінансова наука; доц. д-р Роман Стахура — соціальна політика; доц. Ігор Федів — економічна географія; доц. д-р Яків Шумелда — політична економія, економічна політика, економія промисловости.

Крім названих, правові дисципліни викладали: д-р Олександр Вельничук — векселе та чекове право; д-р Сократ Іваницький — міжнародне право; д-р Денис Квітковський — торговельне право; д-р Микола Рибак — адміністраційне, державне і цивільне право.

Для заавансованих студентів професори вели три семінари — кооперативний, народного господарства і приватного господарства, де продискутовано коло 130 студентських праць.

Окремої видавничої діяльності УЕВШ не вела, спрямувавши свої зусилля передусім на навчання студентів; однак при цьому треба подати, що було надруковано деяку кількість скриптів як навчальних посібників для студентів. До цієї категорії належать такі праці: І. Витанович «Історія народного господарства», Я. Шумелда «Еконо-

мія промисловости», Ю. Студинський «Економія торгівлі», І. Замша «Основи бухгалтерійного обліку» і В. Горбачевський «Курс бухгалтерії», ч. 1 та ч. 2. При допомозі Господарського об'єднання «Унія», Патронату української кооперації та Об'єднання українських молочарських працівників видано дипломову працю інж. А. Качора «Українська молочарська кооперація в Західній Україні» (Мюнхен, 1949, 115 стор.).

Український технічно-господарський інститут

У Регенсбурзі 26 листопада 1945 відновив свою діяльність колишній подебрадський Український технічно-господарський інститут (УТГІ), при чому виклади на деяких факультетах відбувалися також і в Мюнхені. Праця УТГІ велася на п'ятих факультетах: лісовому, інженерному, економічному, ветеринарному та фармацевтичному. До 1952 року в УТГІ навчалося коло 1 290 студентів, у тому числі 108 на економічному факультеті. У порівнянні з подебрадським періодом обсяг навчання збільшився введенням ветеринарного та фармацевтичного факультетів, при чому значно поширився також склад професури. Першим ректором був проф. В. Доманицький (1945-47), другим — проф. Б. Іваницький (1947-52); обидва видатні науковці, які цікавилися економічними питаннями.

У рамках економічного факультету працювали відділи: комерційно-банковий, кооперативний, статистично-асекураційний, промисловий і місцевого самоврядування.

Після закінчення студій, складення відповідних іспитів і захисту дипломової праці абсолювенти УТГІ отримували титул інженера-економіста. В основу програми навчання взято академічну програму УГА-УТГІ в Подебрадах.

В УТГІ викладали в різні часи: доц. Микола Васильів — політична економія; проф. д-р Ілля Витанович — народне господарство; проф. інж. Євген Гловінський — фінанси; доц. інж. Григорій Денисенко — приватно-господарська статистика; проф. інж. Роман Димінський — економіка промисловости; доц. інж. Спиридон Довгаль — народне господарство; проф. Світозор Драгоманов — соціальна політика; доц. д-р Яків Зозуля — цивільне і торговельне право; проф. Іван Кабачків — історія соціально-економічних доктрин; проф. Борис Маргос — теорія кооперації; проф. Яків Моралевич — книговедення; доц. інж. Корній Ніщименко — комерційна арифметика; проф. інж. Юліян Павликовський — історія кооперації; доц. Григорій Петриченко — економічна географія; доц. Віктор Приходько — самоврядування; проф. Тимофій Сосновий — фінанси; доц. д-р Панас Феденко — соціально-економічна історія України; доц. інж. Іван Шабельський — економіка підприємства, книговедення; проф. Леонтій Шрамченко — статистика.

Юридичні дисципліни на економічному факультеті викладали професори: Л. Окіншевич, В. Орельський, М. Стахів та А. Яковлів; українознавчі — Л. Білецький, Д. Дорошенко, П. Зайцев та В. Петрів.

У порівнянні з подебрадським періодом програма УТГІ була, на нашу думку, краще збалансована, при чому виразно скріплено такі ділянки, як фінанси (Є. Гловінський та Т. Сосновий) і історія народного господарства (І. Витанович, Д. Дорошенко та П. Феденко); краще представлені були також юридичні дисципліни. Зате слабше репрезентувалися кооперативна наука, економіка сільського господарства і економічна географія. Також помітною є менша кількість абсолювентів економічного факультету — від 1945 до 1953 року тільки 9 осіб. Це можна пояснити більшою увагою УТГІ до двох новостворених факультетів, а, може, й «конкуренцією» з боку УЕВШ, де натиск покладено на практичне навчання студентів і не ставлено надто високих акедмічних вимог. До того, поширена програма економічного факультету УВУ великою мірою притягала значну кількість студентів економічних наук.

Цей стан відбився негативно також на видавничій діяльності УТГІ. За 1945-50 рр., інститут видав або перевидав 42 підручники, в тому числі 8 з економічної тематики.

Для внутрішньої інформації професури і студентства видавалися «Вісті УТГІ»; матеріали наукового характеру друкувалися цикло-стильним способом у «Науковому бюлетені УТГІ» (вийшло 47 чисел). Для координації наукової праці існував при УТГІ «Науково-дослідний сектор», який організував доповіді для студентства та ширших кіл громадськості і підготовляв наукові праці до друку. На жаль, у зв'язку з фінансовими труднощами видавнича діяльність УТГІ обмежилася в той час виданням тільки одного тому «Наукових записок УТГІ» (том 1, Регенсбург, 1948, 198 стор.). З праць цього тому слід відмітити розвідку Б. Іваницького «Колонізаційна і господарська роля лісу на Правобережжі та Подніпров'ї в 16-17 стол.» і інформаційну статтю Є. Храпливого «Ширення сільсько-господарських знань серед українців на західноукраїнських землях».

У 1951 році, коли закінчився масовий виїзд української еміграції за океан, мусіло припинитися також аудиторне навчання в УТГІ. Лише із створенням «Товариства сприяння українській науці» в 1963 році могла посилитися науково-видавнича діяльність УТГІ та інших українських наукових установ у Західній Німеччині. Але ще до заснування цього товариства за фінансовою підтримкою Апостольської екзархії для українських католиків у Німеччині та Баварського міністерства праці вийшов п'ятий том «Наукових записок УТГІ» (т. 2/5, Мюнхен, 1961, 128 стор.), де з економічної проблематики поміщені статті: Є. Гловінського «Стан суспільно-економічних наук в УРСР», К. Кононенка «Грошева реформа в СРСР» та О. Бобикевича «Огляд лісового господарства і лісової політики на Україні».

Починаючи з 1962 року «Наукові записки УТГІ» почали виходити регулярно і в збільшеному об'ємі. У шостому томі (т. 3/6, Мюнхен, 1962, 284 стор.) надруковані економічні праці: Є. Гловінського «Українське народне господарство у четвертому році семирічки», К. Кононенка «Сорокріччя кінця» (про голод на Україні), А. Микулина «Україна у мілітарно-економічному потенціалі ССРСР» і В. Доманицького «Майбутній суспільно-економічний та земельний устрій України». У сьомому томі (т. 4/7, Мюнхен, 1963, 189 стор.) на економічні теми писали: В. Іванис «Паливне господарство ССРСР та його колоній» і В. Доманицький «Сільське господарство на Україні». У 1964 році вийшов восьмий том (т. 5/8, Мюнхен, 1964, 224 стор.) з економічними статтями: Б. Мартоса «Значення М. Тугана-Барановського для української кооперації», І. Майстренка «Проблема аграрного перенаселення в ССРСР», К. Кононенка «Бюджетова система» та В. Іваниса «Чорна металургія, машинобудівництво та електроенергетика ССРСР та його колоній». Одночасно з 1965 роком УТГІ почав видавати окремі монографії, цикл яких відкрила об'ємиста студійна праця Костя Кононенка «Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917-1960» (Мюнхен, 1965, 535 стор.).

У підсумках треба ствердити, що видання п'ятьох томів «Наукових записок» та монографії К. Кононенка є безперечним успіхом науково-видавничої діяльності УТГІ, що значно випереджує не тільки УЕВШ, але також і УВУ, який у повоєнних роках значно поширив програму навчання економічних дисциплін.

РОЗДІЛ ІХ

Український вільний університет

Воєнні події 1945 року спричинили перенесення УВУ до Мюнхену, найбільшого скупчення української еміграції у повоєнні роки, де вже в 1946 році почалося аудиторне навчання з програмою, подібною до празького періоду УВУ. У загальному в університеті студювало в ті роки коло 500 осіб, у тому числі деяка кількість чужинців.

Академічний рік 1947-48 був вершком діяльності УВУ, коли загальна кількість студентів становила 492 особи — 313 на правничому і 179 на філософічному факультетах. За час з 1946 і до 1956 рр. університет надав 100 магістерських та 156 докторських ступенів. З 1948 роком, тобто після валютної реформи в Німеччині й у зв'язку з еміграцією за океан, кількість студентів та професорів значно зменшилася, як і в інших українських високих школах. Тоді припинилося аудиторне навчання. Студії українознавства, що до того часу широко розгорнулися, мусіли перейти на інші рейки.

У вересні 1950 УВУ дістав офіційне визнання баварського міністерства освіти, при чому наукові ступені та дипломи УВУ були зрівняні з такими ступенями та дипломами німецьких університетів.

У порівнянні з іншими високими школами найбільше студентів студіювало в УВУ економічні науки.

На суспільно-економічному відділі правничого факультету викладали такі професори: Ю. Студинський — теорія та історія політичної економії; М. Васильів — політична економія й економічна політика; В. Кубійович — економічна географія, С. Гловінський — фінанси; Т. Сосновий — фінанси і комунальне господарство; Ю. Панейко — державне і адміністраційне право; В. Гришко — державне право; доцент Б. Цюцюра — торговельне право; Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Василенко-Полонська та Б. Крупницький — історичні дисципліни. При відділі був заснований також Інститут дослідження економічних проблем Сходу Європи, який більшої діяльності, на жаль, не розгорнув.

Починаючи з 1946 року, УВУ видав коло 50 наукових праць, присвячених у більшості українознавчим питанням. Це були передусім монографії, циклоstyled оформлені і призначені як посібники для студентів. Особливо треба згадати ювілейний науковий збірник УВУ (том 6, Мюнхен, 1956, 360 стор.), де поміщена єдина стаття з економічної тематики: Микола Васильів, «Методологія вивчення оптимального розміру підприємства харчової промисловости». Деякі економічні матеріали зустрічаємо також у «Наукових записках УВУ»; наприклад, у третьому томі (Мюнхен, 1959, 75 стор.) поміщена коротка теоретична стаття М. Васильєва «Чи може існувати за колективного господарства наука політичної економії?», а в томі 4-5 надрукована німецькою мовою цікава історична розвідка Степана Ю. Процюка «Інвазія московських монет і торгівлі на Україну в добу Мазепи» (Мюнхен, 1961, стор. 138-158). У шостому томі цих записок (Мюнхен, 1963, 160 стор.) опубліковані статті проф. Т. Соснового «Теорія розміщення населення як підстава теорії радянського міста» і доцента А. Білінського «Радянське господарське право у період Хрущова».

У підсумку треба сказати, що, не враховуючи монографії відомого історика проф. Наталії Полонської-Василенко «Заселення південної України в половині XVIII стол.» (тт. 1 та 2, Мюнхен, 1960), — де подано багато матеріалів про економічні передумови заселення Нової Сербії та Новоросійської губернії, — у виданнях УВУ переважають історичні та гуманістичні дисципліни. До речі, такий закид можна б зробити також і іншим українським високим школам, які, не зважаючи на широко розгорнену програму навчання економічних дисциплін, надто мало уваги присвячували документації своїх дослідних здобутків.

Цей інститут був створений у Мюнхені 8 липня 1950 заходами Американського комітету для визволення від більшовизму (АКВВ) з метою наукового вивчення СРСР емігрантськими науковцями, колишніми громадянами Радянського Союзу. У перші роки (1951-54) в роботі інституту брали участь передусім російські наукові та громадські діячі, а з неросіян — невелика група т. зв. прихильників федералістської концепції. Згодом у зв'язку з дуже неприхильною громадською думкою щодо такої побудови інституту і під гострим тиском неросійських національних кіл на еміграції до участі запрошено також представників інших націй, у тому числі також і українських науковців. Тут не місце ширше розглядати питання, як дійшло до «поширення національної бази» інституту, бо це по суті політичне питання. Обмежимося тільки твердженням, що з приходом українських та інших неросійських науковців «федералістські впливи» в інституті були зведені до мінімуму і в інститутських публікаціях помітно зросло зацікавлення національною політикою та становищем неросійських народів в СРСР.

У цьому розділі ми хочемо розглянути працю українських економістів та науковців споріднених з економікою дисциплін в інституті, при чому обмежимося обговоренням праць, які зв'язані з вивченням економіки України, і тільки принагідно згадаємо також праці, що стосуються вивчення економіки СРСР у цілості, де увага приділяється також і питанню вивчення господарства України.

Отож з 1954 роком інститут значно поширив свою дослідну та видавничу діяльність, притягнувши до співпраці не тільки неросійських науковців з-поміж емігрантів, але також і деяких науковців із США та Західної Європи.

До періодичних видань інституту, де багато уваги присвячується також економічним питанням, належать: «Вестник» — російською мовою (1951 і досі); «Бюлетень» — щомісячний журнал англійською мовою (1954 і досі); «Дергі» — турецькою мовою (1955 і досі); «Совет-студіен» — німецькою мовою (1956 і досі); «Студії про Радянський Союз» — англійською мовою (1957 і досі); «Український збірник» — українською мовою (ч. 1-17, 1954-60); «Український огляд» — англійською мовою (ч. 1-8, 1955-59), і також огляди англійською мовою — білоруський, кавказький, арабський та східнотюркський.

Крім періодичних видань, куди зараховуємо також періодично видавані звіти про студійні конференції, інститут видав багато монографічних досліджень у двох серіях — друковані і циклостильні видання, і деяку кількість довідників та бібліографій. З 1960 року дослідна та видавнича діяльність інституту помітно зменшилася, що можна, мабуть, пояснити не тільки скороченням матеріальної допомоги з боку американських кіл, а також і виїздом досить поважної кількості співробітників інституту за коean.

Одним з найвизначніших українських співробітників інституту був проф. Євген Гловінський (1894–1964), який свою наукову кар'єру почав у Чехо-Словаччині і в 1930 році переїхав до Варшави, де до 1939 року був співробітником Українського наукового інституту та секретарем економічного відділу на чолі з проф. В. Садовським. З 1940 до 1944 року Є. Гловінський працював як директор гарбарні Брікмана в Люблинському воевідстві, а після закінчення війни переїхав до Австрії, звідки в 1949 році переселився до Мюнхену. У 1945 році він габілітувався на доцента УТГІ, а в 1954 став професором УТГІ та надзвичайним професором УВУ. У тому ж році його обрано дійсним членом НТШ і дійсним членом Інституту вивчення СРСР, де він працював як старший науковий співробітник, а з 1963 року до смерті — як заступник директора. У 1957 році Є. Гловінський став звичайним професором УВУ, а з 1963 — також членом наукової ради Товариства сприяння українській науці в Німеччині. Про ранішу наукову працю проф. Гловінського було вже згадано в розділах цієї статті, де обговорювалася наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та праця Українського наукового інституту у Варшаві.

У виданнях Інституту вивчення СРСР опубліковано коло 50 наукових розвідок та статей Є. Гловінського — українською, англійською, російською, французькою, німецькою, еспанською, турецькою та арабською мовами. Багато його статей надруковано в суспільно-економічному додатку двотижневика «Сучасна Україна», декілька у журналах «Сучасність» та «Розбудова держави», як також у «Наукових збірниках УВУ» і «Наукових записках УТГІ». Є. Гловінський співпрацював у німецьких советознавчих виданнях — його стаття про фінансове господарство в енциклопедії „Sowjetbuch“ (Кельн, 1957). Він був одним з редакторів гаслової «Енциклопедії українознавства», де появилася цілий ряд його статей з економічної проблематики. У рукописі залишилася його велика праця «Фінанси Української РСР у 1939–54 рр.» (написана в 1955 році), яка є продовженням його монографії на цю саму тему, опублікованої варшавським Українським науковим інститутом.

У своїй дослідній праці в Інституті вивчення СРСР Є. Гловінський присвячує багато уваги фінансам УРСР, як також і фінансовому господарству всього СРСР. На окрему увагу заслуговує його розвідка «Фінанси Української РСР у системі фінансів СРСР» («Український збірник», ч. 2, 1955, стор. 9–25), де на основі приступних матеріалів автор старається відповісти на питання, наскільки прибутки по лінії державного бюджету, нагромаджені в Українській РСР, витрачаються на потреби інших частин СРСР. Це питання належить, як відомо, до найскладніших справ в українській економічній літературі, бо воно безпосередньо з'ясовує проблему економічної експлуатації України в системі Радянського Союзу. Розвідка дає багато цікавого матеріалу до цієї теми. З інших менших праць, присвячених розглядові радян-

ської фінансової системи, слід назвати такі статті в англомовному «Бюлетені» інституту: „The Soviet Budget for 1955“ (No. 3, 1955, pp. 30-35), „The 1955 State Loan“ (No. 6, 1955, pp. 46-49), „The Soviet National Budget for 1956“ (No. 2, 1956, pp. 33-39), „Abolition of Income tax and the Soviet tax structure“ (No. 7, 1960, pp. 18-25).

Є. Гловінський цікавився також питаннями впливу радянської фінансової структури на сільське господарство; він вивчав питання кооперації, транспорту, розвитку та розміщення промисловости тощо. З огляду на рамки нашої статті подаються тут тільки важливіші праці, що безпосередньо стосуються економіки України: «Шоста п'ятирічка і народне господарство України» («Український збірник», ч. 7, 1956, стор. 43-47), «Україна в семирічному плані» (там же, ч. 16, 1959, стор. 27-56) та «Структура рільництва України і повоєнні зміни» (там же, ч. 4, 1955, стор. 7-40). Доводиться тільки шкодувати, що цей, на нашу думку, найвизначніший економіст-фінансист на еміграції мусів часто писати дрібніші праці на замовлення інституту, які не завжди покривалися з його науковими зацікавленнями. Однак навіть у таких несприятливих емігрантських умовах Є. Гловінський залишив по собі великий науковий дорібок. Бувши послідовником проф. Ямпольського, який перший в українській економічній літературі висунув питання економічного визиску України і розробив концепцію територіяльного бюджету, Гловінський пішов значно далі у своїх наукових дослідях. Вивчаючи питання економічного колоніалізму, він виявив при допомозі статистичної методи недоліки популярної до того часу теорії про торговельний баланс як ознаки колоніалізму. У своїх працях він схилявся до адаптації методи платіжного (або розрахункового) балансу, щоб визначити висоту колоніального визиску України; ця метода включає не тільки торговельний баланс, але також усі інші трансакції, що складаються на зміст платіжних розрахунків між двома країнами — між Росією і Україною. З цього погляду дослідна праця проф. Євгена Гловінського синтезує здобутки української економічної науки 20-их років, зокрема обговорюване в той час на Україні питання територіяльного балансу.

Другим видатним економістом-фінансистом в Інституті вивчення СРСР був Петро Кованько (Кованьківський), колишній професор Київського університету, а в 20-і та 30-і роки професор Інституту народного господарства в Києві. П. Кованько є автором багатьох праць з ділянки фінансів та комунального господарства, з яких згадаємо «Виробничі сили України» (російською мовою, 1922) та «Бюджет міста Києва» (1929). На еміграції він мало писав на українські теми, якщо не рахувати кілька популярних статей у деяких українських журналах. У виданнях інституту він опублікував цілий ряд оглядів про стан радянського бюджету і написав велику історичну працю «Бюджет СРСР — історично-критичний огляд», що появилася російською мовою (Мюнхен, 1956), де приділив деяку увагу цікавому для української економічної науки питанню про співвідношення між респуб-

ліканськими і всесоюзним бюджетами. Посередньо цієї теми стосується також його друга розвідка, опублікована російською мовою, «Фінанси СРСР після другої світової війни» (Мюнхен, 1954).

Питанню вивчення колоніальної структури народного господарства України присвятив багато уваги співробітник інституту Дмитро Соловей, автор багатьох праць з ділянки статистики та історії господарства України ще на рідних землях. У виданнях інституту появилася його більша праця «Україна в системі советського колоніалізму» (Мюнхен, 1959, 188 стор.), де на підставі докладного статистичного матеріалу доведене колоніальне становище економіки України і детально розглянені окремі заходи компартії та адміністраційного апарату в напрямі посилення одностороннього розвитку промисловости України; автор розглядає величину промислового виробництва на Україні в порівнянні з Російською РФСР і характеризує важливіші позиції українського експорту. З інших його статей, присвячених цій темі, треба згадати: «Вияв наслідків політики колоніалізму за допомогою статистичних даних про роздрібний товарообіг України» («Український збірник», ч. 13, 1958, стор. 3-28), «Національна політика партії і уряду СРСР на Україні у світлі деяких найновіших фактів» (там же, ч. 6, 1956, стор. 109-196), «Голод у системі колоніального панування ЦК КПРС на Україні» (там же, ч. 15, 1959, стор. 3-62), «Голод на Україні в 1946-47 рр.» (там же, ч. 17, 1960, стор. 94-109), «Українське село в 1931-33 рр.» (там же, ч. 2, 1955, стор. 64-79). Автор присвятив деяку увагу також і загальнорадянській тематиці в англійських статтях „Soviet trade agreements with the free world“ („Bulletin“, No. 2, 1955), „The struggle for consumer goods“ (ibid., No. 3, 1954).

Проф. Д. Соловей, що недавно помер у США, писав багато на тему колоніального визиску України Росією на сторінках журналів та газет: «Колоніальна політика ЦК КПРС у світлі цифрових даних про транспорт і зв'язок України» («Вільна Україна», ч. 22, 1959), «Україна під п'ятою окупантів» (збірка статей за 1958 рік, вид-во «Шляхи на Україну», 1958) та інші. На окрему увагу заслуговують дві більші праці автора, які тільки посередньо заторкують економічні питання: «Голгота України. Частина I — Москвсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовими війнами» (вид-во «Український голос», Вінніпег, 1953, 288 стор.) і «Українська наука в колоніальних пугах» (вид-во «Пролог», Нью-Йорк, 1963, 276 стор.).

Резюмуючи, можна ствердити, що економічні праці Д. Соловея, як також і його розгляд політичного поневолення України в ділянках культури та науки, популяційної та русифікаторської політики радянського уряду і, нарешті, його спогади про штучний голод на Україні виявляють не тільки широкий діяпозон наукових зацікавлень автора, але виразно промовляють шлях для інших дослідників у найважливішому питанні української науки на еміграції, яким є питання економічного та політичного колоніалізмів.

У виданнях інституту багато публікувався один з молодших українських економістів — Всеволод Голубничий, який почав свої економічні студії в УТГІ і закінчив їх у Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Про його наукову діяльність на американському терені писатимемо пізніше. Тепер розглядатимемо його інститутські праці. Діяпазон наукових зацікавлень В. Голубничого дуже широкий. Він досліджує теорію вартости і цін у радянській інтерпретації „Recent Soviet theories of value“ („Studies on the Soviet Union“, No. 1, 1961, pp. 47-52), як також і економічний розвиток СРСР, з нахилом до теоретичних узагальнень, — у таких працях: „Le ralentissement des rythmes d'accroissement de l'économie soviétique“ („Problèmes soviétiques“, No. 2, 1959, pp. 52-85); „Die UdSSR im Wirtschaftswettlauf mit den USA“ („Ost-Probleme“, Nr. 7, 1958). Крім аналізу радянського господарського потенціалу, Голубничого цікавить економіка Китайської Народної Республіки, як також і господарські взаємини між СРСР і Китаєм — „Soviet economic aid to China“ („Bulletin“, No. 1, 1956). Ряд праць з цієї проблематики він опублікував також в інших періодичних виданнях — „L'aide économique de l'Union Soviétique à la Chine“ („Est & Ouest“, No. 158, Paris, 1956), „La croissance économique de la Chine“ (ibid., No. 170, 1957), „Soll und Haben der chinesischen Wirtschaft“ („Ost-Probleme“, Nr. 51-52, 1956).

В. Голубничий працював також у напрямі дослідження радянських статистичних метод та показників. В інституті появилися такі його статті на цю тему: „The Soviet Price System based on a new method“ („Studies on the Soviet Union“, No. 2, 1962), „The new Soviet index for gross industrial output“ („Bulletin“, No. 12, 1955). Для українського читача цікавою буде його стаття «Статистична аналіза порівняльних цін на довготривалі споживчі товари на Україні та у США» («Український збірник», ч. 17, 1960, стор. 110-126), а передусім його збірник статистичних таблиць з коментарями „The industrial output of the Ukraine 1913-1956. A statistical analysis“ (Munich, 1957, 63 pp.). Треба підкреслити, що в цьому випадку авторові не пощастило, бо кропітке вибирування статистичних інформацій із щоденної радянської преси про величину виробництва на Україні не завжди виправдує себе: на основі інтерполяції постає багато помилкових рахунків. До того, в тому ж році появилася статистичний збірник «Народне господарство УРСР» (Київ, 1957), де є точніші статистичні дані. На нашу думку, до не надто щасливих спроб треба зарахувати відважну студію автора «Національний дохід України в 1940 і 1954 рр.» («Український збірник», ч. 10, 1957, стор. 7-40), бо недоступними є докладні статистичні дані, що унеможливило повніше опрацювати цю важливу тему. З інших важливіших праць В. Голубничого належить згадати «Сучасний стан чорної металургії України» (там же, ч. 6, стор. 54-70) і «М. Волобуев, В. Доброгаев та їх опоненти» (там же, ч. 5, 1956, стор. 7-18). Перша праця синтезує на підставі багатих статистичних даних стан української металургії за обговорюваний період, друга —

вносить багато нового світла в одне з найцікавіших питань дискусії українських економістів у 20-их роках.

У підсумку цієї короткої оцінки дослідної праці В. Голубничого в рамках інституту треба підкреслити, що, не зважаючи на деякі теоретичні висновки автора виразно дискусійного характеру, його продуктивність запевнює йому одне з передових місць серед дослідників української економіки і теоретичних питань радянського господарства.

Своєю багатогранністю визначається дослідна праця А. Поплюйка, спеціаліста у вивченні розміщення та продуктивності радянської промисловости, зокрема металургії. З важливіших його праць, які посередньо затрукують також економіку України, треба назвати «Перспективы развития советской металлургии во втором послевоенном пятилетии» («Вестник Института», ч. 6, 1953, стор. 26-48), «Размеры и производительность доменных печей Советского Союза» (там же, ч. 2, 1955, стор. 5-21), «Советская металлургия до конца второй мировой войны» (там же, ч. 4, 1957, стор. 27-45), а зокрема брошуру «Производство товаров широкого потребления в СССР, 1951-1955» (Мюнхен, 1954, 62 стор.), як також статтю „Problems of Soviet industrial location“ („Bulletin“, No. 1, 1956, pp. 32-43).

Українського читача цікавитиме передусім синтетична студія А. Поплюйка «Економіка сучасної України» («Український збірник», ч. 5, 1956, стор. 19-70), яка дає проглядну картину розвитку найважливіших галузей народного господарства Української РСР за післявоєнні роки.

З інших дослідників, що публікувалися у виданнях інституту, згадаємо Степана Ю. Процюка, автора таких праць: «Принципи плянового господарства в СРСР та їх здійснення на Україні» («Український збірник», ч. 1, 1954, стор. 95-105), «До критики економічної думки в СРСР в період 1954-56 рр.» (там же, ч. 15, 1959, стор. 63-92) і «Побудова гідровузла в Кахівці на фоні здійснення проекту Великого Дніпра» (там же, ч. 7, 1956, стор. 108-165). Про дослідну працю інж. С. Ю. Процюка писатимемо докладніше в розділі про наукову діяльність у США; на цьому місці відзначаємо тільки, що його історична студія про державне планування на Україні в повоєнні роки подає багато нового матеріалу і значною мірою заповнює прогалину в тій важливій тематиці, яку колись розробляв проф. В. Садовський.

Дослідженням сільського господарства в УРСР та СРСР цікавився проф. О. Архімович. З його важливіших праць, що публікувалися у виданнях інституту, треба згадати статті: «Зернові культури на Україні» («Український збірник», ч. 4, 1955, стор. 152-183), «Культура льону-довгунця в СРСР» (там же, ч. 12, 1958, стор. 153-171), „A survey of Soviet agriculture“ („Studies on the Soviet Union“, No. 3, 1961, pp. 51-63); а зокрема монографічні студії російською мовою «Культура хлопчатника в СССР» (Мюнхен, 1954, 108 стор.) і «Зерновые культуры в СССР» (Мюнхен, 1954, 106 стор.).

Над теоретичними питаннями радянської економіки працював професор УВУ Микола Васильів, який опублікував в Інституті вивчення СРСР декілька праць з цієї ділянки: «До питання про природу советського господарства і соціального устрою» («Український збірник», ч. 4, 1955, стор. 87-109), „Forty years of the Soviet economic system“ („Proceedings of the 9-th Institut Conference“, Munich, 1957, pp. 118-187).

На економічні теми зв'язані з вивченням промислового потенціалу СРСР та України писали: д-р І. Коропецький — „Soviet theory of industrial location“ („Studies on the Soviet Union“, No. 5, 1960), „Soviet industrial location in practice“ (ibid., No. 1, 1961); Іван Кисіль — «Українська цукрова промисловість» («Український збірник», ч. 5, 1956); А. Діберт — „Soviet waterpower development on the postwar economy“ („Bulletin“, March 1957, pp. 23-39, and April 1957, pp. 10-14).

Вивченням сільського господарства цікавилися: А. Білінський — „Reasons for the crisis in Soviet Agriculture“ („Studies on the Soviet Union“, No. 1, 1962, pp. 48-50); П. Люгаревич — «МТС на Україні» («Український збірник», ч. 1, 1954, стор. 137-166); О. Парамонів — «Доля лісів України (там же, ч. 10, 1957); Ю. Вакуленко — «До питання освоєння цілих та перелогових земель в СРСР» (там же, ч. 3, 1955, стор. 183-205).

З ділянки вивчення транспорту треба згадати праці А. Лебеда та В. Григоренка — «Матеріали до вивчення водного транспорту на Україні, 1917-55» (там же, ч. 13, 1958, стор. 117-189); з ділянки будівництва статті: С. Нагая «Житлове будівництво і побутові умови в СРСР» (там же, ч. 1, 1954, стор. 106-136), та проф. Т. Соснового „The Soviet housing situation today“ („Soviet Studies“, No. 11, pp. 1-21); з ділянки демографії — працю проф. В. Кубійовича «Зміни в стані населення радянської України в 1927-58 pp.» («Український збірник», ч. 16, 1959, стор. 9-26). Теоретичні питання радянської економіки опрацьовував І. Майстренко — монографія «Кризові процеси в радянській економіці» (Мюнхен, 1955, 123 стор.).

Деякі економічні питання заторкувалися також у працях українських істориків і дослідників політичної проблематики. З найважливіших треба окремо згадати відому студію проф. Наталії Полонської-Василенко «Українська академія наук. Нарис історії» (томи 1 та 2, Мюнхен, 1955 та 1958), у якій схарактеризована також наукова праця українських економістів за 1918-41 роки. А далі Панаса Феденка — «Марксистські і більшовицькі теорії національного питання» (Мюнхен, 1960, 78 стор.); Федора Пігідо — «Україна під більшовицькою окупацією» (Мюнхен, 1956, 140 стор.); Олександра Юрченка — «Природа і функції советських федеративних форм» (Мюнхен, 1956, 128 стор.); Григора Сиви — «До історії більшовицької дійсности» (Мюнхен, 1955, 108 стор.); Миколи Ковалевського — «Опозиційні рухи на Україні і національна політика СРСР, 1920-54»

(Мюнхен, 1955, 84 стор.); Бориса Крупницького — «Українська історична наука під советами» (Мюнхен, 1957, 122 стор.).

В інституті появилися тематичні збірники і доповідні матеріали влаштованих конференцій, де багато уваги присвячувалося також економічним питанням в СРСР, у тому числі і в Українській РСР.

Характеризуючи дослідну працю Інституту вивчення СРСР, можна в підсумку сказати, що хоч опубліковані праці були надто нерівної якості, пророблено серйозну роботу, зокрема в ділянці економічних дослідів. Завдяки науковим стипендіям багато українських науковців мало можливість вести дослідну працю і публікувати наслідки цієї праці. У публікаціях інституту тематика, зв'язана з вивченням економічного та культурного життя на Україні, посідала видне місце, а надруковані твори українських дослідників, наприклад, Є. Гловінського, Н. Полонської-Василенко, О. Юрченка, Б. Крупницького, О. Архімовича, Д. Соловея, В. Голубничого, С. Процюка та інших вносять серйозний вклад у питання вивчення економіки та соціально-політичного становища України за останній, найновіший період.

ІНШІ КРАЇНИ ЗАХІДНЬОЇ ЄВРОПИ — 1945-65

Після Німеччини треба в першу чергу назвати Францію, де після перенесення управи Європейського відділу НТШ у 1952 році до Сарселю біля Парижу наукова праця значно посилилася. В одному з попередніх розділів уже згадано, що у Франції в 1920-і роки перебувала досить численна українська еміграція, при цій нагоді подано деякі економічні публікації. Після другої світової війни кількість еміграції збільшилася.

До найважливіших досягнень сарсельської групи НТШ слід зарахувати передусім продовження праці над дальшою появою «Енциклопедії українознавства» — над її гасловою частиною. При новій організаційній структурі НТШ, тобто у зв'язку з створенням окремих відділів в Європі, США, Канаді та Австралії, працю редакції енциклопедії (ЕУ) пов'язано з Європейським відділом НТШ: у Сарселі перебуває головна редакція ЕУ на чолі з проф. В. Кубійовичем; редакторами окремих відділів є коло 50 українських науковців, які разом з коло 300 співробітниками творять найбільший науковий апарат на еміграції.

Перший том гаслової частини ЕУ появилася в 1955 році і до початку 1966 року видано 20 зошитів, тобто чотири томи на всіх вісім. Багато уваги присвячено вивченню економічних питань, і можна твердити, що економічній тематиці відведено більше місця в порівнянні з тематичною частиною ЕУ.

Економічна проблематика представлена в кількох аспектах. Опубліковано біографічні матеріали про відомих українських еконо-

містів та представників споріднених дисциплін, які працювали над економічними дослідженнями. Треба зауважити, що поміщені саме в цій ділянці статті не завжди відповідно зрівноважені, що можна пояснити браком відповідних біографічних даних про українських підрадянських економістів, знищених більшовицьким режимом. Дослідженнями економіки України присвятили свої праці також чужинці, зокрема росіяни та поляки. В цій ділянці ЕУ припускає деякі неточності, а то й прогалини. Не зважаючи на ці недоліки, зібрано дуже поважний біографічний матеріал, у наслідок чого ЕУ корисно відрізняється від «Української радянської енциклопедії» (УРЕ), де біографічні матеріали подані тенденційно, а то й багато осіб, не вигідних режимові, промовчано.

В ЕУ подано багато матеріалу про історичний та теперішній розвиток окремих галузей народного господарства України з відповідною бібліографією. Більшість статей вимагала інтенсивних досліджень, а потрібні інформації треба було визбирувати з багатьох різних джерел. Історичний розвиток економіки України краще представлений в ЕУ, ніж в УРЕ. В ЕУ обговорено також такі важливі питання, як от розвиток української економічної науки, наукові та дослідні установи, економічна освіта, преса тощо. Багато уваги присвячено економічній проблематиці в гаслах, що стосуються історії та географії України, як також і в оглядах окремих адміністративних районів України та в описах країн поселення української еміграції. В цілому можна ствердити, що, враховуючи всі умови праці, — перебування співробітників у різних країнах Америки та Європи, фінансові та адміністративні труднощі, — матеріали, досі опубліковані, є, мабуть, чи не найбільшим здобутком української науки на еміграції. Вперше тут подані науково опрацьовані інформації у синтетичній формі.

Заслуга в цьому головного редактора ЕУ В. Кубійовича, який, крім редакційної праці, багато уваги присвячує також економічній проблематиці. Він є автором таких гасел: залізні руди і залізнорудна промисловість (разом з С. Процюком), зернове господарство, корисні копалини, Криворізький залізнорудний басейн (разом з С. Процюком), водне господарство (разом з А. Лебедем) і лісова та деревообробна промисловість.

З важливіших економічних статей, поміщених в окремому списку для кожного тому, слід назвати таких авторів в алфавітному порядку: Б. Винар — вовняна промисловість, горючі природні гази; В. Каразин — кольорова металургія, кондитерська промисловість, конопледжутова промисловість, консервна промисловість, легка промисловість; І. Витанович — Микола Зібер, зовнішня торгівля (разом з В. Голубничим та Є. Гловінським), кооперативна наука та кооперація (разом з В. Голубничим); В. Голубничий — життєвий стандарт, заготівлі сільсько-господарських продуктів, Інститут економіки АН УРСР, колгосп, колективізація, машинобудування, механізація; Є.

Гловінський — економічна освіта, капіталізм на Україні, капіталовкладення, комбінат, кустарна промисловість (разом з В. Кубійовичем); А. Жуковський — Каховський гідровузол; А. Качор — Маслосюз; М. Курах — машино-тракторні станції; А. Лебідь — водне господарство; О. Оглобин — мито (разом з В. Голубничим); А. Поплюйко — важке машинобудування, вогнетривка промисловість, Дніпровська гідроелектростанція, Донецький басейн (разом з В. Кубійовичем); С. Ю. Процюк — електрифікація, кам'яновугільна промисловість, Керчинський залізнорудний басейн, манганова промисловість.

Слід додати, що, крім українського видання ЕУ, редакція підготувала англomовний двотомник, перша частина якого появилася у видавництві Торонтського університету; у другій частині, яка готується до друку, буде поміщений матеріал про економіку України.

Крім праці над гасловою частиною ЕУ, Європейський відділ НТШ видав ряд наукових записок з українознавчої тематики. Як том 175 цих записок появилася монографія автора цих рядків «Українська промисловість. Студія советського колоніялізму» (передмова проф. В. Тимошенка, Париж, 1964, 397 стор.). Монографія є фактично першим томом ширше запланованого дослідження стану української промисловости в СРСР — продукційної програми та виробничого профілю української промисловости, радянської політики капіталовкладень, апарату та наслідків промислових плянувань, структури органів управління тощо.

Деяку увагу економічній проблематиці присвячують також українські громадські організації і видавництва у Франції. На сторінках тижневика «Українське слово», органу Української національної єдності (УНЄ), публікуються статті з економічних питань: С. Ю. Процюка — про розвиток української промисловости і радянське плянування, М. Павлюка — про фінансову політику, Я. Шумелди — з ділянки економічної політики, Б. Винара — про українську промисловість. У видавництві цієї газети появилася ряд книжок з радянськознавчої проблематики, де обговорюються також економічні питання. До помітніших з-поміж них належать: Яків Шумелда, «Від Маркса до Маленкова» (Париж, 1955, 220 стор.) та його «Зміни в СРСР після смерті Сталіна» (Париж, 1956, 338 стор.); Дмитро Андрієвський, «Російський колоніялізм і советська імперія» (Париж, 1958, 108 стор.); Богдан Винар, «Економічний колоніялізм на Україні» (Париж, 1958, 1958 стор.). У Парижі вийшла друком простора книга енциклопедичного характеру «Буковина, її минуле і сучасне» (1956, вид-во «Зелена Буковина», 966 стор.), авторами якої є Д. Квітковський, Т. Бриндзан та А. Жуковський. У ній опубліковано багато матеріалу про історичний розвиток та теперішній стан економіки Буковини.

Також у другому паризькому тижневику «Українець — Час», який появлявся як орган Об'єднання українських робітників у Франції (ОУРФ), публікувалися деякі економічні статті та економічна хроніка.

У Франції появилася розвідка Д. Піснячевського «Від капіталізму до кооперативізму» (Париж, 1945, 128 стор.).

★

Принаймні коротко треба згадати ті французькі дослідні установи, які вивчають радянську економіку. У деяких французьких виданнях обговорюються також питання, цікаві для дослідження української економіки, зокрема питання господарського регіоналізму; широко дискутувалися децентралізаційні реформи Хрущовського періоду тощо. Для прикладу подаємо такі студії:

Р. Bernard, „Les critères de la politique économique regionale en URSS“ („Cahiers du Monde Russe et Soviétique“, No. 3, janvier-mars 1962, pp. 109-121); Н. Chambre, „L'aménagement du territoire en URSS. Introduction à l'étude des regions économique soviétique“ (Edition Mouton, Paris, 1959).

У загальному українця у французьких публікаціях представлена незадовільно, хоч у післявоєнні роки у Франції значно зросло зацікавлення радянською проблематикою. Крім довоєнного Інституту слов'янських студій, працює тепер багато інших дослідних установ.

Багато матеріалів містить офіційна публікація міністерства фінансів „Problèmes économiques, statistiques et études financières“.

Широко відомі праці французьких дослідників про радянську економіку: І. Кальвеза — про національний дохід, Г. Вронського та Ж. Накона — про сільське господарство, М. Л. Лявіня — про капіталовкладення, Ш. Беттельгайма — про радянське планування. Дуже серйозною позицією у французькій економічній літературі є праця відомого російського економіста С. Н. Прокоповича „Histoire économique de l'URSS“ (Paris, 1952). Тільки посередньо заторкують деякі економічні проблеми праці В. В. Аспатур'яна та Д. Берснера, присвячені вивченню національного питання в СРСР (V. V. Aspaturian, „The Union Republics in Soviet Diplomacy“, Libraire Minard, Paris, 1960; D. Boersner, „The Bolsheviks and the National and Colonial Question“, Libraire Minard, Paris, 1957).

Немає відомостей про якусь систематичну участь українських економістів у дослідних працях французьких інститутів, за винятком Всеволода Голубничого, згаданого вже в підрозділі про Інститут вивчення СРСР. Частково цікавиться економічними питаннями також професор Брюссельського університету Роман Якемчук, автор кількох праць з ділянки міжнародного права; також у праці проф. Василя Маркуся порушується економічна проблематика.

★

У перші роки другої світової війни на терені Великої Британії перестали діяти існуючі там українські установи. Лише після того, як з Канади прибули вояки українського походження, постав окремий український військовий клуб (весна 1941), а з 1943 року почав виходити «Інформаційний листок». Після цього створено Союз

українських канадських вояків (СУКВ), що був предтечею Центрального українського допомогового бюро (ЦУДБ) та Союзу українців у Великобританії (СУБ). Упродовж 1947 року ЦУДБ видало кілька чисел „The Refugee“; головна увага допомогового бюро була звернена на переселення полонених вояків української дивізії «Галичина» з Італії на Британський острів. При кінці 1940-их років кількість українців тут значно збільшилася: коло 14 500 осіб з-поміж військовополонених дивізії та колишніх вояків польського корпусу генерала Андерса і коло 20 000 українців, завербованих на працю з території британської окупаційної зони в Західній Німеччині. У наслідок цього, крім згаданого СУБ, постали нові суспільно-громадські організації.

З огляду на брак інтелігенції серед української еміграції у Великобританії наукова праця не могла бути поставлена на відповідному рівні. Це стосується також і видавничої діяльності. Заснований у 1947 році тижневик «Українська думка», як орган СУБ, досить рідко містить інформації про економічне життя на Україні. Більшу увагу присвячують економічним питанням місячний журнал «Визвольний шлях» (1948 і досі) та англomовний кварталник «Ukrainian Review» (1954 і досі). Однак більшість опублікованих там статей мають радше публіцистично-пропагандивний характер. До важливіших співробітників журналу треба зарахувати проф. М. Величківського, який редагував матеріали, підготовлені економічною секцією УВАН, про що згадано в підрозділі про УВАН у Німеччині. Крім цього, він опублікував там такі статті з ділянки сільського господарства: «Участь кредиту в сільському господарстві України в час советсько-московської окупації» (ч. 1, 1954). «Нове плянування сільсько-господарського виробництва» (ч. 5, 1955), «Сучасний стан працюючих в СРСР» (ч. 2, 1956), «Комуністичний визиск селянства» (ч. 4, 1957), «Ліквідація селянського присадибного господарства» (ч. 7-8, 1958), «Причини занепаду сільського господарства в СРСР, зокрема на Україні» (1964) та інші. На економічні теми в журналі писав також Михайло Павлюк (М. Марченко) — про радянське плянування, колоніальний визиск України, зовнішню торгівлю та фінанси СРСР. Він є автором брошури «Суспільство найближчого майбутнього — це нове суспільство дрібно-власницьке» (Дебрі, 1957, 120 стор.). З інших авторів у журналі «Визвольний шлях» треба згадати Д. Шалдія, Л. Лисенка, І. Бандуру, В. Богданюка та А. Кирпича.

В англomовному кварталнику друкувалися економічні статті таких авторів: Д. Шалдія, М. Мироненка, М. Чировського, А. Микулина та Б. Винара (переклади його статей з двотижневика «Сучасна Україна»). Заходами СУБ появилася збірник статей п. н. «Russian Oppression in the Ukraine. Reports and Documents» (Ukrainians Publishers, London, 1962, 576 p.), де знаходимо інформативну статтю Володимира Косика «Колоніальна експлуатація України Росією». На жаль, збірник зредагований незадовільно, і тому треба погодитися з американським дослідником українського питання Джоном Армстронгом, який у сво-

їй рецензії в журналі «Soviet Studies» (Glasgow) пише, що цінні свідчення очевидців про голод та вбивства більшовиків на Україні перемішано з дешевою пропагандою, а це тільки знижує вартість опублікованих матеріялів і викликає упередження в наукових працівників, зацікавлених українською справою.

*

Знову принаймні коротко треба згадати англійські публікації, в яких заторкнена також економіка України. Наукові досліді господарського життя СРСР мають місце в усіх університетах, при чому окремо належить відзначити School of Slavonic and East-European Studies (University of London), Institute of Soviet and East-European Studies (University of Glasgow), як також окремі катедри історичних та соціально-економічних наук в Оксфордському університеті. З важливіших періодичних видань, де часто друкуються матеріяли про радянську економіку і національне питання в СРСР, треба передусім згадати: „Survey“ — A Journal of Soviet and East-European Studies (London), „Slavonic & East-European Review“ (London), „Soviet Studies“ (Glasgow). В останньому журналі, завданням якого є аналізувати соціально-економічні процеси в СРСР, публікуються матеріяли, цікаві для українського читача, як от рецензії на українознавчі праці вже згаданого Дж. Армстронга; з українських авторів згадаємо С. Ю. Процюка „Russian intervention in early Ukrainian economic planning“ (No. 15, April 1964, pp. 443-458); у статті Dana G. Dalrymple „The Soviet famine of 1932-34“ (No. 15, January 1964, pp. 250-284) цитовані українські автори, але політичний аспект голоду на Україні належно не представлений.

З-поміж монографічних досліджень різних аспектів радянської економіки, в тому числі також і питань, пов'язаних з розвитком народного господарства України, треба вирізнити такі:

Walter Kolarz, „Russia and her Colonies“ (Prieger, New York, 1952); Walter Kolarz, „Race Relations in the Soviet Union“ (University of Hawaii Press, Honolulu, 1955); Walter Kolarz, „Communism and Colonialism — Essays“ (St. Martin Press, New York, 1964).

У першій монографії автор обговорює радянську політику щодо неросійських народів, при чому окремий розділ присвячує Україні. Там подані сконденсовані інформації про стан української економіки, хоч одночасно не цілком вірно насвітлено українсько-російську дискусію в 1920-і роки про колоніяльний визиск України.

Національне питання в СРСР з деяким насвітленням економічних проблем обговорюється у збірнику радянських офіційних документів з коментарями Рудольфа Шлесінгера (R. Schlesinger, „The Nationalities Problem and Soviet Administration“, Routhledge, London, 1956). З інших праць відногуємо кілька розвідок, у яких зроблено порівняння між радянським і британським колоніялізмами:

Palme Dutt, „Britain's Crisis of Empire“ (London, 1949); Leonard Barnes, „Soviet Light on the Colonies“ (London, 1944); George Padmore, „How Rus-

nia transformed her Empire" (London, 1946); Kathleen Stahl, „British and Soviet Colonial Systems“ (London, 1950).

*

Підсумовуючи, можна ствердити, що, не зважаючи на кількісне збільшення української еміграції у Великобританії, українознавчі праці належать і далі до рідкісних явищ. Хоч у післявоєнні роки у Великобританії зросло зацікавлення радянськими справами, не вдалося (за деякими винятками) звернути увагу дослідників на українське питання в СРСР. Нам здається, що між двома світовими війнами зацікавлення Україною було куди більше, коли згадати такі публікації:

A. R. Vowles, „Ukraine and its People“ (London, 1939); W. E. D. Allen, „The Ukraine — A History“ (Cambridge, 1940); „Contemporary Russia“ — журнал, який появлявся в Лондоні з 1936 року і опублікував чимало матеріалу про Україну.

*

В інших західноєвропейських країнах існують незначні українські колонії і там тільки одиниці присвятили себе науковій праці. Так у Швеції були опубліковані дослідження Богдана Кентржинського про шведсько-українські взаємини в добу Мазепи і англійська монографія Юрія Бориса про Російську комуністичну партію та соціалізацію України; в Італії на сторінках преси та журналів друкуються статті і розвідки Василя Федорончука, в яких порушуються також питання економічної експлуатації України Росією. Згадати треба, що в різних європейських публікаціях можна знайти статті українських економістів, які працюють в університетах США та Канади.

РОЗДІЛ X

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ — 1945-65

На терені США перебуває — в порівнянні з іншими країнами поселення української еміграції — найбільша кількість українців. Історія тутешньої еміграції датується початком 70-их років 19 стол., але вже в 90-і роки помічаємо більший вплив української заробітчанської еміграції, головне з Галичини, Закарпаття та Буковини, а згодом, з 1900-их років, — також з інших областей України. За обрахунком «Енциклопедії українознавства» до США прибуло в 1899-1914 рр. близько 260 тис. українців. Після другої світової війни, в рамках закону про переселення переміщених осіб та політичних утікачів, до США переїхало близько 80 тис. нових емігрантів. Можна припускати, що у США живе тепер понад 1 млн українців, урахувавши сюди також коло 80% народжених у США, в тому чи-

слі 50% поселенців — з Галичини та Буковини, 40% — з Закарпаття, 10% — з наддніпрянських областей. До найбільших українських скупчень належать: Нью-Йорк, Джерсі Сіті, Ньюарк, Філадельфія, Пітсбург, Детройт, Чікаго, Клівленд.

Громадське життя американських українців значно посилилося після прибуття нової еміграції. Поруч забезпечувальних союзів, заснованих старою еміграцією, — Український народний союз із щоденником «Свобода», Провидіння з щоденником «Америка», Український робітничий союз із тижневиком «Народна воля» та Українська народна поміч з тижневиком «Українське народне слово», — постають нові суспільні, професійні, наукові і політичні організації. Забезпечувальні союзи відіграють важливу роль в громадському житті американських українців; вони займаються також і видавничою діяльністю. З політичних та суспільно-громадських організацій треба згадати такі: Організацію державного відродження України (ОДВУ), засновану до приїзду нової еміграції, з місячником «Самостійна Україна»; Українську вільну громаду з кварталником «Вільна Україна»; Об'єднання прихильників визвольної боротьби України (ОПВБУ); Товариства прихильників УНР та Товариства сприяння Українській національній раді; Організацію оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ) з місячником «Вісник». Крім цього, існує ще цілий ряд організацій партійно-політичного забарвлення.

Економічними питаннями цікавляться також деякі професійні організації: Товариство українських інженерів з кварталником «Вісті українських інженерів», Українсько-американська асоціація університетських професорів, Українське історичне товариство з кварталником «Український історик», Товариство українських бібліотекарів, Правниче товариство, Товариство української кооперації з місячником «Наш світ».

Досить багато уваги видавничій справі присвячує Український конгресовий комітет Америки (УККА), громадсько-політична центральна українців у США; видавничою діяльністю займаються також деякі молодіжні організації, як от Союз українських студентських товариств Америки (СУСТА), «Пласт», Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Спілка української молоді Америки (СУМА) і студентські ідеологічні товариства «Обнова», «Зарево» та ТУСМ.

На терені США розгорнули працю також дві українські наукові установи — УВАН та НТШ, діяльність яких розглядатиметься в цій частині статті окремо.

Початок систематичної інформації про Україну та її господарське життя слід віднести до часу першої світової війни. Українські визвольні змагання і діяльність дипломатичних місій УНР та ЗУНР значно зацікавляли тоді Федерація українців у США. Політична діяльність заініціювали тоді Федерація українців у Злучених Державах Америки та Український народний комітет; у Нью-Йорку засно-

вано Українське інформаційне бюро, завданням якого було інформувати американську громадськість про визвольні змагання України.

До перших публікацій, де, крім політичних справ, обговорена деякою мірою також економіка України, належать такі брошури: „Ukraine's Claim to Freedom: An Appeal for Justice on behalf of 35 Million“ (Ukrainian National Association and Ruthenian National Union, New York, 1915, 125 pp.); „Ukraine on the Road to Freedom“. Selection of Articles, Reprints and Communications concerning the Ukrainian People in Europa. (Ukrainian National Committee of the US, New York, 1919, 80 pp.). У другій брошурі, де опубліковано різні протестні резолюції та офіційні документи (підписані Панейком та Сидоренком), як також досить наївні переклади кількох поезій Т. Шевченка та ремінісценції про побутові умови в царській Росії, подаються статистичні дані про Галичину проф. Степана Рудницького і інформаційні матеріали з американської преси про економіку України.

У 1918 році в одному американському видавництві появилася переклад відомої праці С. Рудницького „Ukraine — the Land and Its People“ (Rand McNally, New York, 1918, 369 pp.), яка впродовж багатьох років служила американському читачеві як єдиний довідник про Україну.

Доброякісними матеріалами є інформації, публіковані дипломатичною місією у Вашингтоні в серії п. н. «Приятелі України». Сюди зараховуємо передусім розвідку про господарські взаємини між Україною і Росією, фахово опрацьовану молодим тоді українським науковцем Володимиром Тимошенком, і інформаційний матеріал молодого українського дипломата Омеляна Рев'юка (V. Timoshenko, „Ukraine and Russia. A Survey of their Economic Relations“. Friends of Ukraine, Washington, D. C. 1919, 16 pp.; E. Reviuk, „Ukraine and the Ukrainians. A Handbook of concise Information regarding the Country, People, History and Industry of Ukraine“. Friends of Ukraine, Washington, D. C. 1920, 20 pp.). Також офіційні публікації державного департаменту США, зокрема про Берестейський договір, дають чимало цікавих інформацій про економічне становище України того часу (U. S. Department of State, „Text of the Ukraine „Peace““. Govt. Pr. OFF., Washington, D. C. 1918, 160 pp.).

Між двома світовими війнами інформації про господарське життя на Україні друкувано у згаданих уже вище газетах та в англomовному органі ОДВУ „Trident“, як також в окремих пропагандивних публікаціях, зв'язаних насамперед з польською пацифікацією в Галичині 1930 року. Треба також згадати виданий ОДВУ переклад праці Миколи Сціборського „Ukraine and Russia. A Survey of Soviet Russia 20-year Occupation of Eastern Ukraine“. (Organisation for the Rebirth of Ukraine, New York, 1940, 98 pp.) і видану при допомозі Українського народного союзу працю Юрія Вернадського „Bohdan: Hetman of Ukraine“ (Yale University Press, New Haven, 1941, 150 pp.),

в якій автор обговорює також соціальний та економічний лад на українських землях у добу Хмельниччини.

Треба нагадати, що в цей період не було організованого українського наукового життя у США, бо еміграція в наслідок малої кількості інтелігенції не могла цікавитися також і науковою діяльністю. Винятком були тільки окремі одиниці, — наприклад, професор Станфордського університету В. Тимошенко, — які не втримували живіших зв'язків з організованим українським громадським життям у США. Зацікавлення науковою роботою, в тому числі також економічними дослідями, почалося лише з приїздом нової еміграції до США.

Відділ Наукового товариства ім. Шевченка

Американський відділ НТШ постав 29 вересня 1947 заходами проф. Миколи Чубатого, і в наслідок переселення більшості членів НТШ до США та обрання нових дійсних і звичайних членів цей відділ є сьогодні чисельно найбільший. Діяльність НТШ розгортається у формі публічних доповідей з наукової та науково-популярної тематики і окремих серійних публікацій — «Записки НТШ», «Бібліотека українознавства», англomовні резюме доповідей п. н. «Просідінгс». Всією діяльністю керує президія НТШ з осідком у Нью-Йорку; крім цього, на терені США працює керівництво двох секцій — математично-природописно-лікарської і філологічної. У більших осередках українського поселення існують низові клітини НТШ — Вашингтон, Детройт, Клівленд, Філадельфія та Чикаго; в деяких інших містах НТШ репрезентоване мужами довір'я.

Економічні досліді належать до компетенції Історично-філософської секції, керівництво якої перебуває в Сарселі (Франція); на терені США економічними дослідями керують: Економічна комісія (голова — Микола Величківський, секретар — Б. Винар) і Комісія економічних проблем України (голова — Ілля Витанович).

Як уже згадано, наукова діяльність НТШ проявляється в більшості в формі доповідей членів товариства. Для ілюстрації дослідних зацікавлень окремих економістів подаємо теми деяких доповідей, виголошених у хронологічному порядку, при чому очевидно аж ніяк не претендуємо на вичерпність: М. Чировський, «До основ майбутньої економічної структури на Україні» — 1. 12. 1950; В. Тимошенко, «Використання кредитів у сільському господарстві України за час радянської влади» — 15. 3. 1952; Р. Гойдиш, «Питання подвійности в системі господарського обліку» — 3. 5. 1952; М. Дудра, «Американські економісти і американська економічна наука» — 12. 7. 1952; М. Чировський, «Теоретичне обґрунтування державної економічної ініціативи та планування в системі капіталізму» — 20. 9. 1952; М. Величківський, «Сільсько-господарська політика на Україні в період після звільнення її від радянської окупації» — 1. 11. 1952; М. Стець,

«Місцеве господарство в СРСР» — 6. 12. 1952; А. Ткачук, «Сільсько-господарська політика німців на Україні в 1941-44 рр.» — 28. 3. 1953; Ю. Рибак, «Економічні питання Берестейського договору» — 25. 4. 1953; В. Січинський, «Рецензія на статтю „Промисловість” в ЕУ» — 3. 5. 1953; І. Витанович, «Роль кооперативного сектора в радянській економіці» — 26. 12. 1953.

Заходами Економічної комісії в Клівленді відбулася від 4 до 6 вересня 1954 перша конференція українських економістів у США. На ній прочитано такі доповіді: М. Величківський, «Економіка сільського господарства України за радянської влади»; М. Курах, «Машинно-тракторні станції на Україні»; Б. Винар, «Розвиток української легкої промисловости»; К. Церкевич, «Участь України у хлібній продукції колишньої царської імперії»; З. Мельник, «Капіталовкладення в економіку СРСР»; Я Сушків, «Зовнішні господарські зв'язки української промисловости». Друга конференція цієї комісії відбулася 26-27 січня 1957 у Нью-Йорку з загальною тематикою «До питання колоніялізму в народному господарстві України», при чому М. Величківський говорив про питання сільського господарства, В. Голубничий — фінансів, Б. Винар — промисловости.

У рамках Світового конгресу української науки (Нью-Йорк, 9-10 вересня 1961) Б. Винар виголосив доповідь на пленарному засіданні п. н. «Стан української економічної науки в 1950-их роках»; на засіданнях економічної комісії — М. Чировський про «Меркантилізм на Україні на переломі 17 та 18 століть» та М. Величківський про «Радянський експеримент з агромістами».

Почавши з 1958 року, праця Економічної комісії НТШ значно послабилася, що частково треба пояснити деякими специфічними умовами, які створилися в американському відділі НТШ.

Треба сказати, що у видавничій програмі НТШ у США присвячено досить мало уваги працям з ділянки вивчення економіки України. Відзначаємо короткий нарис М. Величківського «Знищення сільсько-господарських науковців у Кам'янці Подільському» (надрукований у збірнику на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою — «Записки НТШ», ч. 173, Чикаго 1962), популярно написану студію М. Чировського „The Ukrainian Economy. Its Background, Present Status and Potentials of Future Growth“ (New York, 1965, 93 pp., що появилася в серії «Бібліотека українознавства», ч. 16, Нью-Йорк, 1965, 93 стор.) і джерельну студію С. Процюка „Economic Development of the City of Lviv“ (що появилася 1963 року заходами окремого ювілейного комітету з приводу 700-річчя Львова у Нью-Йорку і при співпраці НТШ). Зокрема треба згадати дослідну працю І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964), що появилася при фінансовій підтримці Товариства української кооперації у США.

Українська вільна академія наук

Першим головою американського відділу УВАН був обраний проф. Михайло Ветухів, який поклав багато зусиль у розбудову цієї наукової установи. Зокрема треба відзначити багатогранну видавничу діяльність УВАН — 20 книг англомовних «Анналів», наукових збірників, окремих монографій тощо. Працею УВАН керує управа на чолі з проф. О. Архимовичем при допомозі періодичних конференцій дійсних членів УВАН. Дослідна праця і більшість наукових конференцій в основному мають місце в Нью-Йорку. Крім цього, представництва УВАН існують також у Вашингтоні, Детройті, Денвері та інших містах США. З офіційних повідомлень управи УВАН можна довідатися, що з 1950 до 1965 років в рамках УВАН відбулося понад 700 наукових конференцій, на яких виголошено понад тисячу доповідей з різних ділянок українознавства.

Студії економіки України належать до компетенцій Правничо-економічного відділу, головою якого був до своєї смерті проф. Володимир Тимошенко; економічна тематика представлена також у працях Комісії для дослідів над пореволюційною Україною під головуванням проф. Івана Решетаря (секретар — проф. Всеволод Голубничий). Для характеристики наукових зацікавлень членства УВАН економічною тематикою подаю деякі доповіді, виголошені в рамках діяльності УВАН, при чому доповідачі згадуються в алфавітному порядку:

Архимович О., «Систематичне фальшування статистичних даних про урожай в СРСР» — 16. 10. 1960; Величківський М., «Стан сільського господарства на радянській Україні» — 22. 6. 1951, «Селянська реформа» — 15. 12. 1962; Винар Б., «До питання економічного колоніалізму на Україні» — 10. 2. 1956, «До питання російсько-українських економічних взаємовідносин в СРСР» — 17. 11. 1956, «Розвиток української легкої промисловости» — 14. 5. 1957, «Розвиток економічної науки в УРСР» — 20. 2. 1960, «Вивчення економіки України на еміграції» — 2. 3. 1963; Голубничий В., «Сучасний промисловий розвиток України» — 30. 4. 1955, «До питання розвитку радянської економіки за 1929-56 роки» — 2. 3. 1957, «Радянські колгоспи» — 17. 12. 1958, «Науковий і політичний аспекти радянської статистики» — 19. 10. 1957, «Сучасні американські студії радянської економіки» — 7. 5. 1960, «30 років колективізації на Україні» — 16. 10. 1960, «Сучасний стан історичних дослідів економіки України в УРСР» — 9. 6. 1962; Дубинець І., «Боротьба України проти колгоспної системи» — 12. 12. 1953; Дудра М., «Робітниче питання і профспілки у США» — 28. 12. 1955; Єфремов М. Є., «Економіка Кубані» — 28. 2. 1953; Замша І., «Використання радянських джерел в економічних студіях» — 4. 6. 1952, «Українська кооперація за 1917-20 роки» — 3. 5. 1952, «Програма студій економіки України за проектом проф. В. Тимошенка» — 7. 2. 1953; Коваль Л., «М. Туган-Барановський» —

15. 6. 1963; Мельник З. М., «До методології обрахунків прибутковости в підприємствах УРСР» — 30. 6. 1961, «Український капітал у радянській економіці в час першої п'ятирічки» — 27. 12. 1961, «До питання визначення економічної ефективности капіталовкладень в СРСР і США» — 22. 6. 1963; Мартос Б., «Українська валюта 1917-20 років» — 4. 10. 1958, «Характеристика суспільного господарського ладу в СРСР» — 20. 11. 1958; Оглоблин О., «Розвиток промисловости Правобережної України у 18 стол.» — 14. 11. 1953; Світ І., «Поклади золота і його експлуатація на Зеленому Клині» — 14. 3. 1953; Сосновий Т., «Проблеми житлової площі в СРСР» — 7. 2. 1953.

Як і в НТШ, багато з виголошених доповідей не появилось друком. Треба сказати, що також у виданнях УВАН економічна проблематика репрезентована незадовільно. Так, у «Літературно-науковому збірнику» УВАН (вип. I, Нью-Йорк 1952) була надрукована тільки коротка студія Євгена Пизюра «Новий фрагмент радянської аграрної політики», де обговорено питання укрупнення колгоспів у світлі тодішніх повідомлень радянської преси. Деякі економічні матеріали можна зустріти також на сторінках англомовних «Анналів УВАН», наприклад, переклад давнішої праці В. Тимошенка про М. Тугана-Барановського і переклад відомої праці останнього про господарські кризи — V. Timoshenko, „M. I. Tuhun-Baranovsky and Western European Economic Thought“ (The Annals of UVAN, No. 3, 1954, p. 803-823); M. I. Tuhun-Baranovsky, „Periodic Industrial Crises. A History of Britain Crises“ (ibid., p. 745-802). Цінний матеріал про дослідну працю українських істориків економіки подає історіографічний нарис Д. Дорошенка та О. Оглоблина „A Survey of Ukrainian Historiography“ (New York, 1957). Багато економічних матеріалів історичного характеру можна знайти в монографії проф. Наталії Полонської-Василенко „The Settlement the Southern Ukraine, 1750-1775“ (New York, 1955). Окремо треба загадати випуск «Анналів» з матеріалами Комісії для дослідів над пореволюційною Україною з статтями В. Голубничого та американського автора Р. С. Салліванта — V. Holubnytsky, „On the Rationale of the Soviet Collectivization of Agriculture in 1929“; R. S. Sullivant, „The Agrarian-Industrial Dichotomy in the Ukraine as a Factor in the Soviet Nationality Policy“ (New York, 1961).

Доводиться тільки шкодувати, що у зв'язку з фінансовими труднощами «Анналі» — мабуть, найсерйозніше наукове видання української еміграції — появляються з надто великими перервами.

Інші видавництва

Треба сказати, що НТШ та УВАН звертають більше уваги на вивчення українознавства в традиційній площині, тобто в площині літературно-філологічних чи взагалі гуманістичних наук. Економічні науки — як також і соціологія, географія, психологія та педаго-

гіка — репрезентовані в науковій праці та у видавничій діяльності цих установ незадовільно. Цим, може, треба частково пояснити факт, що молодше покоління економістів (зокрема велика кількість викладачів в американських вищих учбових закладах, яка саме рекрутується з-поміж цієї української наймолодшої генерації) не бере активної участі в праці НТШ та УВАН.

Заки перейти до характеристики дослідів цієї молодшої генерації, які, до речі, мають місце в рамках американських наукових інститутів, університетів та коледжів, спробуємо наперед подати інформації про ті українські громадські і політичні установи та видавництва, які, хоч і не працюють науково, все ж таки уможливають появу деяких економічних студій, що мають серйозне наукове значення.

Насамперед згадаємо видавничу діяльність Українського конгресового комітету Америки (УККА), який, починаючи з 1944 року, видає англомовний «Український кварталник» — колись за редакцією проф. Миколи Чубатого, тепер д-ра Володимира Душника. У підзаголовку назви читаємо «журнал східноєвропейських та азійських студій». Економічних матеріалів опубліковано тут досить багато, на жаль, більшість з них має радше пропагандивний характер; тому, на нашу думку, редакційна політика цього журналу повинна б бути змінена на краще. При цьому аж ніяк не хочемо сугерувати погляд, що журнал повинен би мати суто науковий характер. Однак публіцистика, зокрема за останні роки, практикована на сторінках «УК», не в силі переконати нікого з-поміж інтелігентних американських читачів. Сказане стосується, на жаль, багатьох статей з економічної тематики.

Наукову вартість мають статті відомого ґрунтознавця проф. Г. Махова ¹⁾, економіста інж. С. Процюка, який обговорює ряд питань структурного розвитку української промисловости та інших ділянок народного господарства ²⁾, а далі — статті М. Величківського та К. Кононенка ³⁾, М. Чировського, М. Мельника й О. Домбровського.⁴⁾

¹⁾ Н. Makhiv. „The Agrarian Policy of the USSR“ (Summer 1951); „The Ukraine and the Fourth Five-Year-Plan“ (Autumn 1952).

²⁾ S. Prociuk. „The Evacuation of Industry in 1941 and the Postwar Economy of Ukraine“ (Summer 1949); „Ukrainian Donbas at the Close of the Fourth Five-Year-Plan“ (Summer 1950); „Labor Conditions in the Metallurgical Industry of Ukraine“ (1957); „The Oil Industry in Ukraine“ (1954); „The Ukrainian and World Iron Resources“ (Winter 1956); „Transportation in Ukraine“ (March 1957).

³⁾ M. Velytkivsky. „The Economic Position of the Ukrainian Farmer after World War II“ (Winter 1952).

K. Kononenko. „Liquidation of MTS — a Risky Maneuver“ (June 1958).

⁴⁾ M. Chyrovsky. „Economic Aspects of the Ukrainian-Moscovite Treaty of 1654“ (1954).

Думаю, що не буде виявом нескромності, якщо до цієї категорії зарахую також свої статті.⁵⁾

Крім економічних матеріалів, опублікованих в «УК», УККА видав також інформаційну брошуру К. Кононенка „Colonial Disfranchisement and Exploitation of Ukraine by Moscow“ (New York, 1958).

Деяку увагу економічним питанням присвячує Дослідно-видавниче об'єднання «Пролог», яке у своїй «Суспільно-політичній бібліотеці» опублікувало статистичну розвідку Дмитра Соловєя «Політика ЦК КПРС у плануванні розвитку промисловости та промислових кадрів на Україні» (Нью-Йорк, 1960, 108 стор.) і збірник статей п. н. «Документи українського комунізму» (Нью-Йорк, 1962, 232 стор.), в якому надрукована відома стаття Михайла С. Волобуєва «До проблеми української економіки» («Більшовик України», чч. 2 та 3 за 1928 рік). З рамени «Прологу» появляється місячник „Digest of the Soviet Ukrainian Press“ («Вибір з української радянської преси»), в якому систематично поміщуються економічні матеріали на підставі українських радянських пресових джерел.

Починаючи з 1954 року, появляється в Нью-Йорку із значними перервами науково-популярний кварталник «Український господарник» за редакцією проф. М. Величківського. Досі вийшло тільки вісім чисел, і то завдяки самопосвяті редактора. Тематика в основному економічна, хоч деколи друкуються також матеріали з інших ділянок. З цікавіших статей належить відзначити такі: М. Величківський, «Важне становище українського селянина» (ч. 3, 1954), «Заробітна платня сільсько-господарських робітників на Україні» (ч. 4, 1954), «До питання сучасної кризи в сільському господарстві України» (ч. 5, 1955) і «Занепад сільсько-господарського виробництва на поневоленій Україні»; Б. Винар, «Економічні проблеми соціалізму і ліквідація протилежностей між селом і містом» (ч. 1, 1954), «Чи дійсно на сьогодні є нові завдання легкої промисловости України» (ч. 2, 1954), «Українська текстильна промисловість» (ч. 4, 1954) і «Шкіряно-взуттєва промисловість України» (чч. 5 та 6, 1955); К. Церкевич, «Спроба аналізу участі чужинецьких капіталів у господарському житті України» (ч. 1, 1954) і «Головні причини іміграції чужинецьких капіталів в українське народне господарство в 1900-их роках» (ч. 2, 1954); П. Кованьковський, «Фінансово-економічна політика США» (ч. 2, 1954); М. Дудра, «Колгоспи в країнах поза радянською орбітою» (ч. 2, 1954); І. Розгін, «До питання про стан українського тваринництва» (ч. 8, 1963); О. Архимович, «Культура бавовни на Україні» (ч. 4, 1954).

М. Melnyk. „Some Observations on the Relationship between Economics and Politics in the Soviet Union“ (Summer 1955).

О. Dombrowsky. „The Economic Relations of the Ukraine and the Ancient World“ (Autumn 1950).

⁵⁾ В. Vynar. „The Establishment of Soviet Economic Colonialism in Ukraine“ (March 1957); „The Ukrainian Economy — Victim of War“ (September 1958).

Крім цього, у видавництві «УТ» появилися дві брошури М. Величківського — «Сільське господарство України і колоніальна політика Росії» (1957) та «Ліквідація присадибного господарства за комуністичної системи» (1958).

Економічній проблематиці присвячують деяку увагу також інші журнали, але, на жаль, більшість цих матеріалів не має великої наукової вартості, тому спробуємо зробити перегляд тільки важливіших, на нашу думку, статей. У журналі «Вільна Україна» слід відзначити статті проф. Дмитра Соловоя, базовані на солідному статистичному матеріалі та офіційних радянських документах: «Про вияви колоніального режиму на Україні» (ч. 12, 1956), «Вияв політики колоніалізму ЦК КПРС за допомогою статистичних даних про роздрібний товарообіг України» (ч. 5, 1958), «Колоніальна політика ЦК КПРС у світлі цифрових даних про транспорт та зв'язок України» (ч. 6, 1959). З інших статей заслуговують уваги: Матвій Стахів, «Соціальні і економічні погляди І. Франка» (ч. 3, 1956); Ілля Гольдман, «Економічна самостійність України» (ч. 6, 1955); М. Курах, «Права та обов'язки селян у колгоспній системі СРСР» (ч. 18, 1958) і «Робітництво в СРСР» (ч. 21, 1959). У журналі «Розбудова держави», який появлявся з 1949 до 1958 року, на економічні теми писали: Євген Гловінський — «Радянська торгівля і постачання» (ч. 9, 1957), Степан Ю. Процюк — «Нафтова промисловість України» (ч. 6, 1954), М. Величківський — «До питання економічної системи в СРСР» (ч. 9, 1957) і редактор цього журналу Б. Винар — «Радянське упромисловлення» (ч. 4, 1952). «Післявоєнний розвиток радянської промисловости» (ч. 5, 1953), «Розвиток української легкої промисловости» (чч. 6 та 7 за 1954 і 1955 рр.), «Професор Володимир Тимошенко» (чч. 7, 8 та 9, 1957), «До питання українсько-російських економічних відносин» (ч. 9, 1957). У видавництві «РД» появилася брошура Б. Винара «Розвиток української легкої промисловости» (Денвер, 1955). Економічні статті зустрічаємо також у журналі Товариства українських студентів ім. Міхновського (ТУСМ) «Фенікс» — наприклад, З. Л. Мельник, «До економічної системи на Україні» (ч. 5, 1956); у журналі ОДВУ «Самостійна Україна» — П. Стерчо, «Соціально-економічна розбудова Карпатської України в 1938-39 рр.» (квітень 1957), С. Ю. Процюк, «Сучасний стан транспорту на Україні» (січень-червень 1950), «Економіка України і важливіші соціальні питання» (квітень-червень 1951), «Енергетичне господарство України» (грудень 1951 та січень 1952) і «Найновіші втрати в економіці України як наслідок скапційної політики Москви» (травень-червень 1953); у журналі ООЧСУ «Вісник» — О. Оглоблін, «Проблеми економіки України в науковій та громадській думці 19-20 стол.» (ч. 1, 1963). Інформаційні матеріали з економіки друкуються у журналі господарсько-кооперативної і громадської думки «Наш світ» і у «Вістях українських інженерів».

Не згадуватимемо тут численних спогадів окремих громадських

та політичних діячів, де часто міститься багато цікавого матеріалу для вивчення соціально-економічної думки на Україні. Сюди зараховуємо такі мемуаристські публікації: Євген Чикаленко, «Спогади» (УВАН, Нью-Йорк 1955); Іван Макух, «На народній службі» (Українська вільна громада, Детройт, 1958); Василь Іванис, «Стежками життя» (п'ять томів, Торонто, 1958-62).

Цінні матеріали для студій господарського життя на Україні подають праці українських істориків О. Оглоблина та Н. Полонської-Василенко.

РОЗДІЛ XI

АМЕРИКА, 1945-1965 (II)

Біо-бібліографічні дані про окремих дослідників

До найвидатніших українських економістів, які довший час проживали у США, треба насамперед зарахувати проф. Володимира Тимошенка (1885-1965). Про його дослідницьку працю в Європі ми писали попередньо; на цьому місці спробуємо схарактеризувати його працю в американських наукових установах. Як згадано, в 1925 році проф. В. Тимошенкові призначено стипендію Рокефелера; він приїхав з Праги до США, де в Корнельському університеті отримав ступінь доктора економічних наук. Через рік він повернувся у Чехо-Словаччину, де його обрано ректором Українського вільного університету (УВУ). На жаль, до виконання цих обов'язків він уже не міг приступити, бо дістав запрошення на постійну працю у США, куди й виїхав у 1928 році.

З 1928 по 1934 рік проф. В. Тимошенко викладає економічні дисципліни в Мічигенському університеті і в 1934-36 рр. працює також у департаменті сільського господарства у Вашингтоні. Починаючи з 1936 роком, він переходить на дослідну працю до Інституту харчування при Стенфордському університеті, де й працює до 1950 року. Після переходу на емеритуру проф. В. Тимошенко залишається до своєї смерти консультантом цього інституту.

Діяпазон наукових зацікавлень В. Тимошенка був дуже широкий з тим, що його головною діяльністю було досліджувати сільське господарство. Вихідною базою для студій сільського господарства служили для нього ґрунтовне вивчення географічного розміщення окремих сільсько-господарських культур і питання ресурсів окремих економічних районів в аспекті їх участі у світовому ринку. На ці теми автор писав уже в Чехо-Словаччині. Вивчаючи це питання, проф. В. Тимошенко цікавився також дослідженням кон'юнктурних циклів, зокрема багато праць він присвятив розглядові сільсько-господарської продукції в залежності від існуючих кон'юнктурних циклів, які впливають безпосередньо на ринкові операції. На цьому місці назвемо тільки найважливіші праці.

У розвідці, присвяченій розглядові хитань сільсько-господарської продукції у співвідношенні до породження господарських циклів ("The Role of Agricultural Fluctuations in the Business Cycles", Michigan University Press, 1930), автор стверджує, що величина наявних урожаїв вирішально впливає на визначення ринкових цін на зернові продукти; при цьому встановлюється також певне співвідношення між цінами на сільсько-господарські продукти і на промислове виробництво. У противагу до групи теоретиків, які в економічних циклах бачать певне самородне явище ринкового господарства, В. Тимошенко заступає думку, що перехід від депресії до господарського поживлення (і в слід за цим до високого кон'юнктурного напруження) відбувається не автоматично, а за допомогою складної кореляції певних економічних чинників. І так, наприклад, на підставі аналізу економічних циклів у США на протязі 60 років (1865-1925) автор установив, що, крім інших чинників, також і великі урожаї та збільшений експорт сільсько-господарських продуктів поважно впливали на структуральні зміни в економічних циклах США. З другого боку, гострі неврожаї погіршували господарську депресію.

Також і друга праця В. Тимошенка про світову кризу — "World Agriculture and the Depression" (Michigan Business Studies, 1933) — здобула визнання американських та закордонних фахівців з цього питання. У другій половині 30-их років, тобто у Стенфордському університеті, В. Тимошенка цікавить питання впливів валютної політики на хитання ринкових цін пшениці ("Monetary Influences on Postwar Wheat Prices", Wheat Studies, 1938). Слід зазначити, що автор негативно дивиться на конечність певних запобіжних заходів, щоб штучно забезпечити ціни пшениці на міжнародному ринку. Цій проблемі присвячена його окрема праця ("Wheat Subsidization and Exports. The Experiences of 1938-39", Wheat Studies, 1940), де стверджується, що субсидії для експорту надмірно знижують ціни на світовому ринку з супровідною негативною кореляцією у відношенні до внутрішніх ринкових цін в окремих районах.

У 1940-і роки автор знову повертається до проблеми вивчення кон'юнктурних хитань на базі статистичних матеріалів з продукції та ринкового збуту пшениці. Цій темі присвячені дві розвідки: "Variability in Wheat Yields and Outputs. Part I. Cycles or Random Fluctuations" (Wheat Studies, 1942), "Variability in Wheat Yields and Outputs. Part II. Regional Aspects of Variability" (Wheat Studies, 1943). У своїх висновках він підтримує раніше висловлений погляд, що хитання урожаїв в окремих країнах і разом з цим світова продукція пшениці не виявляють виразного циклічного характеру, — тому окремі коливання пшеничних урожаїв є радше випадковими явищами. Як київський економіст Є. Слущкий, так і проф. В. Тимошенко приходять до висновку: якщо коливання світової продукції пшениці нагадують певну циклічну закономірність, то це діється радше в наслідок підсумування випадкових хитань сільсько-господарської про-

дукції в окремих районах, ніж як результат впливу певних метеорологічних циклів універсального характеру на світову продукцію, — як це пробує довести більшість прихильників т. зв. аграрної теорії. Ці висновки автор підтверджує в студії “Interregional Correlations in Wheat Yields and Outputs” (Wheat Studies, 1944).

Виходячи з такої широкої бази, В. Тимошенко звертає окрему увагу на вивчення радянського сільського господарства. Цій темі він присвятив ряд праць, в тому числі монументальну студію “Agricultural Russia and the Wheat Problem” (Stanford University Press, 1932, 571 p.), яка написана в часі інтенсивних заходів уряду СРСР для переведення суцільної колективізації сільського господарства. Автор присвячує багато уваги історичному розвитку сільського господарства на терені СРСР, розглядаючи участь Росії і СРСР у міжнародньому ринку. За оцінками фахівців, книга має енциклопедичний характер і в західній економічній літературі безсумнівно належить до перших спроб повного опрацювання питання радянських експортів пшениці. Багато уваги приділено тут також і питанню українського сільського господарства, зокрема розглянено загальні принципи землеволодіння, український експорт, питання ліквідації народного комісаріату земельних справ УРСР. Питання структури радянського сільського господарства в 1930-31 рр. розглянено також у другій праці автора “Soviet Agricultural Reorganization and the Bread-Grain Situation” (Wheat Studies, 1937).

Історичний розвиток сільсько-господарської політики в Росії В. Тимошенко обговорює в студії “The Agrarian Policies of Russia and the Wars” (Agricultural History, 1943), в якій на підставі багатого статистичного матеріалу доводить тезу, що кожна територіяльна експансія російської імперії супровдилась обов’язковим зміцненням кріпацької системи. Питанню загальних напрямів радянської сільсько-господарської політики В. Тимошенко присвятив багато праць, з-поміж яких відмітимо тільки дві найважливіші: “Agriculture in the Soviet Spotlight” (Foreign Affairs, Jan., 1954) і “Agricultural Resources” (In: A. Bergson, ed. “Soviet Economic Growth”, Peterson, New York 1953). Гостру російську реакцію викликала стаття В. Тимошенка про колоніальну політику в СРСР “Soviet Agricultural Policy and the Nationalities Problem in the USSR” (In: “Report on the Soviet Union in 1956”, Institute for the Study of USSR, New York 1956, pp. 31-50). Цій темі присвячена також його передмова до праці автора цих рядків («Українська промисловість», 1964).

На закінчення огляду важливіших праць автора хочемо ще згадати, що проф. В. Тимошенко цікавився також питанням цукрової промисловости. З-поміж праць з цієї проблематики назвемо “The Soviet Sugar Industry and Its Postwar Restoration” (Stanford, 1951), де автор обґрунтовує непопулярну тезу про штучне насаджування цукрової промисловости поза межами України в кліматично непридатних умовах, що очевидно має свою окрему політичну вимову.

Після довгої недуги смерть перервала багато творчих замислів проф. Володимира Тимошенка. Він, як найкращий фахівець з цього питання, не встиг написати раніше заплановану студію про сільське господарство України, бо праця в американських дослідних інститутах не давала можливості належно присвятитися українознавчій проблематиці.

В попередніх частинах ми згадували проф. Іллю Витановича, дослідника соціально-економічної історії України, автора праць про кооперацію. На цьому місці спробуємо подати характеристику його наукових зацікавлень і деякі біографічні дані. І. Витанович народився 1899 року в Бурштині, Рогатинського повіту; іспит зрілості склав, повернувшись з війни, восени 1920 року у філії Академічної гімназії у Львові; студії почав в українському таємному університеті, де слухав курси з історії України проф. І. Крип'якевича і проф. Мирона Кордуби. Під час студій він познайомився також з відомими економістами Валентином Садовським та Олександром Мицюком, які деякий час перебували у Львові. У 1923 році І. Витанович почав студіювати в польському Львівському університеті — спочатку історію, а згодом у польського дослідника проф. Буяка — соціально та економічну історію. Після захисту докторської дисертації І. Витанович співпрацював з проф. Буяком в Інституті суспільно-економічної історії (1929-39). Тоді він опублікував ряд праць у виданнях інституту — “Roczniki z dziejów społecznych i gospodarczych”, “Studji”. У цих серійних виданнях інституту молодий учений поміщував рецензійні огляди української, російської та французької економічної наукової літератури, там у скороченні були надруковані його дисертація “Polityka agrarna sejmu Galicyjskiego w cyfrach budżetów krajowych, 1861-1914” (1930) і розвідки “M. Tuhan-Baranowski: życie i naukowa działalność” (1931), “Monografia rodziny robotniczej” (1926) та інші. Працюючи в інституті та семінарі проф. Буяка, д-р І. Витанович почав з 1927 року викладати в приватній українській торговельній школі Рідної школи (1927-37) і був директором кооперативного ліцею (1937-39). У той час він активно співпрацював у періодиках «Кооперативна республіка» (1928-39), «Господарсько-кооперативний часопис» та «Агрономічний вісник» і у виданнях НТШ. У 1933 році його обрано дійсним членом НТШ і головою Комісії нової історії України. Д-р І. Витанович був основником і довголітнім секретарем Комісії економіки, соціології і статистики. З його ініціативи вийшов п'ятий том збірника «Студії з поля суспільних наук і статистики», присвячений Олександрові Русову з статтею автора «О. Русов у взаєминах Галичини з Наддніпрянщиною» (1938). Деякі більші розвідки появилися окремими відбитками, як наприклад, «Володимир Навроцький — перший український статистик-економіст у Галичині на тлі своєї доби, 1782-1847» (Львів, 1934).

У зв'язку з війною 1939 року залишилися у рукописі готова до друку в «Записках» Історично-філософської секції НТШ простора

розвідка «Аграрна політика українських урядів 1918-20 рр.» і проект габілітаційної праці у проф. Буяка про «Господарські побутові спільноти слов'янських народів». Не закінченим залишився також проект української сільсько-господарської енциклопедії, в якому співпрацював д-р І. Витанович: друком появилася тільки перший зошит, і треба сказати, що зібрані для цієї праці матеріали зберігаються тепер у США.

Економічні питання автор розробляв також у популярній формі: загадаємо випуски вид-ва «Самоосвіта», де опубліковано «Історію українського селянства» (три частини, Львів 1933-35). Треба додати, що д-р І. Витанович був з 1934 року співробітником УТГІ і написав високошкільний підручник «Західньо-українське село; його студія і сучасний стан» (Подєбради 1935).

З приходом більшовиків до Львова І. Витановича запрошено на посаду професора новітньої історії України при кафедрі академіка д-ра Івана Крип'якевича; тоді обрано його також старшим науковим співробітником АН УРСР.

На еміграції він був професором УТГІ та УВЕШ (історія народного господарства, соціально-економічні доктрини, кооперація), як також викладав історію України в УВУ. Тоді вийшов його підручник «Історія народного господарства» (УВЕШ, Мюнхен 1947, 152 стор.). Перебуваючи в Мюнхені, проф. І. Витанович співпрацював з НТШ (журнал «Сьогочасне і минуле», «Енциклопедія українознавства») і цю співпрацю він продовжує по сьогодні, перебуваючи постійно у Чикаго. Багато його статей друкується в газетній частині «ЕУ».

Крім численних журнальних статей в англійській мові «Українському кварталнику», в журналах «Український історик» та інші, в 1954 році появилася його монографія «Кость Паньківський» та «Історія українського кооперативного руху» (Товариство української кооперації, Нью-Йорк 1964, 624 стор.). Остання праця є чи не найповнішим висвітленням розвитку кооперації, зокрема на західньоукраїнських землях; вона напевно послужить зразком для дальших дослідів цього питання в майбутньому. Ця праця — це результат багаторічних наукових дослідів: автор вивчає історію розвитку української кооперації на широкій базі політичних і суспільно-економічних умов історичного розвитку українських земель другої половини 19 і першої половини 20 стол., при чому подано чимало матеріалу для майбутнього дослідника історії українських економічних ідей та організаційних форм господарського життя на Україні.

Цей перелік праць І. Витановича вказує на широкі зацікавлення автора питанням історичного розвитку українського народного господарства, що поєднується з історичним вивченням розвитку українських економічних ідей. Нам здається, що тут можна провести паралелю з науковими зацікавленнями раніше згаданого проф. В. Садовського. У своїх історичних працях В. Садовський підкреслював значення правових форм у розвитку українського народного госпо-

дарства, при чому він зокрема цікавився історичним розвитком промисловости і географією розміщення продукційних сил України. І. Витанович виходить у своїх наукових працях радше з соціологічної бази і цікавиться передусім кооперативними формами, що служать засобом для економічної самооборони українського народу під російською і польською окупаціями. Профілі наукового зацікавлення цих двох дослідників значною мірою доповнюють себе взаємно, значно збагачуючи українську наукову економічну літературу.

Поскілки наукові досліди проф. В. Садовського та проф. І. Витановича, на думку автора цих рядків, носять виразний аналітичний характер з нахилом до узагальнювання, проф. Костянтин Кононенко (1889-1964), один з кращих знавців сільського господарства, належить, мабуть, до дослідників т. зв. описової економіки, продовжуючи традиції передових дослідників господарського життя України в 19 і на початку 20 стол.

Родом з Слобожанщини — К. Кононенко після закінчення Білгородської клясичної гімназії (1909) почав студіювати медицину, але в 1912 році змінив свої зацікавлення і перейшов на агрономічний відділ природознавчого факультету в Харкові. Студії закінчив у 1916 році; ще студентом зацікавився громадськими та політичними справами. З 1915 року він працює у великій громадсько-господарській організації — «Спілці сільського господарства» (ССГ), а після закінчення військової служби виконує обов'язки ексективного директора та заступника голови управи. К. Кононенко був членом Української Центральної Ради (від російських соціал-демократів меншовиків), працював також у Київській міській думі та у військовому комітеті Київської військової округи.

У 1920 році, тобто коли у зв'язку з домовленням з народним комісаріатом земельних справ УРСР ССГ фактично ввійшла в апарат наркомзему, К. Кононенка покликано на посаду директора фінансово-економічного департаменту та заступника голови земплану. У 1924 році з доручення наркомзему він розпочав працю над створенням банкової системи сільсько-господарського кредиту і після завершення підготовчих робіт увійшов у члени управи Всеукраїнського банку, де він працював як ексекутивний директор до 1930 року. Одночасно К. Кононенко був консультантом Держплану у питаннях сільсько-господарського планування. Після 1930 року Кононенка, як і більшість українських громадських діячів в УРСР, репресовано, і після виходу з в'язниці він працює до 1937 року в наркоматі охорони здоров'я.

В наслідок політичних умов в УРСР педагогічна і наукова діяльність К. Кононенка не могла бути довгою. Публіцистичну працю він розпочав, будиши студентом; з 1914 року він публікував статті з біжучої проблематики в журналі «Вестник мелкого кредита», видаваному міністерством фінансів у Петербурзі. Згодом він став постійним співробітником харківської газети радикального напрямку «Утро».

Працюючи у згаданій «Спілці сільського господарства», К. Кононенко часто дописував до періодичних видань спілки; його статті зустрічаємо також у журналі «Хлібороб-кооператор», двотижневику «Сільсько-господарська газета», місячнику «Агрономічний журнал». У 1920-і роки його статті друкуються в журналах «Економіст», «Сільський господар», як також у «Бюлетені наркомзему». 1924 року за редакцією К. Кононенка появилася збірник «Організація сільського господарства в Лісостепу і Поліссі України», де були поміщені також його матеріяли. При цій нагоді треба згадати, що в 1918 році К. Кононенка запрошено на викладача сільсько-господарської кооперації в Харківському Інституті народного господарства, а в 1920 році він став професором сільсько-господарської економіки в Зоотехнічному інституті. У 1926 році проф. К. Кононенко викладав організацію сільського господарства на агрономічному факультеті Інституту землевпорядкування, де працював аж до арешту в 1930 році, після чого будьяка його праця у високих школах стала неможливою.

Під час останньої війни на запрошення проф. Ветухова Костянтин Кононенко працює на посту керівника фінансів земельної управи, згодом перебирає обов'язки начальника обласного управління машино-тракторних станцій на Харківщині. У 1943 році він переїздить до Києва, де був призначений директором Дослідного інституту сільсько-господарської механізації при головному управлінні МТС. Незабаром з іншими працівниками інституту він був евакуйований до Німеччини, звідки в 1951 році переселився до США.

Перебуваючи в Німеччині, проф. К. Кононенко включився у працю ЗЧ ОУН — у 1949-51 рр. він був редактором тижневика «Український самостійник», працював у вид-ві «Наша книгозбірня» та в інших громадських установах. У вид-ві «Наша книгозбірня» він опублікував свою популярну працю «Аграрна політика більшовиків» (Мюнхен, 1948).

Після переїзду до США К. Кононенко працював у Дослідно-видавничому об'єднанні «Пролог» і помістив багато статей з економічної тематики в українських періодиках — англomовний «Український кварталник», «Сучасна Україна», «Гомін України» та інші. Про його численні праці ми вже згадували попередньо при обговоренні діяльності різних українських еміграційних видавництв.

На цьому місці хочемо спинитися над двома просторими працями, над якими він працював багато років — «Ukraine and Russia. A History of the Economic Relations between Ukraine and Russia, 1654-1917» (Marquette University Press, Milwaukee 1958, 257 p.), продовженням якої є «Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917-1960» (УТГІ, Мюнхен 1965, 536 стор.). Остання праця появилася вже після смерти автора.

У першій праці К. Кононенко розглядає історичний розвиток економіки України, при чому він зупиняється зокрема на таких питаннях, як сільсько-господарська політика на Україні після реформи

1861 року, промисловий розвиток України у другій половині 18 і в 19 стол.; менше уваги приділено характеристиці українсько-російських економічних взаємовідносин у таких секторах господарської діяльності, як питання фінансової політики, торгівлі, транспорту тощо. Як відомо, в англійській мові немає праць, що безпосередньо стосуються господарського розвитку України за обговорюваний період. Тому студія К. Кононенка належить до піонерських робіт, хоч у документації деяких проблем виявляє недоліки. Більшість статистичних матеріалів автор взяв у Слабченка (зокрема з його праці «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.», ДВУ, Харків 1925), доповнивши їх даними Мякотіна, Соболева, Яснопольського та інших дослідників, при чому майже не використовував першоджерельної літератури.

На багато ширшій базі побудована друга праця автора, що охоплює період 1917-1960 рр. І тут проф. К. Кононенко, який сам брав активну участь у господарських організаціях УРСР, подає багато цінного матеріалу, зокрема в розділах про фінансову та бюджетову політику. У праці наведені багаті статистичні дані про розвиток окремих галузей народного господарства України і дуже широко використана доступна література предмету. Як уже сказано, праці К. Кононенка, зокрема його студії з питань сільського господарства та економічних взаємовідносин Росії і України є радше описового характеру, чим вони відрізняються, скажім, від праць В. Тимошенка; одночасно вони подають багатющий і фахово опрацьований матеріал для самостійних висновків.

На економічні теми багато пише проф. Микола Чировський, який закінчив економічні студії в Українському вільному університеті у Мюнхені і тепер є професором економічних наук Сетон-Гольського університету. Його статті друкуються в таких періодиках: «Вісник ООЧСУ», «Свобода», «Ukrainian Quarterly». Він цікавиться соціально-економічною історією України, теперішнім станом радянської економіки тощо. З цієї тематики М. Чировський опублікував декілька статей також англійською мовою.

З його ранніх праць, присвячених вивченню радянської економіки, відмічуємо: „American Trade and Russian Dominated Countries“ (New York, 1953), „Why a Shortage of Consumer Goods in the Soviet Union“ (Newark, 1954). „The Economic Factors in the Growth of Russia: An Economic-Historical Analysis“ (Philosophical Library, New York, 1957, 178 p.) є першою більшою працею автора. У цій монографії про історичний розвиток економіки російської імперії він проводить паралелю між політичною й економічною експанзією Росії. Розглядаючи економічні чинники, які формували політичну агресивність Росії, М. Чировський підкреслює чотири основні аспекти цієї проблеми: а) вбогість господарських ресурсів стимулювала розвиток відповідної психіки російського народу; б) економічні фактори вирішально впливали на розвиток московського абсолютизму під час і після татарської інвазії ро-

сійських земель; в) торговельні та фінансові інтереси в сполученні з релігійними та націоналістичними амбіціями спричинили імперіалістичний ріст Росії; г) економічна ідеологія комунізму зручно використовується радянською пропагандою для підсилення агресивних тенденцій уряду СРСР. При обговоренні історичного розвитку російської економіки, автор наводить багато матеріалів, що стосуються господарського розвитку України, зокрема питання економічної експлуатації України Росією; однак, здається, деякі тези проф. М. Чировського надто переяскавлені.

Значно ширшою є його монографія, що безпосередньо стосується економічної історії України: „Old Ukraine — Its Socio-Economic History prior to 1781“ (The Florham Press, Madison N. J., 1963, 432 p.). Ця студія складається з чотирьох основних частин: у першій — автор подає загальні відомості про територію та населення України і короткі інформації про соціальні відносини та економічну структуру «українських слов'ян»; у другій — обговорено Київсько-Галицький період (тобто 860-1349 pp.), де, крім загальних інформацій про політичні умови та соціальну структуру населення, в окремих підрозділах розглянено питання внутрішньої та зовнішньої торгівлі, господарську роль міст, фінансову політику і розвиток сільського господарства та ремесла; третя частина — присвячена литовсько-польському періоду (1349-1648) — подає інформації за приблизно подібною схемою; найбільша четверта частина охоплює козацько-гетьманський період (тобто 1648-1781 pp.). У цьому розділі подано багато статистичних інформацій про розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі. Важливим недоліком цього розділу треба вважати відсутність обговорення козацького господарського законодавства, що є конечною передумовою для наświetлення українсько-російських відносин того часу. У загальній праці М. Чировського робить корисне враження своєю методологічною побудовою та розміщенням матеріалів, хоч не завжди це можна сказати про наукове опрацювання самого матеріалу чи окремих питань. З цього погляду треба критично розглянути документацію автора та використання ним існуючої літератури. Автор у більшості випадків спирається на загальних, добре відомих, історичних працях, мало використовує дослідників спеціальних чи вузьких питань і майже цілковито не використовує першоджерел. Не зважаючи на це, його праця стимулюватиме ґрунтовніші студії цього періоду економічної історії України.

Згадаємо опубліковану у рамках «Бібліотеки українознавства НТШ» студію проф. М. Чировського про сучасний стан української економіки „The Ukrainian Economy. Its Backgrounds, Present Status and Potentials of Future Growth“ (Shevchenko Scientific Society, New York 1965, 93 p.), яка в сконденсованій та популярній формі подає основні інформації про господарський розвиток України і про роль та значення економічних ресурсів України в господарському розвитку СРСР.

З інших дослідників старшого та середнього покоління треба зга-

дати інж. Степана Процюка, одного з кращих знавців української підрадянської економіки, зокрема промисловості. Його праці ми вже згадували і на цьому місці не хочемо повторятися. Сказане стосується також і інших дослідників, наприклад, проф. Дмитра Солов'я, Тимотея Соєного.

Зате хочемо ширше заторкнутися питання молодшої генерації українських економістів, бо саме від їхніх наукових зацікавлень залежатиме майбутнє дальшого розвитку студій економіки України на чужині.

Одним з найвідрадініших явищ у розвитку української науки у США (як також, хоч меншою мірою, в інших країнах) слід уважати поважне зацікавлення української молоді науковою кар'єрою. Так, наприклад, Українсько-американська асоціація університетських професорів за негочними підрахунками подає коло 200 науковців, з-поміж яких велика частина саме й рекрутується з молодих викладачів американських високих шкіл, які закінчили свою академічну, а навіть і середню, освіту у США. Українців серед американської професури є, мабуть, набагато більше; деяка частина з них не бере участі в українському науковому житті.

З особистої кореспонденції мені відомо, що на терені США можна нарахувати принаймні 20 молодих українських економістів, які працюють в американських університетах або дослідних інститутах і вже сьогодні опублікували велику кількість наукових праць. Правда, більшість цих праць не стосується питань радянської чи української економіки; однак з цієї тематики є деяка кількість поважніших праць. Більшість молодих економістів не бере жвавішої участі в українському науковому житті, а їхні праці також з ділянки української економіки, громадянству мало відомі. З другого боку, дехто з них є зацікавлений у роботі НТШ та УВАН, однак чомусь не можуть знайти собі місця в цих наукових інституціях. Для ілюстрації наведу, може й як драстичний приклад, деякі місця з листа одного з цих молодих економістів (професора у відомому американському університеті і, до речі, автора серйозних праць з ділянки вивчення економіки України):

«... справа ближчого зв'язку наших економістів на українському форумі на знайшла відгуку. З Ваших зусиль у середині 50-их років багато не вийшло через ряд причин. Маю враження, що головною причиною було те, що пробували це робити в рамках однієї наукової установи. Я не маю проти цієї установи нічого (навіть належу до неї), але Ви мусите визнати, що вони ставляться до нашої професії по-мачушиному. Роблять вони ряд посунень, які, на мою думку, відчужують людей. Наприклад, цілком явно існує свого роду дискримінація проти певних ділянок науки. Все, що хтось викашляє про Шевченка вихваляють на всі лади, все і публікують. У мене ж інший погляд: не звужуймо української науки до Шевченка та шевченкіяни. Крім того, криком про літературу і про її фальшування нікого не

переконаємо щодо нашої рації. На це потрібні студії у першу чергу з економіки, політики, геополітики, соціології і т. д. Навіть проблеми мови нікого не переконують, бо існує ряд країн, які не мають своєї окремої мови, а проте є окремими націями. Натомість у нашій науковій установі повноправними громадянами є літературники і мовознавці. Все інше — непотрібний балаяст, який часом використовують для зовнішньо-рекламових цілей... Далі, як і в багатьох інших наших наукових установах, існує дискримінація молодих колег. А архаїчна структура з дійсними, недійсними і всілякими іншими родами членів, на мою думку, сприяє трактуванню справ на рівні „лапочки” однодумців, а не на широко закросному розмахові праці. Пора вже модернізувати організацію такої поважної наукової установи...»

Подібних листів автор цього нарису міг би навести багато більше. Більшість молодих науковців взагалі не розуміє причин двоподілу нашого наукового життя, як зрештою і структури всього нашого громадського життя. Думаємо, що про ці речі треба говорити відкрито, зокрема в рамках НТШ та УВАН. Цитовані рядки приватного листа, може, і загострі, але не позбавлені в багатьох випадках слушності. Економічній тематиці в працях наших наукових інституцій не присвячується багато місця, і автори серйозних наукових праць примушені шукати інших доріг, що їх тільки відчужує від українського наукового життя.

Серед молодшого покоління українських економістів є декілька вже заавансованих осіб, які проявили себе поважними працями в українських і передусім в американських наукових інституціях.

Тут у першу чергу назвемо мґра Всеволода Голубничого. Про його співпрацю у виданнях Інституту для вивчення СРСР та в «Енциклопедії українознавства» ми вже писали і не будемо повторюватися. В. Голубничий, мабуть, у більшій мірі, ніж хто інший, пов'язаний з низкою дослідних установ, як їх стипендіант або співробітник. Свою наукову дослідну працю він поєднує з працею викладача економічних дисциплін в американських університетах. У 1954-56 рр. Голубничий був викладачем радянської економіки на спеціальних курсах при Російському інституті Колумбійського університету; у 1955-60 рр. кількакратно отримував стипендії з Інституту для вивчення СРСР у Мюнхені для студій окремих тем; у 1957 році викладав радянську економіку в Мідделбурі-Коледжі (штат Вермонт); у 1960-61 рр. дістав стипендію з Фундації Фрідріха Еберта (Бонн, Німеччина); у 1962-65 рр. був стипендіантом в Інституті азійських студій (Гамбург, Німеччина). У Гантер-Коледжі вчить курси з ділянки радянської економіки, історії економічних доктрин та економічної історії Європи. У 1959 році Голубничий склав докторський іспит у департаменті економіки Колумбійського університету і працює над дисертацією про теорії вартости та цін. На даному етапі — це головна наукова спеціалізація автора, який з цієї тематики вже

опублікував статтю у виданнях Інституту для вивчення СРСР п. н. „Recent Soviet Theories of Value“ („Studies on the Soviet Union“, Vol. 1, No. 1, 1961). У ній проаналізовано матеріяли сучасних радянських теоретиків з цього питання в порівнянні з класичною та ревізійністською марксистськими школами, при чому ці теорії сконфронтовано з поглядами західноєвропейських та американських економістів. У рукописі є дві інші праці Голубничого на цю тему англійською мовою — «Ранні російські та радянські теорії вартости, 1890-1925» і «Теорії вартости К. Маркса та Д. Рікарда».

Багато уваги Голубничий присвячує емпіричним студіям радянської економіки в аспекті вивчення теоретичної бази функціонування радянської економічної системи, в аспекті вивчення таких питань, як радянська економічна політика, досліди господарського потенціалу та економічного росту СРСР тощо. Автор добре засвоїв статистичну методу економічних досліджень, і його статистичні студії можна поділити умовно на дві категорії: а) дослідження і критика радянських статистичних методів та показників, б) дослідження організації статистичної інформації в СРСР. На ці теми Голубничий написав дуже багато, і важливіші праці ми згадували вже попередньо.

Деякі теоретичні узагальнення цього автора зустрічаємо в проглядно написаному підручнику „Economic Systems in Action — the United States, the Soviet Union, France“ (Holt, Rinehart and Winson, New York 1965, 264 p.), що його він написав разом з професором Колумбійського університету А. Оксенфельдтом. Українського читача зокрема цікавитиме вступний розділ з дискусією про теоретичні основи економічних систем і питання їхньої конфронтації з наявними наслідками, тобто з існуючими економічними ладами. У цьому підручнику авторству Голубничого належить майже весь матеріал про економіку СРСР.

Питання порівняльних студій економічних систем цікавить Голубничого, мабуть, найбільше у площині вивчення російської та китайської економіки і їх взаємовідносин. З цієї теми, крім раніше згаданих праць, треба навести рукопис його більшої праці «Економічні стосунки Китаю з Радянським Союзом» (1963-64, 250 стор.), що є результатом його дослідної праці в Інституті азійських студій. На маргінесі цієї проблематики треба відмітити його працю радше теоретичного характеру „Der dialektische Materialismus Mao Tse-tungs“ („Merkur“, Deutsche Zeitschrift für Europäisches Denken, Heft 7, Juli 1963), яка вийшла також у скороченні англійською мовою в лондонському журналі „China Quarterly“ за вересень 1964.

Голубничий присвятив багато уваги питанню економічної експлуатації України в СРСР; про це ми згадували раніше. Відмітимо тепер тільки його вступну статтю до монографії З. Мельника „Soviet Capital Formation: Ukraine 1928/29-1932“ (München 1965), яка подає перелік та характеристику деяких студій і літературу з цього питання. Крім близько 50 друкованих і 20 ще не друкованих праць В. Голубничого,

що безпосередньо стосуються економічної проблематики, слід згадати також його праці з інших ділянок, як «Конспективний нарис комуністичної партії (більшовиків) України» («Український збірник», ч. 9, 1957), статті в англomовній «Енциклопедії українознавства»: „History of the Ukrainian Soviet Republic 1917-41“ (pp. 794-833), „Central and Eastern Ukraine during World War II“ (pp. 876-886), „Ukraine since World War II“ (pp. 894-911). Крім цих історичних праць, Голубничого цікавлять також і деякі інші питання, як, наприклад, «Україна в Об'єднаних Націях» (1953), «До питання про державно-правний статус УРСР» (1958), «Суть української культури й українська культура в діаспорі» (1964) тощо. Сказане виявляє широкий діапазон наукових та публіцистичних зацікавлень автора, який, можна з певністю твердити, належить до найпродуктивніших економістів молодшої генерації.

Поскілки Голубничий бере активну участь у праці українських наукових інституцій і часто друкується на сторінках українських журналів, постільки більшість його ровесників та молодших колег мало зв'язана з українським науковим життям. До таких продуктивних осіб з-поміж молодшої генерації українських економістів треба зарахувати передусім Зиновія Мельника, (нар. 1928 року в Яблоніві, Галичина), який закінчив високошкільні студії у США. Подібно як Голубничий, З. Мельник почав студіювати економічні науки в УТГГ, Німеччина (1947-50), завершивши їх магістерським іспитом у Мішігенському університеті (1953) і згодом докторатом з економічних наук у тому ж університеті (1961).

До 1957 року З. Мельник працює в промислових підприємствах, опісля дістає ряд стипендій, що разом з працею викладача в різних високих школах уможлиблює підготову його до докторату та спеціалізацію в ділянці фінансів. У 1961 році він став доцентом в Perdue University, а з 1964 року — призначений надзвичайним професором фінансів в University of Cincinnati. Свої перші праці З. Мельник публікував з 1953 року: «Німецька грошова реформа і політика» («Науковий бюлетень УТГГ», січень-червень 1953), «До економічної системи на Україні» («Фенікс», ч. 7, 1956); до значно зріліших статей належить «Участь України в оборотовому податку СРСР під час першої п'ятирічки» («Вісті українських інженерів», ч. 2/71, 1961). Головною ділянкою його наукових зацікавлень є приватно-господарські фінанси — „Cost of Capital“, „Risk Management and Insurance“ („Financial Handbook“, 4th ed., 1964). Тепер він працює над дослідженням структури і коштів капіталу в сталевій промисловості США. Мельник цікавиться також тісно пов'язаним з цією ділянкою питанням державних фінансів, в тому числі структурою державних бюджетів.

Другою ділянкою спеціалізації З. Мельника є питання капіталотворення і його роля в економічному розвитку. Саме з цього погляду він цікавиться економікою України і СРСР, вивчаючи кошти капіталу та їхнього відношення до структури нагромадження капіталу, при чому студіює також радянські теорії і методи визначення ефек-

тивності капіталовкладень. З цієї проблематики він написав докторську дисертацію „Ukrainian Capital and the Soviet Economy, 1928/29-1932“, яка у відредагованій та поширеній формі вийшла окремою монографією під фірмою УВУ — „Soviet Capital Formation: Ukraine, 1928/29-1932“ (Ukrainian Free University, Munich 1964, 182 p.). Головне завдання цієї студії — вирахувати та оцінити вартість утвореного на Україні капіталу в час першої п'ятирічки при допомозі аналізу бюджетової системи та інших економічних показників, як, наприклад, продукція промисловости і сільського господарства, фонд заробітної платні, заощадження населення, товарообіг, капіталовкладення тощо. Основна частина студії присвячена розрахункам відпливу капіталу з України до інших частин СРСР. При допомозі численних статистичних показників автор виявляє що за час першої п'ятирічки з території України забрано одну третину всіх капітальних нагромаджень. Українським капіталом зфінансовано 11,6% усіх капіталовкладів у націоналізоване господарство СРСР поза межами України. За обрахунками автора цей відплив капіталу з України до інших частин СРСР становив 53% усіх тодішніх капіталовкладів на Україні. У площині національного доходу Україна в той час утратила 9-12% на користь СРСР, тобто економічна експлуатація України значно збільшується (якщо пригадаємо собі обрахунки Доброгаєва, які стосуються 1924-1927 рр., коли з податкових зібрань не повернулося на Україну коло 20%, тепер цей відсоток підноситься до 30%). Мабуть, не треба повторювати, що питання економічного визиску України належить до найважливіших справ в українській економічній літературі. Праця проф. З. Мельника вносить багато нового в це складне питання. Автор вміло використав існуючу літературу (з невикористаних джерел можемо відмітити монографію С. Гловінського «Фінанси УРСР» і, очевидно, ряд радянських матеріалів, які не доступні за кордоном); його праця є важливим кроком вперед і продовжує дослідити, започатковані Яснопольським, Мальцевим, Поршем, Доброгаєвим та Волобусвим, у час першої еміграції — Добровольським та Гловінським; сьогодні — доповненням праць Кононенка, Соловєя, Голубничого та автора цих рядків.

Великою продуктивністю визначається також Володимир Бандера (нар. 1932 року в Стрії, Галичина), який, закінчивши гімназію в Мюнхені, завершив університетські студії у США — бакалавреат економічних наук у Коннектикатському університеті в 1954 році і докторат економічних наук у 1960 році в Каліфорнійському університеті в Берклеї. З 1957 року В. Бандера почав педагогічну працю в Каліфорнійському університеті, де викладав статистику та міжнародну економіку; з 1960 року у Бостонському коледжі, де спочатку працює як доцент, а з 1964 року — як надзвичайний професор економіки. Наукові зацікавлення проф. В. Бандери стосуються таких ділянок: а) теорія, політика та історія міжнародних капіталовкладень, б) закордонна допомога СРСР недорозвинутим країнам, зокрема в аспекті

міжнародних торговельних стосунків, в) деякі питання з найновішої історії України, зокрема період НЕП і кооперативний рух у Галичині. Його найважливішою публікацією слід уважати монографію, базовану на докторській дисертації, „Foreign Capital as an Instrument of National Economic Policy. A Study based on the Experience of East European Countries between the World Wars“ (Hijhoff, The Hague 1964, 155 p.), в якій автор обговорює це питання на основі матеріалів з Чехо-Словаччини, Угорщини, Польщі, Естонії, Латвії і Литви. Поважною позицією є також його стаття „Tied Loans and International Payments Problems“ („Oxford Economic Papers“, July 1965). З інших статей згадаємо: „A Regression Model for Farm Income of the USA“ („IFO-Studien“, München 1960), „Theory of the Second Best and Tariffs“ („Proceeding of the Western Economic Association“, 1959).

Українського читача цікавитиме передусім ґрунтовно опрацьована стаття „The New Economic Policy — NEP — as an Economic System“ („The Journal of Political Economy“, June 1963), яка дочекалася гострої репліки А. М. Філіпова у відомому радянському журналі «Вопросы истории» (травень 1964). Автор опублікував також цілий ряд рецензій на праці К. Кононенка, В. Голубничого, М. Стахова, як також дві рецензії на англomовне видання «Енциклопедії українознавства» („Jahrbücher für Geschichte Ost-Europas“, Bd. 13, Hft. 2; „Soviet Studies“, Jan. 66). Тепер В. Бандера працює над ширше запланованою працею про становище Галичини в межах передвоєнної Польщі.

Українського читача повинна цікавити дослідна праця проф. Івана Коропецького, який деякий час викладав економічні дисципліни в Нотр-Дамському університеті і тепер після докторського іспиту в 1964 році в Колумбійському університеті працює в Temple University у Філадельфії. У порівнянні з Бандерою та Мельником, Коропецький присвячує, мабуть, більше уваги вивченню радянської економіки, в тому числі також і господарства України, що можна пояснити його професійними обов'язками, поскільки він викладав в обох згаданих університетах саме предмети, безпосередньо пов'язані з вивченням радянської економіки.

До його перших праць належать дві статті, поміщені в журналі Інституту для вивчення СРСР — „Soviet Theory on Industrial Location“ („Studies on the Soviet Union“, No. 5, 1960), „Soviet Industrial Location in Practice“ (ibid., No. 1, 1961). Науковий інтерес викликає докторська дисертація І. Коропецького: „The Economics of Investment in Ukrainian Industry, 1928-1937“ (Columbia University Press, New York 1964, 345 p.), яка, на нашу думку, належить до кращих спроб на основі радянських статистичних матеріалів вивчити складне становище української промисловости в названі роки. Автор розглядає теоретичні принципи географічного розміщення радянської промисловости, прокоментовуючи відому теорію Альфреда Вебера і радянські інтерпретації та їх застосування до становища української промисловости. Він подає докладно вибрані і важко доступні інформації про капіталовкладення

в українську промисловість. У другій частині окрема увага присвячена вивченню структури металургійної, вугільної, хемічної, харчової, легкої та інших промислових галузей.

Слід згадати також статті І. Коропецького: „A Survey of the Economic Relations of the USSR with the Free World“ („Economic and Business Bulletin“, Temple University, March 1965), „Comparison of Industrial Growth Rates between the Ukraine and the USSR 1928-37 and 1950-58“ (ibid., Dec. 1965).

З-поміж українських економістів, які працюють в американських університетах треба згадати також д-ра Мирослава Мельника, доцента статистики в Кентському університеті, Огайо. Цей автор має ряд опублікованих праць, наприклад, „Some Statistical Methods in the Study of Long Swings“ (The 1965 Proceedings of the Economic Statistics Section of ASA), „The Soviet Standard of Living by 1970“ („Carroll University Bulletin“, May 1959). З української тематики автор помістив статтю в „Ukrainian Quarterly“, про яку ми вже згадували.

З інших економістів, які закінчили американські університети і викладають економічні дисципліни або працюють у дослідних установах згадаємо д-ра В. Знєнка (Колумбійський університет), д-ра О. Богатюка (Сиракузи), д-ра С. Борецького (Вашінгтон), мґ-ра В. Клачка. Наукові кадри українських економістів поповнилися недавно новою професійною силою в особі д-ра Любомира Коваля (доцент у Толідському університеті), який за тему дисертації взяв Михайла Тугана-Барановського — „Economic Doctrines of M. I. Tugan-Baranovsky“ (University of Illinois, 1965). Тема дисертації і наукові зацікавлення автора (економічні теорії і порівняльні економічні системи) кажуть сподіватися, що українська економічна література може збагатитися в майбутньому його новими працями.

Американські досліді

Після другої світової війни у США значно збільшується зацікавлення проблемами Сходу Європи, зокрама СРСР. До того часу в Гарвардському, Колумбійському, Каліфорнійському та деяких інших університетах (які до деякої міри мали розбудовані студії славістики) звертали більше уваги на вивчення мови, літератури та історії, а менше на економіку та допоміжні їй дисципліни. Цей стан швидко змінився. При кінці 1947 року провідний журнал американської славістики „The American Slavic and East European Review“ значно поширив свої дотеперішні зацікавлення, збільшивши матеріали з політики, соціології та економічної проблематики. Значно розбудовуються також славістичні студії в усіх більших університетах, в яких поважну роль відіграють дослідження радянської економіки і споріднених дисциплін.

До поглиблення славістичних студій багато спричинилися окремі наукові організації та фундації, як от, Joint Committee on Slavic Studies of American Council of Learned Societies, Social Science Research Council, Studies of the RAND Corporation on the Soviet Economy, Research Program on the USSR, American Association for the Advancement of Slavic Studies. Можна б говорити ще про цілий ряд інших приватних та державних агентств, перелік яких зайняв би тут багато місця.¹⁾ Кожного року на американському книжковому ринку появляються десятки монографій, присвячені вивченню економіки Радянського Союзу, не враховуючи великої кількості журнальних статей, які друкуються не тільки у згаданому „Slavic Review“, але також в інших славістичних органах, як от „The Slavic and East European Journal“, „Speculum“, „The Journal of Central European History“, „Problem of Communism“, „California Slavic Studies“, „Indiana University Russia and East European Series“, або в загальноекономічних журналах — „Agricultural History“, „American Economic Review“, „Journal of Economic History“, „Annals of American Academy of Political and Social Science“, „Industrial and Labor Relations Review“, „Review of Economics and Statistics“, „Quarterly Journal of Economics“.

З рани американських дослідчих інституцій ведеться досить докладна документація періодичної і монографічної літератури („Current Digest of Soviet Press“, „Library of Congress Monthly List of Russian Accessions“, „The American Bibliography of Russian and East European Studies“). Появляються також спеціалізовані бібліографічні довідники, — наприклад, Jurij Lawrinenko, „Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy Toward Ukraine. An Annotated Bibliography 1917-1953“ (Research Program on the USSR, (New York 1953). Переклади на англійську мову майже всіх важливіших радянських журналів робляться з рани американських урядових чи приватних агентств; перекладаються також окремі монографії. Для ілюстрації згадаємо „US — Joint Publishing Research Service“, де перекладено на англійську мову статистичний довідник про УРСР за 1957 рік, монографію про розвиток цукрової промисловости тощо.

У советознавчих монографічних працях та окремих статтях деяку увагу присвячено питанню регіонального вивчення радянської економіки, що безпосередньо заторкує також українську економіку. Читач знайде цікавий матеріал у працях багатьох провідних американських дослідників радянської економіки, що їх усіх тут з уваги на брак місця навести не можна.

Треба сказати, що у США умовно мало вивчається передреволюційний період, тобто історію російської економіки до 1917 року. Не-

¹⁾ Cf. Spulber, N. (ed.): „Study of the Soviet Economy“, Indiana University, „Russian & East European Studies“, V. 25, 1961; Manning C. A., „History of Slavic Studies in the United States“, The Marquette University Press, Milwaukee 1957; Fisher H., „American Research on Russia“, Indiana University Press, Bloomington 1959.

має також багато праць, які синтетично розглядали б економічний розвиток СРСР, тому далі використовуються старші британські праці (Байков, Добб), і винятком можна уважати праці Наума Ясного. Натомість велику увагу присвячують питанню функціонального розгляду радянської економіки, тобто вивчаються методи радянського планування (А. Бергсон, А. Каплан, А. Спудбер, П. Кампбелл та інші), статистичні показники розвитку радянського господарства, зокрема індексові обчислення (Г. Гросман, А. Каплан, П. Моорстайн, Д. Годжман), питання національного доходу в СРСР (А. Бергсон, О. Гоефдінг, М. Берстайн), продуктивність праці і заробітної платні (Б. Галенсон, А. Бергсон, Й. Глікман, С. М. Шворц), фінанси (Ф. Д. Гольцман, Н. Ясний, Р. П. Повелл, М. В. Кондоїде), функціонування адміністративного апарату (Й. Берлінер, Д. Гранік, Г. Бінсток, Р. Бауер). Вивчаються також окремі галузі радянської економіки (праці Н. Ясного — про сільське господарство, Клерка Гарднера — про металургійну промисловість, Г. Гунтера — про транспорт, Р. Моорстайна — про машинобудування, Шімкіна — про природні ресурси тощо). У цих працях неоднократно підкреслюється важливість українських господарських ресурсів для економіки СРСР, і з цього погляду більшість з них заслуговує на нашу увагу. Їх важливість лежить передусім у методологічній побудові.

Ми вважаємо, що підхід деяких американських авторів, наприклад, у такій важливій справі, як обчислення національного доходу, критика радянських продукційних показників тощо, слід засвоїти також і українським економістам у вивченні господарських процесів на Україні. Це тим більше потрібно, бо деякі українські економічні праці саме з уваги на їх методологічну побудову будуть мало зрозумілі для американських економістів. Додамо, що, крім, раніше вичислених праць українських економістів молодшої генерації, в американських досліджах мало присвячено уваги питанню самостійного вивчення економіки України, хоч деякі спроби вже існують. На увазі маємо докторську дисертацію А. Г. Франка про розвиток і продуктивність української промисловості і сільського господарства (A. G. Frank: „Growth and Productivity in Ukrainian Agriculture and Industry, 1928-55“. University of Chicago 1957, 229 p.) і монографію „Aspects of Contemporary Ukraine“ (Human Relations Area Files, University of Chicago, 1950), в якій окремий розділ присвячено питанню господарського розвитку України.

У деякій мірі українську економічну проблематику заторкують праці про національне питання в СРСР W. Gurian, „Soviet Imperialism — Its Origins and Tactics“ (Notre Dame University Press, Indiana 1953); R. Straucz-Huppe, „The Idea of Colonialism“ (Praeger, New York 1958); R. Pipes, „The Formation of Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-23“ (Harvard University Press, Cambridge 1957); F. C. Barghoorn, „Soviet Russian Nationalism“ (Oxford University Press, New York 1956).

Маргінесово економічну проблематику порушують праці, які безпосередньо стосуються українського питання: J. A. Armstrong, „Ukrainian

Nationalism, 1939-45" (Columbia University Press, New York 1955); J. A. Armstrong, „The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus (Praeger, New York 1959); R. S. Sullivant, „Soviet Politics and the Ukraine, 1917-57" (Columbia University Press, New York 1962); A. E. Adams, „Bolsheviks in the Ukraine" (Yale University Press, New Haven 1963); I. Majstrenko, „Borot'bism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism" (Research Program on the USSR, New York 1954); H. Kostiuk, „Stalinist Rule in the Ukraine" (Praeger, New York 1960); J. S. Reshetar, „The Ukrainian Revolution, 1917-20" (Princeton University Press, New Jersey 1952); B. Dmytryshyn, „Moscow and the Ukraine, 1918-1953" (Bookman, New York 1956); Y. Bilinsky, „The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II" (Rutgers University Press, New Brunswick 1964).

*

На закінчення спробуємо подати декілька загальних висновків. Як відомо, на чужині — далеко від потрібних архівних матеріалів і при недостатчі та недоступності довідкової літератури — не легко вивчати складні економічні процеси на Україні. Цей стан має безпосередній зв'язок з кількістю чи радше з якістю українських економічних праць, що появились за кордонами України.

Деякі питання, як, наприклад, географія українських продукційних ресурсів, статистика господарської продукції, певні періоди в господарському розвитку (НЕП, перша п'ятирічка, реформи Хрущова тощо) вивчалися інтенсивніше. Це можна частково пояснити більшою доступністю існуючої літератури, кваліфікаціями окремих дослідників чи, може, навіть бажанням вивчати критичні моменти в розвитку українського народного господарства підрадянського періоду.

Треба сказати, що результати майже 50-річної праці виказують певні узагальнюючі тенденції. Із зрозумілих причин багато місця в економічних працях займає питання критики радянської економічної політики на Україні, що деколи межує з зайвими переяскравленнями і прогнозами, які нерідко вкладаються у звичні форми політичної пропаганди. З цього погляду корисно відрізняються синтетичні праці Садовського про радянське планування, праці Гловінського про фінансове питання і досліді Іваниса, Шовгенева, Іваницького, Добриловського та інших дослідників передвоєнного періоду. Те саме можна сказати про деякі праці Голубничого, Процюка, Кононенка та інших, в тому числі також деяких економістів наймолодшої генерації.

Нам здається, що, приділяючи багато уваги політичному питанню економічного визиску України в межах СРСР, недостатньо присвячена увага ґрунтовнішому вивченню окремих галузей народного господарства України, що можна зробити вже в певній історичній перспективі. Майже немає праць про окремі галузі промислового виробництва, мало доброякісних праць про сільське господарство (хоч би

за зразком давніших праць Мацієвича), торгівлю, транспорт і зв'язок. Значно занедбано історичне вивчення економіки України передреволюційного періоду, не згадуючи вже про потрібні студії розвитку українських економічних доктрин, тобто вивчення ідейного, ідеологічного та історіософського аспектів господарської самобутності українського народу на широкій історіографічній базі.

З другого боку, можна ствердити, що у загальному, зокрема за останній час, зроблено досить багато. За останні десять років появилася ряд поважних монографічних досліджень (в тому числі і чужими мовами), які значно перевищують продукцію довоєнного періоду. Це все разом каже нам сподіватися, що даліше вивчення економіки України на еміграції має не тільки самозрозумілу політичну доцільність, але також і певні наукові перспективи.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Андрієвський, Д. 81
 Антонович, М. 6, 43, 48
 Архімович, О. 77, 79, 90, 93
 Бандера, В. 108-109
 Баран, С. 65
 Вачинський, Е. 12
 Безкровний, Т. 26
 Биковський, Л. 25, 53
 Вич, Л. 23-24
 Віднов, В. 39
 Вілецький, Л. 69
 Вілінський, А. 71, 78
 Вілінський, Я. 113
 Бобикевич, О. 69
 Богданов, А. 9
 Богданюк, В. 83
 Борецький, С. 110
 Борис, Ю. 85
 Бородаєвський, С. 15, 22-28, 31, 37
 Бочковський, І. П. 9, 22, 24
 Братіану, Г. І. 53
 Вудзиновський, В. 64
 Бутенко, В. 42
 Вакуленко, Ю. 78
 Васильів, М. 65, 68, 71, 78
 Величківський, М. 66-67, 83, 88-90, 92-93
 Величко, Г. 64
 Вельничук, О. 67
 Вернадський, Ю. 87
 Винар, Б. 63, 80-81, 83, 88-90, 93-94
 Винниченко, В. 9-10
 Витанович, І. 64-65, 67-69, 80-81, 88-89, 98-100
 Волобуєв, М. 93
 Володимирів, С. 37, 44
 Гойдиш, Р. 67, 88
 Голубничий, В. 63, 76-77, 79-82, 89-91, 105-107, 113
 Горбачевський, В. 66-68
 Григоренко, В. 78
 Григоренко, І. 67
 Гришко, В. 71
 Грушевський, М. 8-9, 48, 64
 Гловінський, Є. 35, 55-56, 59-60, 63, 68-71, 73-74, 79, 81, 94
 Гольдельман, С. 21-25, 34, 37
 Гольдман, І. 94
 Даскалюк, О. 41
 Денисенко, Г. 37, 68
 Джиджора, І. 48, 64
 Дикий, І. 29
 Димінський, Р. 15, 24-25, 35, 37, 43, 45-46, 53, 65, 68
 Діберт, А. 78
 Дмитришин, В. 113
 Дністрянський, С. 8, 16
 Добриловський, М. 22-25, 26, 33, 37, 39
 Довгаль, С. 68
 Доманицький, В. 15, 18, 22, 29-30, 68, 70
 Домбровський, О. 92
 Дорошенко, В. 9
 Дорошенко, Д. 6, 37, 41, 43, 48, 55, 69, 71
 Драгоманів, С. 68
 Дубинець, І. 90
 Дудра, М. 67, 88, 90, 93
 Ейхельман, О. 23-24
 Єршов, А. 48
 Єфремов, М. 90
 Жук, А. 54
 Жуковський, А. 81
 Зайцев, М. 29
 Зайцев, П. 69
 Замша, І. 66-68, 90
 Зеркаль, С. 37
 Знаєнко, В. 110
 Зозуля, Я. 68
 Зубик, Р. 64
 Іванис, В. 27, 35, 56, 58, 70, 95, 113
 Іваницький, Б. 21, 56, 61, 68-69, 113
 Іваницький, С. 67
 Івасюк, І. 22-23, 29, 61
 Кабачків, І. 36, 60, 68
 Калинович, І. 9
 Качор, А. 68, 81
 Квітковський, Д. 67, 81
 Кентжинський, Б. 85
 Кіцера, О. 25
 Клачко, В. 110
 Коберський, К. 22, 24, 25-26, 34
 Ковалевський, М. 78
 Коваль, Л. 90, 110
 Кованьківський, П. 74-75, 93
 Колесса, О. 8
 Кононенко, К. 63, 65, 69-70, 92-93, 100-102, 113